ك. ت.

زانینگەها ماردین ئارتوکلویێ

ئەنستیتویا زمانێن زندییێن ل ترکیەیێ

ماکەزانستا زمان و چاندا کوردی

تەزا لیسانسا بلند

سالۆخدان د (میرنامه) یا (ژان دۆست)ی دە

دلێر داود فەتاح

١٤٧١١٠٣٨

شێورمەند (ناڤخوەیی)

دۆچ. ه. د. موستافا ئوزتوورك

شێورمەند (دەرەکی)

د. ئەمین عەبدولقادر

مێردین – ٢٠١٧

ك. ت.

زانينگەها ماردين ئارتوكلويێ

ئەنستيتويا زمانێن زندييێن ل تركيەيێ

ماكەزانستا زمان و چاندا كوردى

تەزا ليسانسا بلند

سالۆخدان د (ميرنامه) يا (ژان دۆست)ى ده

دلێر داود فەتاح

١٤٧١١٠٣٨

شێورمەند (ناڤخوەيى)

دۆچ. ه. د. موستافا ئوزتوورك

شێورمەند (دەرەكى)

د. ئەمين عەبدولقادر

مێردين – ٢٠١٧

TAAHHÜTNAME

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mardin Artuklu ÜniversitesiLisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Saloxdan di (Mîrname) ya (Jan Dost) î de” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

 Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir. ( )

 Tezim sadece Mardin Artuklu Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

 Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

/ /

Diler DAWOOD

KABUL VE ONAY

Diler Dawood FETTAH tarafından hazırlanan Saloxdan di Mîrnameya Jan Dost de adındaki çalışma, 28/4/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

پێشگوتن

مژارا سالۆخدانێ، مژارەك بەرفرەهـ و ئالۆزە و ل جەم رەخنەگر و لێكۆلەرڤانێن كورد ئەوقاس خەبات ل سەر ئەڤی هونەری نەهاتیە كرن. ژ بەر كو د رۆمانێ دە ئەڤ هونەر ب تەكنیك، ئەرك و جورێن جودا دیار دبە و دەستنیشانكرنا ڤان هەمی تایبەتمەندیان هێژای چەندین خەبات و لێكۆلینایە. ئەگەر جقاس بەرهەم ل سەر ڤێ مژارێ هاتبنكرن، ژ دوو نامەیێن ئەكادیمی و چەند گوتارەكێن كێم دەرباز نابە، ژ وان نامەیان "دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محمەمەد مەولوود مەم)دا. زانكوی بەغدا، ٢٠٠٨" و "كاروان مەهدی عوسمان: تەكنیكی وەسف لە رۆمانەكانی (بەختیار عەلی)دا. زانكویا كۆیە، ٢٠٠٨"، و چەند گوتارەكێن (دكتور نەجم خالد ئەلوەنی) كو ژ بۆی ئەڤێ خەباتێ ژی بوونە چاڤكانییێن گرنگ. لێ ئەڤ چەند نەبەسە ژ بۆی ئەڤی بابەتێ بەرفرەهـ، ژ بەر كو سالۆخدان و ڤەگێران ب هەڤرا ستونێن گرنگێن ئاڤاكرنا ئاڤاهیێ رۆمانێنە.

ئەم دخوازین سوپاسیا هەردوو شێوەرمەندێن خوە (دكتور موستەفا ئوزتوورك و دكتور ئەمین عەبدولقادر) بكم و سوپاسی ژ بو (دكتور عەبدی حاجی) كو ئەڤ سەرناڤ بوو مە دەستنیشانكری و پیزانینێن گرنگ دانە دەستێ مە. هەم سوپاسیەك تایبەت ژ رۆماننڤیسێ هێژا (ژان دۆست) دكم، كو ب هەر ئاوای بە هاریكاریا مە كرییە. دیسان ژ بۆ بدەستخستنا چاڤكانیان ئەم سوپاسیا (م. هەڤال زاخویی) دكن، كو د بارەدوخێ نە ئارمێ بەغدا دە، چەند چاڤكانییێن گرنگ ل دور بابەتێ مە، بو مە پەیداكرنە، دیسان سوپاسی بۆ (دكتور عوسمان دەشتی) كو چەند چاڤكانییێن گرنگ خستینە بەر دەستێ مە، و هەر هەڤالەكێ هاری مە كری، ئەم پر سوپاسیا وان دكن.

دلێر داود فەتاح

دهۆك - ٢٠١٧

کورته

ئەڤ لێکۆلینا ب ناڤێ "سالۆخدان د (میرنامه) یا (ژان دۆست)ی ده" بابەتێ سالۆخدانێ ب رەنگەك تیۆری و پراکتیکی بەحس دکه. مژارا سالۆخدانێ گەلەك بەرفرەهه و ب تەکنیکێن جودا دەردکەڤه، لێ د رۆمانا ناڤهاتی ده سالۆخدان زێدەتر ب رەنگەك کۆرت و ئەرکەك شرۆڤەکاری و هێمایی هاتیه بەرجەستەکرن. کو ئەڤ جوره سالۆخدانه د گەل رۆمانا نوو دگونجیت، بەرۆڤاژی رۆمانا کلاسیکه، ئەوا کو ب رەنگەك درێژ دەردکەت. لەوما د ڤێ خەباتێ ده بزاڤ هاتیه کرن کو مەبەستا دەرکەتنا سالۆخدانان د رۆمانا میرنامه ده شلۆڤه بکه. ژ بەر کو سالۆخدان ژ بلی ئەرکەك ئەستاتیکی و زمانی دبه سەدەمێ دەربرینێ ژ ئاستێ رۆشنبیری، چڤاکی، ئولی، هزری و ئابووری یێن کەسایەتیان د ناڤ تێکستێ رۆمانێ ده.

ئەڤ خەبات ل سەر سێ بەشان هاتیه پارڤەکرن و د بەشا یەکێ ده بەحسا لایەنێ دیرۆکی، تیۆری یێ هونەرێ سالۆخانێ هاتیه کرن، کو بریتیه ژ (تێگەه، زاراڤ و رەنگڤەدانا وێ د وێژەیێن عەرەبی و رۆژئاڤایی ده). دیسان چاوانیا دەرکەتنا سالۆخدانێ د رۆمانێن نەریتی (تەقلیدی)، پێلاهشیاریێ و رۆمانا نوو یا فرەنسی ده هاتیه بەحسکرن. د بەشا دووێ ده پەیوەندیا سالۆخدانێ و ڤەگێرانێ و ئەرك، تەکنیك، جۆر و سرۆشتێ سالۆخدانێ ب پشت بەستن ل سەر نەرین و بوچونێن هنەك رەخنەگرێن رۆژئاڤایی و عەرب هاتیه کرن. کو وان دیتنەك تێروتەسەل ژ بۆی ئەڤێ مژارێ کرییه د تێکستێ ڤەگێرانکی ده و ب تایبەتی د سەد سالا بیستان ده. هەروەسان د بەشا سیێ ژی ده ب ئاوایەك پراکتیکی بەحسا سالۆخدانا کەسایەتی، جه، سرۆشت و کەلۆپەل و تشتان هاتیه کرن.

بێژەیێن سەرەك: سالۆخدان، ڤەگێران، رۆمانا میرنامه، کەسایەتی، جه و سرۆشت و کەلۆپەل و تشت.

ÖZET

“Jan Dost’un Mîrname Romanında Betimleme” adlı bu çalışmada betimleme unsuru teorik ve pratik açıdan konu edinmiştir. Betimleme konusu çok geniş olup değişik tekniklerle görülebilmektedir, fakat söz konusu romanda daha çok kısa bi şekilde, yorumsal ve imgesel bir işlevle cisimleşmiştir. Bu tür bir betimleme yaklaşımı, oldukça uzun betimlemelere yer veren klasik romanın aksine, yeni roman anlayışına uygundur. Bundan dolayı bu çalışmada Mîrname adlı romandaki betimlemeler analiz edilmiştir. Nitekim betimleme estetik ve dilsel bir işleve sahip olmanın yanında, roman karakterlerinin entelektüel, sosyal, dinsel, düşünsel ve ekonomik durumlarına göre de şekillenmektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Kavram, terim ve Batı ve Arap edebiyatlarındaki yansımaların ele elındığı birinci bölümde, betimleme sanatının tarihsel ve teorik yönleri işlenmiştir. Yine betimlemenin geleneksel romanda çıkış şekli ve Fransız yeni romanı ele alınmıştır. İkinci bölümde betimlemenin, anlatım, fonksiyon ve teknikle olan ilişkisi, betimlemenin doğası ve türleri, özellikle yirminci yüzyılda anlatısal metinlere zengin yaklaşımlar geliştiren bazı Batılı ve Arap eleştirmenlerin görüşlerine ve bakış açılarına dayanılarak irdelenmiştir. Üçüncü bölümde pratik bir şekilde söz konusu romandaki karakter, mekan, doğa ve eşyanın betimlenmesi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Betimleme, anlatım, Mîrname, karakter, mekan, doğa, eşya.

ABSTRACT

This research discusses descriptions in Mirname, a novel by Jan Dost, theoretically and practically. The subject of description is broad and employed through different techniques. However, in the aforementioned novel, descriptions are rather short and are critically and symbolically embodied which suit the modern novel and contrary to the classical novels which employed detailed descriptions. Therefore, the present study aims to investigate the purposes of the use of descriptions in Mirname. In addition to its aesthetic and linguistic role, descriptions are means to express the social, cultural, religious, ideological, economic state of the characters in the story.

The paper is divided into three parts. The first part covers the historical and theoretical context of description, which includes concept, key terms and their reflection in Arabic and world literature. Following, the emergence of description in the traditional novel, stream of consciousness narratives and modern French novel is explained. The second part discusses the interplay between description and narration as well as the role, technique, type and nature of descriptions based on the ideas of some western and Arabic critics, as they have tackled with this issue in the ٢٠th century. Third part of the paper carries the analysis of descriptions of character, place, objects, and nature in the novel.

Key Words: Description, Narration, Mirname, Character, Place, Objects and Nature.

ناڤەرۆك

پێشگوتن I

كورته.. II

ÖZET.. III

ABSTRACT IV

ناڤەرۆك V

پەیڤێن كورتكری VIII

دەستپێك: ١

I. سەرناڤێ لێكۆلینێ ١

II. ئارمانجا لێكۆلینێ ٢

III. گریمانا لێكۆلینێ ٢

IV. رێبازا و میتۆدا لێكۆلینێ ٣

V. پێكهات و ناڤەرۆكا لێكۆلینێ ٣

١. ژان دۆست (ژیان) ٥

٢. بەرهەمێن (ژان دۆست)ی.. ٦

بەشێ ئێكێ: ٨

١. زاراڤ و تێگەهێ سالۆخدانێ:.. ٩

١.١. سالۆخدان د وێژەیا (عەرەبی) دە ١٣

٢.١. سالۆخدان د (وێژەیا رۆژئاڤایی) دە ١٥

٢. سالۆخدان د رۆمانا (نەریتی - تەقلیدی) دە ٢١

٣. سالۆخدان د رۆمانا (نوو) دە: ٢٩

١.٣. رۆمانا (پێلا هشیاریێ) ٢٩

٢.٣. رۆمانا (نوو یا فرەنسی) ٣٤

بەشێ دوویێ: ٤٠

١. سالۆخدان و ڤەگێران: ٤١

١.١. سنۆرێ کارتێکرنا د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانێ دە ٤٤

٢.١. سالۆخدان و دەمێ ڤەگێرانێ ٤٩

٢. ئەرکێن سالۆخدانێ: ٥٤

١.٢. ئەرکێ جوانکاری و زەخرەڤی (الوظيفة الجمالية - التزينية) ٥٦

٢.٢. ئەرکێ شرۆڤەکاری، هێمایی (الوظيفة التفسيرية، الرمزية) ٥٧

٣.٢. ئەرکێ سەردابرِنێ (الوظيفة الإيهامية) ٥٩

٣. جورێن سالۆخدانێ: ٦٢

١.٣. سالۆخدانا لڤوک ٦٢

٢.٣. سالۆخدانا نەلڤ ٦٣

٤. تەکنیکێن سالۆخدانێ: ٦٥

١.٤. سالۆخدانا ژێگرتی(الانتقاء) ٦٥

٢.٤. سالۆخدانا هویرکاری (الاستقصاء) ٦٦

٥. سرۆشتێ سالۆخدانێ.. ٧٠

٦. سالۆخدان وەکە ئالاڤەك بو دەربازبوون بو جیهانا ناڤەندی یا کەسایەتیان ٧٣

بەشێ سێێ:.. ٧٦

١. کورتیەك ل دور رۆمانا (میرنامە) ٧٧

٢. سالۆخدانا کەسی د رۆمانا (میرنامە) دە: ٨١

١.٢. سالۆخدانا کەسایەتیا (ئەحمەدێ خانی) د رۆمانا (میرنامە) دە ٨٢

٣. سالۆخدانا جهی د رۆمانا (میرنامە) دە:.. ٩٦

١.٣. سالۆخدانا جهێن گشتی ١٠٠

٢.٣. سالۆخدانا جهێن تایبەت ١١٧

٣.٣. ئاماژەکرنا ناڤێن جهان ١٢٦

٤. سالۆخدانا سرۆشتی د رۆمانا (میرنامە) دە: ١٣٠

١.٤. سالۆخدانا گیانەوەران د رۆمانا (میرنامە) دە ١٤٣

٥. سالۆخدانا کەلوپەل و تشتان د رۆمانا (میرنامە) دە ١٤٧

ئەنجام ١٥٧

چاڤکانی ١٥٩

پەیڤێن کورتکری

ئام.	: ئامادەکرن.
بەر.	: بەرهەڤکرن
ب.ز.	: بەری زاینی.
ك.	: سالا کوچی.
ز.	: زاینی.
جز.	: بەرگ.
هتد.	: تا داویێ.
هڤب.	: هەڤپەیڤین.
ڕ.	: ڕوپەل.

دەستپێك

سالۆخدان وەكە پێكاهاتەكا گرنگ د دەقێ ڤەگێرانكی دە و ب تایبەتێ د رۆمانێ دە ب گەلەك ئەرك و رۆلان رادبە، وەكە ئەركێن جوانكاری، شلۆڤەكاری و سەردابرنێ. سالۆخدان ژ هەموو ژانرێن دن پێن ئەدەبی زێدەتر خوە د ناڤ رۆمانێ دە دبینە. ئەڤە ژی بو وێ مەزناتی و بەرفەهیا رۆمانێ ڤەدگەرە. سالۆخدان ب قوناغێن ئەدەبی رە كەتیە گهوەرینێ، كو د رۆمانا نەریتی دە شێواز و بكارئینانا وێ جودایە ژ رۆمانا نوو یا فرەنسی، ئانكو هونەرێ سالۆخدانێ ب مرۆڤی و ژیانا جڤاكی رە پەیوەندیدارە. د رۆمانا (گوندی) دە سالۆخدان پتر دكەفیت خزمەتا سرۆشتی و ئەلەمێنتێن خوەزایی دە، لێ د رۆمانا (بازێری بوونێ) دە مرۆڤ مەزنترین ئالەتە بوو سالۆخدانێ و ب راز و نەپەنیێن مرۆڤیڤە خەریك دبە. (هەر ژ سەرهلدانا رۆمانا كوردی یا ب ناڤونیشانێ [شڤانێ كورمانجان – ١٩٣٥] یا [عەرەبێ شەمۆ] هەتا نها د رۆماننێن گەلەك رۆماننڤیسان دە گرنگیەك باش ب هونەرێ سالۆخدانێ هاتیە دان. پرانیا ئەوان سالۆخدانان ب رەنگەك كلاسیك دەردكەڤە و ل ژێر قوتابخانا ڕیالیزما رۆژئاڤای و د ڤالبەك دلنیاكەرێ واقعی دە هاتینە كرن. لێ ب دەربازبوونا قوناغێن دیرۆكی و بەرەڤ پێشڤەچوونا رۆمانا كوردی و ئاشانا بوونا رۆماننڤیسێن كورد ب رۆمانێن جیهانی و روژئاڤایی یا نوو، گهورین د جوٚر، تەكنیك و ئەركێن ڤەگێرانی دە پەیدابوون.)[1] سالۆخدان ژی پێكاهەتەكا گرنگا ئەڤێ گورانكاریێ بوو، كو ئەڤ یەكە ژی خوە د ناڤ ڤالبەك كۆرت و تەڤلیهەڤ ژ ڤەگێران و سالۆخدانێ دە دگرە. ژ وان بەرهەمان رۆمانا (میرنامە) یا (ژان دۆست)ی كو هێڤێنێ ڤێ خەباتێیە.

هەروەسان ژ ئالیێ ئەكادیمیا كوردی ڤە و ب تایبەت ل باشور و ل دەڤەرا بەهدینان خەباتەك تایبەت ل سەر سالۆخدانێ نەهاتیە كرن. كو ئەڤ چەندە ژی پركرنا وێ ڤالاتیێیە.

I. سەرناڤێ لێكۆلینێ:

سەرناڤێ ئەڤێ لێكۆلینێ ل ژێر ناڤێ "سالۆخدان د (میرنامە) یا (ژان دۆستی) دە" یە. (ژان دۆست) وەكە رۆماننڤیسەك كورد خوەدیێ چەندین رۆمانانە، هلبژارتنا رۆمانا (میرنامە) وەكە كەرەستەیێ لێكۆلینێ بۆ جوراوجوریا سالۆخدانێ د رۆمانا ناڤهاتی دە ڤەدگەرە و ژ رۆمانێن وی پێن دن جودایە. ئەڤ رۆمان د ناڤ خواندەڤانێ كورد دە ناڤودەنگیەك باش ب دەستخستیە. هەروەسان بۆ

[1] سابیر رەشید: رۆمانی كوردی (خوێندەوە و پرسیار). بەشی یەكەم، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧، ر. ٢٠.

زمانێن ترکی و عەرەبی ژی هاتیە وەرگێران و ژ زمانێ عەرەبی بۆ زارێ سۆرانی هاتیە وەرگێران و تا نها دوو چاپێن وێ ل باشورێ کوردستانێ دەرکەتنە و ناڤبانگیەك مەزن بدەستخستیە. دانەیا رەسەنا کورمانجی ژی هەر ژ سالا وەشانێ (٢٠٠٨) تا نها سێ چاپ ژێ دەرکەتینە. ئەڤ چەندە ژی بهایێ ئەڤێ رۆمانێ پیشان ددە.

ژ بەر کو سالۆخدان مژارەك هور و بەرفرەهە و رۆمانێ ب تەڤایی بخوەڤە دگرە وەکە (جه، کەسایەتی، سرۆشت، کەلوپەل و کەرەستەێن جودا) و بوو پتر زالبوون ل سەر ئەڤی بەباتی ب تەنێ یەك رۆمان هاتیە هەلبژارتن.

II. ئارمانجا لێکۆلینێ:

رۆمانا (میرنامە) وەکە ئێك ژ رۆمانێن کوردی یێن پرفرۆش و ب ناڤودەنگە، ئەم دبینین گرنگە کو خەباتێن ئەکادیمی ل سەر بهێن ئەنجامدان. ئارمانج ژ ڤێ لێکۆلینێ ئەوە ئەو هونەر و تەکنیکێن سالۆخدانێ یێن کو بەرهەم دئیننە رێزا رۆمانا نوو و کرییە ئێك ژ رۆمانێن کوردی یێن سەرکەفتی. دیسان زانینا چەنداتی و چاوانیا شیانا تەوزیڤکرنا ژین، ژیار، ئابوور، جوگرافیا و ژینگەها کوردستانێ ب رێکا ئەڤی هونەری. هەروەها ئارمانج ژ لێکۆلینێ ئەوە بزانین رۆماننڤیسی ب رێکا هونەرێ سالۆخدانێ چاوا سەردەمێ دیرۆکیێ (ئەحمەدێ خانی) تێدا ژیای د گەل نها هەڤبەرکرییە و ڤەگێرانا ئەوان بوویەرێن دیرۆکی چ کارتێکرن ل سەر گوتارا رۆمانێ کرییە. دیسان بۆ ڤەدیتنا شیانێن رۆماننڤیسی ژ دەربرینا ئاستێ هزری، رۆشنبیری و نەتەوی یێ چڤاکا کوردیا وی سەردەمی و ب رەنگەکێ کو بۆ ئەڤرو ببە میناکە زەلال.

III. گریمانا لێکۆلینێ:

ئەڤ لێکۆلینە بزاڤەکە ژ بۆ بەرسڤدانا ڤێ پرسیارا گریمانەیی، هونەرێ سالۆخدانێ ل بال رۆماننڤیسێ کورد (ژان دۆست)ی د چ ئاست دایە و رۆماننڤیس تا چ رادە کاریە ب ریکا سالۆخدانێ دەربرینێ ژ جه، کەسایەتی، سرۆست و کەلوپەلێن د ناڤ رۆمانا (میرنامە) دە بکە؟ ب ڕامانەك دن رۆمانا میرنامە وەکە رۆمانەك دیرۆکی یا کوردی ب رێیا سالۆخدانێ چاوان بۆ مە وێنەیێ ژین و ژیانا

ئەوی سەردەمی ڤەدگوهێزە؟ بەرسڤدانا ڤێ پرسێ دێ مە گەهینتە وی ئەنجامی کو بزانین دەوروبەر و سەردەمێ رۆماننڤیس د ناڤ دە دژیت چ کارتێکرن ل سەر ئەوی کریە کو ئەو ژ دیرۆکێ کەسایەتی، جهـ و بوویەرێن رۆمانا خوە ئاڤابکە و ژ بوی سەردەمێ نها بکە پەیامەك.

IV. رێبازا و میتۆدا لێکۆلینێ:

د ئەڤێ خەباتێ دە رێبازا (وەسفی – شرۆڤەکاری) هاتیە بکارئینان. د گەل مفا ستاندن ژ دید و بوچونێن رەخنەگرێ فرەنسی (جیرا جینت)ی دەرباری بابەتێ سالۆخدانێ دە. د گەل بیروبوچوونێن چەند رەخنەگرن دن یێن رۆژئاڤایی وەکە (ئالان رۆپ گرێ) ب تایبەت پەرتووکا (بەرڤ رۆمانا نوو - ١٩٦٣)، (ڤلیپ هاموون) و پەرتووکا (دەرباری سالۆخدانێ - ١٩٨١)، (جان ریکاردۆ) و پەرتوکا وی (ئاریشەیێن رۆمانا نوو – ١٩٦٧) و (میشال پوتور) و پەرتووکا وی (لێکۆلین د رۆمانا نوو دە)، کو ڤان رەخنەگران د گۆتار، پەرتووك و رۆمانێن خوە دە دیتن و بوچوونێن خوە ل سەر ئەڤی هونەری دارشتینە و کارینە هنەك تیۆران بۆ ئەڤی هونەری بدانن، ئەڤ نەرین و بوچوونێن وان بۆ لێکۆلینا مە ژی بوینە چاڤکانییێن گرنگ. دیسان د ئەڤێ خەباتێ دە و د بەشا پراکتیکی دە پێکول هاتیە کرن گرنگی ب دەوروبەری (سیاق – Context) ژی بهێ دان، ئەوێ بوویە سەدەمێ ئافراندنێ ل دەڤ رۆماننڤیسی، ژ بەر کو پرانیا بویەرێن رۆمانێ راستینە و ب سەر مللەتێ کورد رە دەرباز بوونە و سەرلەهنگێ رۆمانێ کەسەك راستیە، ئەو ژی هەلبەستڤانێ کورد (ئەحمەدێ خانی) یە. بڤێ یەکێ ل هەڤ نێزکیەك د ناڤبەرا گوتارا رۆمانێ و دەوربەرێ جڤاکی و دیرۆکی دە دروست دبە. ئانکو سالۆخدان بویە ئامرازەك بو دەربرین و شرۆڤەکرنا بابەتێن دەروونی، مێژووی، ئابووری، جوگرافی و رۆشنبیری.

V. پێکهات و ناڤەرۆکا لێکۆلینێ:

ئەڤ لێکۆلین ل سەر سێ بەشان دهێ پارڤەکرن ژبلی دەستپێك و ئەنجامان.

بەشێ ئێکێ: د ئەڤی بەشی دە بەحس ل زاراڤ، تێگەهـ و رەوتەك دیرۆکی یێ هونەرێ سالۆخدانێ ل با رەخنەگرێن عەرەب و رۆژئاڤاهی هاتیە کرن. د گەل ئاماژەکرن ب چاوانیا بکارئینانا سالۆخدانێ د رۆمانێن نەریتی، پێلا هشیاریێ و رۆمانا نوو یا فرەنسی دە.

بەشێ دووێ: د ئەڤی بەشی دە بەحس ل ئەوێ پەیوەندیا د ناڤبەر سالۆخدانێ و ڤەگێرانێ دە کرییە و خالێن وەکهەڤ و جودا هاتینە دیارکرن، د گەل دیارکرنا ئەرکێن سالۆخدانێ د رۆمانێ دە و ئاماژەکرن ب جورێن سالۆخدانێ و کارتێکرنا وێ ل سەر پێشڤەچوونا بوویەران و دروست بوونا راوەستیانێ د دەمێ ڤەگێرانا بوویەران دە. د گەل دیارکرنا تەکنیکێن (ژێگرتی و هویرکار) بۆ پێشکێشکرنا هندەك ژ سیفەتێن جهـ، کەسایەتی یان هەر کەرەستەیەکێ د رۆمانێ دە. دیسان سرۆشت و مەبەستێن سالۆخدانێ هاتینە دیاکرن، کا ئەو سالۆخدانێن رۆماننڤیس ژ بوی هەرتشتەکێ دکە چ مەبەست و ئارمانج هەنە.

بەشێ سێیێ: د بەشێ داویی یێ ئەڤێ خەباتێ دە، ب رەنگەك تیۆری بەحسا سالۆخدانا (کەسایەتی، جهـ، سرۆشت، کەلوپەل و تشتان) هاتیە کرن. هەر خالەك ژ ڤان ب رەنگەك پراکتیکی ل سەر رۆمانا (میرنامە) هاتیە پراکتیکرن. سالۆخدانا کەسایەتیان ل سەر رەوشا دەروونی و روخسارێ یا سەرلەهنگێ رۆمانێ دراوستە، لێ سالۆخدانا جهی ل سەر جهێن گشتی و تایبەتی د راوستە ژ بۆ دەربرین ژ ئاستێ مەعریفی، سایکۆلۆجی و ئابووری یێ کەسایەتیان. سالۆخدانا سرۆشتی پتر دەمی و دیمەنێن سرۆشتی ب خوەڤە دگرە، هەم ژ بۆ مەرمەك سۆفیگەری و هەم ژی ژ بۆی مەبەستەك جوانکاری و وەکهەڤکرنا جیهانا رۆمانێ یا ئاشووپی د گەل جیهانا ریالیستی هاتیە کرن. د گەل وەسفکرنا کەلوپەل و تشتان د رۆمانێ دە، کو وان زێدەتر دەورەك دیرۆکی و رەنگڤەدانی هەیە ژ سەردەم و بارێ دەروونی و پیشەیێ کەسایەتیان.

١. ژان دۆست (ژیان):

ژان دۆست رۆماننڤیس، هەلبەستڤان، وەرگێر و نڤیسکارەکێ کوردە. ئەو د (١٢ێ ئادارێ سالا ١٩٦٥) ئان دە ل باژارێ کۆبانی هاتیە دونیایێ. خوەندنا خوە هەتا لیسەیێ ل کۆبانی قەداندیە. ژ سالا (١٩٨٥) ئان هەتا (١٩٨٨) ئان ل زانینگەها حەلەبێ فاکۆلتیا زانستێ بەشێ بیۆلۆژیێ خوەندیە، لێ تەمام نەکر. ژان دۆست د دەھ سالیا خوە دە دەست ب نڤیسینا هەلبەستێن عەرەبی کر پاشێ ژ پانزدە سالی دە قولپی زمانێ کوردی. چیرۆکا وی یا یەکەم (خەونا شەوتی) سالا (١٩٩٣) ئان د پێشبرکا کورتە چیرۆکا کوردی دە ل سووریێ خەلاتا یەکەم ستاند. هەر وەها ل ترکیێ ژی ل سەر سەهنەیێ هاتە لیستن. ژ بلی وێ چیرۆکێ، ژان دۆست چەند چیرۆکێن دن ژی نڤیساندینە، وەك (مستەك ئاخ) کو سالا (٢٠٠٧)ئان ل ئەلمانیایێ بوو کورتەفلمەك، و (روویەکی شێرین) و هنن دن. ژان دۆست ژ سالا (٢٠٠٠)ێ دە ل ئەلمانیایێ دژی و ژ ئادارا (٢٠٠٩) ئان دە هەموەلاتیێ ئەلمانیایێیە.[٢]

رۆماننڤیس ژان دۆست ژ بلی کو پرانیا شێوەزارێن زمانێ کوردی د زانە، د گەل وێ یەکێ ب زمانێن عەرەبی، ترکی، فارسی و ئەلمانی دنڤیسە و دخوینە.[٣] گومان دوێ یەکێ دە تونەیە کو ژان دۆست ل سەرانسەری کوردستانێ و دیسان ل ترکیێ و وەلاتێن عەربی تێ ناسکرن، ئەڤ ژی ب سایا وەرگێرانا بەرهەمێن وی بوو ژ بۆی زمانێ بیانی. وەکە دیار نڤیسکارێ کورد ژان دۆست د مەدیا و راگەهاندنێ ژی دە رۆلەك بەرچاڤ هەبوویە.

---

[٢] ئەڤ پێزازنین ب رێکا (نامێ) ژ رۆماننڤیس بخوە هاتینە ستاندن. ل ٢-٣-٢٠١٧. ب رێیا ئەنترنێتێ.

[٣] بۆتان جەلال: (١٠١) شاعیر و نوسەری جیهانی. دەزگای تۆیژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠١٤، ر. ٣٠٦ - ٣٠٧.

٢. بەرهەمێن (ژان دۆست)ی:

نڤیسکارێ کورد (ژان دۆست) د کاروانێ خەباتا خوە دە خوەدیێ چەندین بەرهەمێن جور ب جوره و بەرهەمێن خوە ب زمانێن کوردی و عەرەبی وەشاندینە، زێدەباری وەرگەراندنا بەرهەمێن وی بۆ زمانێن دن، وەکە ترکی و عەرەبی. دیسان چەندین وەرگەرێن وی هەنە ژ زمانێن عەرەبی و فارسی. بەرهەمێن خوە د چارچوڤەیا رۆمان، کۆرتە چیرۆك، دەستان، هەلبەست، لێکۆلین، وەرگەر(چیرۆك، رۆمان، هەلبەست) و فەرهەنگ هەم ل کوردستانێ و هەم ل دەرڤەی کوردستانێ وەشاندینە. ئەم دکارین بەرهەمێن وی ب ڤی ئاوەی پارڤەبکین:

بەرهەمێن (ژان دۆست)ی یێن چاپبوویی :

١. کەلا دمدمێ: دەستان. وەشانێن رەوشەن. بۆنن ئەلمانیا ١٩٩١. وەشانێن مەلسا، ئستەنبۆل ١٩٩٩. وەشانەکە (القلم)، شام ١٩٩٥.

٢. Şiir we şu`eraa: هەلبەست و هەلبستڤان. بژارتەیێن ژ هەلبەستا کوردییا کەڤن و نوو. ب عەرەبی. قامشلۆ ١٩٩٩.

٣. سازەك ژ چاڤێن کوردستان رە. وەشانا ئلەگال. شام ١٩٩٤. (ب کوردی و عەرەبی).

٤. مەم و زین. شرۆڤە و وەرگەراندنا مەم و زین ب عەرەبی. وەشانا ئلەگال شام ١٩٩٥.

٥. سروودا بارانێ. هەلبەستێن بژارتییێن بەدر شاکر ئەلسەییاب. وەرگەراندن ژ عەرەبی. ئاڤەستا ١٩٩٦.

٦. مەهاباد بەر ب ئۆلمپیادا خوەدێ دە. هەلبەتسا سەلیم بەرەکات. وەرگەراندن ژ عەرەبی. ئاڤەستا ١٩٩٦.

٧. بدايع اللغة: فەرهەنگا کوردی عەرەبی. وەرگەراندن ژ فارسی. وەشانا ئلەگال. شام ١٩٩٨.

٨. مەم و زین. وەرگەراندن ب عەرەبی. (دارالكنوز الأدبية). بەیرووت ١٩٩٨.

٩. الحديقة الناصرية. کتێبا تاریخا ئەردەلانیان. وەرگەراندن ژ فارسی. ئاراس. هەولێر ٢٠٠٢.

١٠. مژاباد. رۆمان. بەلکی . دیاربەکر. ٢٠٠٤.

١١. الدر السمين في شرح مم و زين: شرۆڤه و وەگەراندنا مەم و زینێ ب عەرەبی. سپیرێز. دهۆك ٢٠٠٦.

١٢. ٣گاڤ و ٣ دارەك. رۆمان. ئاڤەستا ٢٠٠٧.

١٣. مەم و زین. چاپا فەرمی. (دار الزمان). شام ٢٠٠٧.

١٤. مەم و زین ب کوردیا ئیرۆ. ئاڤەستا ٢٠٠٨.

١٥. میرنامە. رۆمان. ئاڤەستا ٢٠٠٨.

١٦. مەم و زین. تەفسیر. ئاڤەستا ٢٠٠٨.

١٧. فەرهەنگا کوردستانی. نووبهار ٢٠١٠.

١٨. ئادات و روسووماتنامەیێ ئەکرادیە. نووبهار ٢٠١٠.

١٩. مارتینێ بەختەوەر. رۆمان. ئاڤەستا ٢٠١٠.

٢٠. ئەشیق ئەل موتەرجم. رۆمان. عەرەبی. دوبای ٢٠١٣.

٢١. خوینا ل سەر منارێ. رۆمان. عەرەبی. قاهرە ٢٠١٤.

٢٢. نەواقیس رۆما. رۆمان. بەیروت ٢٠١٦.[٤]

---

[٤] ئەڤ پێزازنین ب رێکا (نامێ) ژ رۆماننڤیس بخوە هاتینە ستاندن. ل ٢-٣-٢٠١٧. ب رێیا ئەنترنێتێ.

بەشێ ئێکێ

١. زاراڤ و تێگەهێ سالۆخدانێ:

١.١. سالۆخدان د (وێژەیا عەرەبی) دە.

٢.١. سالۆخدان د (وێژەیا رۆژئاڤاییی) دە.

٢. سالۆخدان د رۆمان (نەریتی - تەقلیدی) دە.

٣. سالۆخدان د رۆمان (نوو) دە:

١.٣. رۆمانا (پێلا هشیاریێ).

٢.٣. رۆمانا (نوو یا فرەنسی).

١. زاراڤ و تێگەهێ سالۆخدانێ:

د ڕەخنەیا ئەدەبی دە هەر زاراڤەك خوەدیێ واتایا خوە یا تایبەتە و د زمانێن جیهانێ دە ب شێوازێن جودا دهێن نڤیسین. د زمانێ ئینگلیزی دە دبێژنە سالۆخدانێ (Description)، و ب فرەنسی ژی (Description)، مەبەست ژ ڤی زاراڤەی "وێنەكرنا كەرەستە، حالەت، هەلویست و بوویەران د هەبوون و تایبەتمەندیا خوە دە، ڤەگێر سالۆخدانێ دكە، ژ بوو كو وەرگر ب ئاسانی تێبگەهە، یان ژی بوو مەبەستەك ئەستاتیكی."[٥] د فەرهەنگا (La Robert) یا فرەنسی دە زاراڤێ سالۆخدانێ ب ڤی ئاوایی دایە ناسكرن "كارێ سالۆخدانێ، سەرژمارتنا تایبەتمەندیان، یان ژی تایبەتمەندیێن تشتەكی یان كەسەكی... ئەڤ كارە ژی د وێژەیێ دە، تێ واتایا وێنەكرن و سالۆخدانا تشتان ب ئاوایەك لۆژیكی و ب باندوور."[٦] ب رەنگەك گشتی سالۆخدان د بەرهەمێ ئەدەبی دە وێنەكرنا تشتانە ب رێكا زمانی، ئارمانجا سەركە كارتێكرنە ل سەر خواندەڤانی ب رێكا ئاراستەكرنا سیفەتان ب رەنگەك جوان و بالكێش. كار (لێكەر)ێ سالۆخ (Décrire) د هنەك فەرهەنگێن فرەنسی دە دهێ واتایا: ناسندنا كەسەكێ، یان تشتەكێ ب نڤیسین و ب گۆتن.[٧] د زمانێ عەرەبی دە پەیڤا (وصف – الوصف) دهێت بكارئینان. و د فەرهەنگا (العین) دە، وەها هاتیە دیاركرن "سالۆخدانا تشتەكێ، نیشانكرن و پەسندان."[٨] ب واتەیا نیاسینا تشتەكێ یان ژی پەسندانا وی.

د زمانێ كوردی دە، دوو زاراڤێن سەرەكە دهێن بكارئینان، د فەرهەنگا (زاراوەی ئەدەبی) یا كو ژ ئالیێ لژنەیا ئەدەب ل كۆڕێ زانیاریێ كوردستان هاتی ئامادەكرن پەیڤا (وەسف و سالۆخدان) ل هەمبەری پەیڤا (Description) یا ئینگلیزی دانایە.[٩] ئەم دكارن وێ یەكێ بێژن د كرمانجیا سۆرانی دە زاراڤێ وەسف دهێ بكارئینان، وەكە (دكتۆر موحسین ئەحمەد عومەر) د پەرتووكا خوە

---

[٥] لطیف زیتوني: معجم مصطلحات نقد الروایة (عربي - إنكلیزي - فرنسي). مكتبة لبنان ناشرون، بیروت ٢٠٠٢. ص. ١٧١.

[٦] ملكیة بوجفجوف: بنیة الوصف ووظائفه في ألف لیلة ولیلة حكایتا: (الحمال والثلاث بنات) و (السندباد البحري). رسالة ماجستیر، جامعة منتوري، كلیة الأدب و اللغات، قسنطینة ٢٠٠٨-٢٠٠٩، ص. ٢٧.

[٧] عبدالملك مرتاض: في النظریة الروایة بحث في تقنیات السرد. سلسلة عالم المعرفة الكویتیة. كویت ١٩٩٨. ص. ٢٤٦.

[٨] الخلیل ابن احمد الفراهیدي: العین. تحقیق: الدكتور عبدالحمید هنداوي. الجزء الرابع، دار الكتب العلمیة، بیروت ٢٠٠٢، ص. ٣٧٦.

[٩] ئام: لیژنەی ئەدەب لە كۆڕی زانیاری كوردستان: زاراوەی ئەدەبی (كوردی – عەرەبی – ئینگلیزی). ئەكادیمیای كوردی، هەولێر ٢٠٠٦، ڕ. ١٠٢.

(فەرهەنگی ئەدەبی) دە، پەیڤا (وەسف) بکار ئینایە.[١٠] د هنەك لێکۆلینێن ب زارێ سۆرانی هاتین نڤیسین، ئەڤ تێرمە بکارهاتیە. وەکە دیار ئەڤ زراڤ راستەراست ژ ڕەخنا عەرەبی هاتیە ستاندن. ل هەمبەر ڤێ یەکێ د کرمانجیا بەهدینان دە زاراڤێ (سالۆخدان) هاتیە بکارئینان و د پرانیا لێکۆلین و نامەیێن ئەکادیمی دە ئەڤ زاراڤ بکارهاتیە. ئەڤ تێرم د فەرهەنگا (کامەران بۆتی) دە وەها هاتیە دیار کرن: "یەك: سالۆخدان: رۆنکرن، ڕاڤەکرن، پەسن، تیتال و کەڤنەشۆپ. دوو: مرۆڤ رۆنکرنا ل سەر تشتەکی بدە. وەکە بوو من سالۆخدانا کورێ خوە بکە، ئانکو: بوو من بێژە کانێ کورێ تە چەن زیرەکە، چ دکارە و دزانە."[١١] ب ئاوایەك گشتی سالۆخدان دیارکرنا هنەك سیفەتایە. د دەرباری ئەڤی تێرمی دە (دکتور مارف خەزنەدار/ ١٩٣٠-٢٠١٠) دبێژە:

> سالۆخدان بو مەبەستا وێنەکرنا دلبەرێ ژ ئالیێ جوانیا ئەندامێن لەشیڤە دهێ بکارئینان. هەروەسان بەحسکرن و کێشانا دیمەنێن سرۆشتی جهەك تایبەت و دیار د ناڤ هونەرێ سالۆخدانێ دە هەیە. ژ بلی ڤێ چەندێ سالۆخدان وێنەکرنا هەمی بویەرێن سرۆشتی وەکی گیانەوەر، زیندەوەر و رووەکان دکە. دیسان بو جەنگی و سیارچاکیێ ژی بکاردهێ.[١٢]

ل جهم خەزنەداری سالۆخدان هونەرەکە و ئەرکێن وێ یێن جودا هەنە. یەك ژ وان بۆ مەرەمەکا پەسندانێ یە، کو شاعر پەسنا دلبەرا خوە بکە یان ژی پەسنا میرەکی یان قەهرەمانەکێ بکە، یا دووێ ژی وێنەکرنا سرۆشتی و دیمەنێن بالکێشە بو پەیداکرنا جوانی و ئەستاتیکا بەرهەمێ ئەدەبی. یان ژی بەرجەستە کرنا هەر زیندەوەرەکێ و مەیدانەك جەنگی و بوویەرەکێ. هەروەك هەلبەستڤانێ کورد (ئەحمەدێ خانی /١٦٥٠-١٧٠٧) د هەلبەستەك خوە دە پەیڤا (وەسف) بکارتینە، دەما دبێژە:

ئــەحمەد ژ ثەنایا تە نیداکەت قە چوو وەصفا

(مـــا أعجزنـــي حمـــدك أن احمـــد حمـــداً)[١٣]

---

[١٠] موحسین ئەحمەد عومەر: فەرهەنگی ئەدەبی. چاپخانا حەمدی، سلێمانی ٢٠١٢، ڕ. ١٧٧.

[١١] Kamêran Botî: Ferhenga Kamêran (Kurdî-Kurdî). Dezgehê Spîrêz, Duhok 2006 , r. 596.

[١٢] مارف خەزنەدار: مێژووی ئەدەبی کوردی(لەسەرەتاوە تا سەدەی چواردەم). بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس ، هەولێر ٢٠١٠، ڕ. ١٩٧.

[١٣] ئەحمەدێ خانی: دیوانا ئەحمەدێ خانی. بەر: تەحسین ابراهیم دوسکی، دەزگەهێ سپیرێز، دهوك ٢٠١٦، ڕ. ١٦.

وەکە دیار ئەڤ تێرم چ وەکە پەیڤ یان ژی وەکە ناڤەرۆك د هەلبەستا کوردی یا کلاسیك دە دەربازدبە، ئەو ژی دەما هەلبەستڤانێ کورد (مەلایێ جزیری - ١٥٦٧/٨-١٦٤٠) سالۆخدانا دلبەرا خوە د قالبەك مەتریالی دە دکە، دەما دێژە:

من دی سەحەر شاهێ مەجـــــەر   لبسێ د بەر مەخموور بـــــوو
ئەو دێم زەری سوڕ موشتـــــەری   یـــا رەب پەری یا حوور بــــوو[١٤]

ل ڤێرە جزیری سالۆخدانا عەشقا خوە یا خوەدایی د قالبە و پەیکەرەك مەتریالی یێ کچەکا جوان دە د شوبهینە و ل ڤێرە شاعر وێنەیێ ئەندامێن لەشێ دلبەرا خوە ژ سروشتی دستینە. ژ بۆ جوانیێ و ل هەمبەر یەك بەراورد دکە.[١٥] ژ بەر کو سالۆخدان بێهتر رونکرنا واتایێ و دیارکرنا تایبەتمەندیێن تشتان و هەروەسان ب کارێ وێنەکرنێ ب رێیا زمانی ب ڤی ئەرکی رادبە.[١٦] ئەرکێ سالۆخدانێ ئاراستەکرنا وێنەیێ کەرستەیەکێ یان کەسایەتیەکێیە بوو وەرگری. بوو پەیداکرنا هنەك زانیاریان دەرباری ئەو تشتێ دهێت سالۆخدان. وێنە د بەرهەمێ ئەدەبی دە دبە سەدەمێ ئالیکارکرنا هەموو هەستان. وێنە مەتودەکە ل سەر لوژیکیدا، راستیا تشتان خویا دکە. ئانکو وێنە ئەو دەستپێشخەرە یە، کو ب رێکا وی دەربرین ژ هندەك رەوشان دهێ کرن. ژ بەر کو تێگەهشتن و بەرجەستەکرنا وان بێ وێنە ب زەحمەتە. چونکە وێنە واتا و رێکخستنێ ددە ئەو تشتێ هاتی سالۆخدان.[١٧] سالۆخدانێ پێگەهێ خوە یێ تایبەت د ناڤ جوٚر و ژانرێن ئەدەبی دە هەیە، دەما سالۆخدانا تشەکێ دهێ کرن ب شێوەیەك زندی و پر ب جوش، د ئەنجام دە وێنەیەك خەیالی و بالکێش دروست دبە یان ژی تابلویەك و ب ڤێ یەکێ دبێژن (Hypotypose) = واتە سالۆخدانا کاریگەر.[١٨]

---

[١٤] مەلایێ جزیری (دیوان): تحسین دوسکی. چاپخانا هاوار، دهوك ٢٠٠٠، ڕ. ٢٤٧.

[١٥] مارف خەزنەدار: مێژووی ئەدەبی کوردی (سەدەکانی چواردەیەم - هەژدەیەم)، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠١٠، ڕ. ٣٢٠.

[١٦] طلال خليفة سلمان: مستويات السرد الوصفي القراني (دراسة أسلوبية). مجلة تراث النجف، العدد(٢)، النجف ٢٠١٣، ص. ٢٩٤

[١٧] مديحة سابق: فعاليات الوصف والياته في الخطاب القصصي عند (السعيد بوطاجين). رسالة ماجستر، جامعة الحاج لخضر، كلية الاداب واللغات، باتنة ٢٠١٢-٢٠١٣. ص. ١٨.

[١٨] موحسین ئەحمەد عومەر: فەرهەنگی ئەدەبی. ڕ. ٣٠١.

سالۆخدان هەر د سەردەما کەڤن دا ب تێگەهێ چاڤلێکرنێ (محكاة – Imitation) ڤە دهات گرێدان. ئانکو وێنەیێ فۆتوگراڤ ب رێکا چاڤلێکرنا خوەزایی و وێنەکرنا وی وەکە چاوا هەیە.[19] مەرەم ژ ڤێ گۆتنێ هەر وەکە فیلۆسۆڤێ مەزنێ گریك (ئەرستۆ – Aristotle/ ٣٨٤ ب.ز – ٣٢٢ ب.ز) ڤی تێرمی دیار دکە. بنگەهینا ڤێ تیۆرێ ل جەم ئەرستۆی، ئەوە کو هەمی هونەر ب خوە چاڤلێکرنا سرۆشتیە.[20] ژ بەرکۆ مرۆڤ بەشەکە ژ سروشتی و نکارە ژێ خلاس ببە و کارتێکرنا خوە ل سەر مرۆڤی هەبوویە هەر ژ سەردەما دەستپێکی تا سەردەما نها. سالۆخدان د گەل سروشت و دەروونێ مرۆڤی دایە، ب تایبەتی د سەردەمێن کومەلگەهێن دەستپێکی دە، د ڤی سەردەمی دە مرۆڤی حەزا چاڤلێکرنا دیاردێن سرۆشتی هەبوو و ب رێکا شعرێ و وێنەیان ئەڤ هەستە دەربریە.[21] ئانکو سالۆخدان بەشەکە ژ لوژیکێ مروڤی و دەروونێ مرۆڤی هەرتم حەزا زانین و سەرهلبوونا هەر هەبوویەکێ دەردورا خوە هەبوویە. ئەڤ یەکە ژی دروست نابیت بێیی زارڤەکرنا راستی و حە قیقە تێ و ئامادەکرنا وان بۆ وێنەکرنێ ب رێکا گوهداری و دیتن و دلی،[22] لێ ئەڤ چەندە د شعرێ دە جودایە و ب نەرینا رەخنەگرێن کەڤنێن عەرەب پەسندان، شانازی، یاریکرن، پێگوتن و ڤەهاندن ب سەر سالۆخدانێ دە دزالن. د گۆتارا کلاسیك دە ئەرکەکێ سودپەخش هەیە پێتر ژ ئەرکەك چیژپەخش. ژ بەر کو سالۆخدان پێگیری ئەرکێ تێگەهاندنێ (رۆهنکرن)ێ بوو ب مەرەما تەمامکرن، فێرکرن، نیشاندان، ئەرشیفکرن، پۆلینکرن، هەستپێکرن و ڕاڤەکرنێ دهات کرن. ئانکو پێدڤیە سالۆخدان د بەرژەوەندیا تشتەکی(اشیاء) دە بیت. ب ڤێ یەکێ یان خوەدی ئەرکەکێ دیارکری یە د ناڤ تێکستێ ئەدەبی دە(دووبارەکرن، تەئکیدکرن) یان ژی ئەرکێ سودبەخش هەیە ژ دەرڤەی تێکستی دە.[23] ل گورەی ئەڤێ نەرینێ سالۆخدان بوو دوو مەبەستان دهێت کرن. یەك: تەئکیدکرن. دوو: دانەنیاسینا کەسایەتیەکێ یان هەر تشتەکێ.

---

[19] ربيعة بدري: البنية السردية في الرواية (خطواط في الأتجاه الأخر) لـ(حفناوي زاغز). رسالة ماجستير، جامعة محمد خيضر، كلية آداب، بسكرة ٢٠١٥، ص.١١٧- ١١٦.

[20] رێزان سالح مەولۆد: ئەندیشەیی شیعری لە نێوان رێبازی کلاسیك و رۆمانتیکی کوردی لە کرمانجی خواروو دا. چاپخانا شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩، ر. ١٣.

[21] قمری سعید عزیز: وەسف لە بەرهەمەکانی (نالی و سالم و کوردی)دا نیوەی یەکەمی سەدەی نوزدەیەم. ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکویا سەلاحەدین، ١٩٩٠، ر. ٨٤.

[22] محمد التونجي: المعجم المفضل في الأدب. جز. الثاني، الطبعة الثاني، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٩، ص. ٨٨٤.

[23] کاروان مەهدی عوسمان: تەکنیکی وەسف لە ڕۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. ناما ماستەرێ، زانکویا کۆیە، کولیژا زمان – بەشێ زمانێ کوردی، کۆیە ٢٠٠٨، ر. ١٢.

١.١. سالۆخدان د ویژەیا (عەرەبی) دە:

سالۆخدانێ پێگەهەك تايبەت د ناڤ شعرا عەربی دە هەیە و شاعرێن عەرەب مفایەك باش ژ ئەڤی هونەری ستاندیە، وەكە وێنەكرنا دیاردێن سروشتی یێن زندی (مرۆڤ و گیانەوەر) كو ئەڤ دیمەنە بەشەك بن ژ ئەندامێن لەشی یان ژی هەست و سۆزان. د هەمان دەم دە وێنەكرنا دیاردێن سروشتی یێن بێجان وەكە: دیمەنەك بالكێش یان رێكەكێ یان كەلوپەلێن د ناڤ جەنگی دە دهێن بكارئینان. هەر ژ هەلبەستا جاهلییا عەرەبی بگرە تا دگەهە سەردەمێ نها سالۆخدانێ بێگەهێ خوە یێ تايبەت د ناڤ ئەدەبا عەرەبی دە هەبوو. ژ وان شاعرێن كو دەورەكێ یەكان و ناڤداری هەبوویە ژ بۆی سالۆخدانا تشتەكێ دیاركری. ژوان (ئەمرو قەیس) یێ ناڤدار بوو، بۆ سالۆخدنا هەسپی و (ترفە بن عەبد) ژ باشترینا بوو كو د معەلەقاتێن خوە دە سالۆخدانا حێشترێ كری. ئەگەر ژ وان شاعرێن دەستپێكی یێن ژیهاتی كو سالۆخدانا بیابانێ و پێكهاتێن د ناڤ وێ دە ب رەنگەك جوان و بالكێش كرین. شاعرێن پشتی ئەوان ژی داهینان د سالۆخدانا سروشتێ شارستانی دە كریە. وەكە سالۆخدانا كوچك و تەلاران مینا (بوحتەری، ئیبن موعتەز، سنۆبەری... هتد) د گەل بەرەڤ پێشچوون و زێدەبوونا شارستانیەت و زانستان بهایێ سالۆخدانێ ژی بێهترلێ هات.[٢٤] سەبارەت ڤێ یەكێ (محمد نجيب العمامي) دبێژە:

> دیفچوون و سەرهلبوونا جهێ سالۆخدانێ د بوارێ وێژەیی و نە وێژەیی دە، دیار دبە سالۆخدان ل جەم عەرەبان، ئێك ژ ئالاڤێن گرنگێن دارشتنا هۆنەرییە، ئەڤ یەك ژی ب پرانیا جاران دبە سەدەمێ ئافراندنا باشی و جوانیێ د بەرهەمێ ئەدەبی دە. لێ سالۆخدان ل جەم رۆژئاڤاهیان بوو سەدەمێ پەیدابوونا چەندین بیروبۆچۆنێن هەڤدژ و دهات پەردەبۆشكرن یان ژی رەتكرن و كێمكرن، لێ ل داوییا سەدسالا هەژدان و پێدا ئێدی سالۆخدان ل با رۆژئاڤاهیان د تورەڤانیێ دە دبوو تشتەك نۆرمال، ئەو ژی پشتی بوویە جهێ گرنگی دانەك مەزن د گشت بوارێن مەعریفی دە[٢٥].

---

[٢٤] هبة إبراهيم منصور اللبدي: الوصف في شعر الملك الأندلسي يوسف الثالث. رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية، كلية الدراسات العليا، نابلس ٢٠١٢، ص. ١٣.

[٢٥] ملكية بوجفجوف: بنية الوصف ووظائفه في ألف ليلة وليلة. ص. ١٦.

لگورەی گوتنا (عەمامی) عەرەبان گرنگی ب سالۆخدانێ دایە بەریا رۆژئاڤاهیان و یەکەم کەس ئەڤ تێرمە پێناسە کری رەخنەگرێ کەڤنێ عەرەب (قدامە بن جعفر / ٣٣٧ ھ. مریە) بوو، ئەو دبێژە:

سالۆخدان ئاماژەیە بوو تشتەکی، کو پەیکەر و چاوانی هەبیت. پرانیا سالۆخدانا هوزانڤانان ژی بو وان تشتێن لێکدایی دهیت یێن کو پتر ژ واتایەکێ هەبیت، و هەلبەستڤانێ ژ هەمۆیان باشتر سالۆخدان کربیت ئەوە، یێ کو هوزانا وی پتر ژ مانایەکی بو سالۆخدانا وی هەبیتن.[٢٦]

ئەڤ پێناسە پتر تەکەزێ ل سەر شعرێ دکە و ب تایبەتی واتەیا وێ. ئەڤ چەندە ژی ل سەر ئاستێ رەهوانیا شاعری د راوستە د پروسێسا داهێنان و ڤەهاندنێ دە. لێ (ابن رشیق القيرواني – ٩٩٩ ز - ١٠٦٣) د پەرتووکا خوە (العمدة) دە، دبێژە:

د راستی دا سالۆخدان   ژ بۆی نیشاندان و دە رئیخستنێ دهێ، وەکە لەشێ دهێتە سالۆخدان، ئەگەر نەهیتە نخافتن[٢٧].

ب نەرینا ڤەیرەوانی سالۆخدان تەکەزکرن و دانەنیاسینە. لێ رەخنەگرێن نوو یێن عەرەب ب ڤی ئاوای تێرمێ سالۆخدانێ دایە دیار کرن، هەر وەك (ابراهيم فتحي) دبێژە:

سالۆخدان شێوەیەکە ژ شێوازێن گۆتنێ و ل سەر چاوانیا تشتان دراوستە، یان ژی بێژین تاما وی تشتی چاوایە؟ یان ژی چاوانیا بێهن، وێنە، دەنگ و هەستێ وی تشتی، ئەڤ گۆتن تشت، جھ، دیمەن، مرۆڤ و رەوشان بخوەڤە دگرە.[٢٨]

هەڤدەم (دکتۆر لەتیف زەیتۆنی) د پەرتووکا خوە دە (فەرهەنگا تێرمێن رەخنەیا رۆمانێ) دبێژە:

---

[٢٦] هيثم كريم الغراوي: الوصف في شعر الهذليين (دراسة فنية تحليليّة). رسالة ماجستير. جامعة المستنصرية، كلية الاداب، بغداد ٢٠٠٩، ص. ١٠.

[٢٧] إبن رشيق القيرواني: العمدة في محاسن الشعر وآدابه ونقده، ، تحقيق: محيي الدين عبدالحميد، الطبعة الرابعة، دار الجيل، بيروت ١٩٧٢م . ص. ١١٨-١١٩.

[٢٨] إبراهيم فتحي: معجم المصطلحات الأدبية. دار شرقيات، قاهرة ١٩٨٠، ص. ٢٧٠.

سالۆخدان تەمسیلکرنا تشت، هالەت، هەلویست و رووداناپە د هەبوون و تایبەتمەندیا خوە دە، ژ ئالیێ جهی ڤە نەکو دەمی. ل دەستپێکێ رۆماننڤیس سالۆخدای دەستنیشان دکە. ژ بۆی ئاسناکرنا تێگەهشتن و دیڤچوونێ ل جەم وەرگری. یان ژی ئەڤێ دەستنیشانکرنێ پاشدئێخە داویا سالۆخدانێ ژ بوی ئافراندنا چاڤەریکرن و خەملادنێ.[٢٩]

زەیتونی ژی جهی دکە باشترین فاکتەر کو ب رێکا سالۆخدانێ دهێ بەرجەستەکرن، نە کو ب رێکا سالۆخدانا دەمی. و ب دوو شێوەیان سالۆخدان دەردکەڤیت؛ یەك: ژ بۆی دانا زانیاریان. دوو: بوو مەبەستەکی هونەری و تەکنیکی. لی (دکتور ئەبدوللەتیف مەحفوز) د پەرتووکا خوە (ئەرکێ سالۆخدانێ د رۆمانێ دە) دە واتایەك بەرفرەهتر ددە سالۆخدانێ و دیار دکە:

سالۆخدان گوتارەکە، ناڤی ل هەمی ئەوان تشتێن هەین دکە. سیفەتێن تایبەت و ژ هەڤجودا پێ دبەخشیت. د ناڤ هەر تشتەك و سیستەمەکێ وەکیەك یان ژ هەڤجودا دە، جیاوازیەکێ پەیدا دکە.[٣٠]

ل گورەی مەحفوزی، سالۆخدان ناسناما تشتان دیار دکە و ب رێکا وێ کەسایەتی و جه یان ژی هەر تشتەکێ د بەرهەمێ ئەدەبی دە ژ هەڤ جودا دکە. تێرمێ سالۆخدانێ د فەرهەنگ و پەرتووکێن رەخنەیی یێن نوو یێن ئەدەبا عەرەبی دا واتایەك بەرفرەه ب خوەڤە هەمبێزکریە، وەکە د ڤان پێناسەیێن ژووری دە دیاردبە کو هنەك تایبەتمەندییێن نوو داینە سالۆخدانێ وەکە وێنەکرنا دیمەن، کەس، هەست و هەلچوونێن مرۆڤی ب وێنەکی دەروونی (ذهن)ی، ئەڤ چەندە ژی رێکێ خوەش دکە ژ بوو ئافراندنا جه و فەزاییێن کو بوویەرێن چیرۆکێ ل سەر دمەشن. گرنگی دانا عەرەبان ب سالۆخدانێ بوو بەرفرەهیا زمانی و ئاستێ بەرزێ شعرا وان ڤەدگەرە.

٢.١. سالۆخدان د (وێژەیا رۆژئاڤایی) دە:

سالۆخدان د ئەدەبا رۆژئاڤایی دە، ژ (ستەندال - Marie Henri Beyle /١٧٨٣-١٨٤٢) تا کو (ئەلبێر کامو- Albert Camus/ ١٩١٣—١٩٦٠)، مژارا لێکۆلین و دیالوگێن ئەدەبی و چاندی بوو. چونکی

---

[٢٩] لطيف زيتوني: معجم مصطلحات نقد الرواية. ص. ١٧١.

[٣٠] عبداللطيف محفوظ: وظيفة الوصف في الرواية. منشورات الاختلاف، الجزائر ٢٠٠٩، ص. ١٣.

سالۆخدان وەکی زاراڤەك ئەدەبی و رەخنەیی هەردەم جوره ئالۆزی و مژداری ب خوەڤە گرتیە.[٣١] ب ئاوایەك گشتی سالۆخدان ل جەم روژئاڤاهیان نە بابەتەك سەربەخۆە و تایبەت بوو. د بواری ئەدەبی دە.[٣٢] دەرباری تێرمێ سالۆخدانێ جون (میشێل ئادەم – Jean Michel Adam) دیار دکە کو "زاراڤێ سالۆخدانێ تا سالا (١٧٤٩ز) نە دهات بکارئینان."[٣٣] هەر وەکو نڤیسکارێ فەرەنسی (ڤلیپ هاموون - Philipe Hamon) دبێژە:

ئەڤ تێگەهـ د سەدسالا شازدان دە هاتە گرێدان ب هنەك بابەتانڤە. وەکی (ئاماژەکرن بو وان نڤیسینێن سالۆخدانا بازێرێن مەزن دکن، وەکی ئەندازیاریا شارستانی، گەشت و گوزار، بازرگانێن گەرووك) وەکو دیار سالۆخدان تا سەدێ هەژدێ ژ بوو مەبەستێن جودا دهات بکارئینان وەکو ئالاڤەك بو مەبەستێن ئابووری (رێبەرێ هاریکار)، کاروبارێن سەربازی وەکو (سالۆخدانا جوگراڤی یا جهـ و دیمەنان، مەست ژی ژڤێ یەکێ سالوخدنا گورەپانێن جەنگی) یە، یان ژی سالۆخدانا (شوێنەوارێن کەڤنار) بابەتێن دیروکی.[٣٤]

ل گورەی گوتنا هاموونی سالۆخدان د بیاڤێن نە ئەدەبی دە دهات بکارئینان. ئەڤ یەك دهات کرن ژ بۆی مەرەمەکی ئەنسکلوپیدی یان گەهاندنا زانیاریان وەکو بابەتێن سەربازی، ئابووری، پەدەگوژی، پێشخستنا لێکۆلینان و ناڤەرۆکێن وان...هتد دهات بکارئینان. (ماری مونتال - Marmontel) د پەرتوکا خوەدا (پێکهاتێن ئەدەبی/ ١٧٨١ ز) هێرشێ دکە سەر هەلبەستا وەسفی و دبێژە:

---

(٣١) موحسین ئەحمەد عومەر: فەرهەنگی ئەدەبی. ڕ. ٢٩٩.

(٣٢) (ئیف رویتر-Yves Reuter) خویا دکەت:

سالۆخدان د چەرخێن ناڤین دە بشێوەیەك کیم بەربلاڤ ببوو و رۆلەکی لاوەکی هەبوو یان کارتیکرنا وێ کێمتر بوو، ئەم دکارن بێژن بکار نەئینان و گرنگی پێنەدانا وێ کارکێ دروست و بی ئاریشە بویە، بڤی رەنگی، دیکوری گرنگی ب شروڤەیێن بەشێن وێ نە د دا، بەلکو سیمبول ددان خویاکرن، ئانکو نڤیسکاران کورتی د ڤەگوهاستنا سالوخەتێن جهەکێ یان تشتەکێ دە دکر. بە زێدە هایداریان ڤەگەرە بوو:

- ملكية بوجفجوف: بنية الوصف و وظائفه في ألف ليلة وليلة حكايتا. ص. ١٧.

(٣٣) ملكية بوجفجوف: بنية الوصف و وظائفه في ألف ليلة وليلة حكايتا. ص. ١٧.

(٣٤) هەمان ژێدەر. ڕ. ١٦.

ئەوا ئیرو پێدهێت گوتن هەلبەستا سالۆخدانی، ل جەم کەڤناران تشتەك ناسیار نە بوو، بە لکو ئەڤە داهێنانەك نوویە و نە عەقل و نە چێژ وەرناگریت.[٣٥]

ئەڤە وێ یەکێ خویا دکە کو سالۆخدان ل دەستپێکێ دهات پەردەپوشکرن و رەتکرن ژ لایێ هنەك نڤیسکار و رەخنەگرێن روژ ئاڤاهیڤە. لێ ئەڤ یەك وێ چەندێ ناگەهینە کو سالۆخدان ب رەنگەك رەها هاتیە فەراموشکرن، بەلکو تاکو سەردەمێن نو ل ئەوروپا و ژلایێ هنەك رەخنەگر و نڤیسکاران هاتیە بکارئینان، چ وەکو بەشەك ژ هەلبەستێ، چیروك و رۆمانێ یان ژی بەرجەستە بونا وێ د بابەتێن رەخنەیی دە. هەر وەك نڤیسکارێ فرەنسی (بول ڤالیری - Paul Valéry) وەها ل سالۆخدانێ دنێرە کو وەکە خۆارنەکێیە ب کیلوان بهێ فروتن. ئەڤ دیتن گەلەك بورا و مەسەلەیان دیاردکە و سەرنەکەفتنا هندەك نڤیسکاران دیاردکە. کو ئەوان دیتنەك ئابووری نەبیت د بکارئینانا سالۆخدانێ و داهێنانا نڤیسینێ دە.[٣٦] بڤێ یەکێ نڤیسکار دڤێ یێ شارەزا و رەوان بیت د سالۆخدانێن خوە دە.

رۆماننڤیسی ئەلمان (فۆنتانیێ - Theodor Fontane / ١٨١٩- ١٨٩٨) د لێکۆلینەکا خوە دە. د گەل هندێ کو چەند جورێن سالۆخدانێ هەنە. سالۆخدانا جهی د بارەدۆخەکێ سرۆشتی دە (Topographie)، سالۆخدانا بویەران (Chronographie)، سالۆخدانا لڤینا رۆخساری وەکە دەربرینەك ژ دەروونی (Prosopographie)، سالۆخدانا نەریت و رەوشتی (Ethopeé) ... هتد. هەروەسان فونتانیێ د گەل وێ چەندێ دایە سالۆخدان دکارە دبوارەك فیزیکی یان رەوشتی دابە. یان ژی هەردوو بهەڤرا تێکەل بن.[٣٧] بەرفرەهیا سالۆخددانێ د چارچوڤەك تەنگ دا ناهێ سینۆردارکرن و دکارە تشتێن کو وێنە یێ وان دجیهانا فیزیکی دە نەبن ژی بکێشە.

پێناسەیا سالۆخدانێ ل جەم رۆژئاڤاهیان د سەدسالا هەژدێ دە وەها هاتیە کرن:

سالۆخدان وێنەیەکێ هونەری تێدە دیار دبە. سالۆخدان ژی بتەنێ د کۆرت نینن، بوو ئاماژەکرن ژ تشتەکی. بەلکو وەرگێراندنا تشتانە ب رەنگەکێ دیتنێ. ب

---

[٣٥] رولان بارث، فليب هامون اخرون: الأدب و الواقع. ترجمة: عبدالجليل الأزدي و محمد معطتصم. منشوران الاختلاف، الجزائر ١٩٩٢. ص. ١١٠.

[٣٦] موحسین ئەحمەد عومەر: فەرهەنگی ئەدەبی. ڕ. ٣٠٠.

[٣٧] هەمان ژێدەر. ڕ. ٣٠١.

رێکا دەرئێخستنا زۆرترین تایبەتمەندی و پێکهاتێن ئەوی تشتی. ب رەنگەکێ کو ب بیتە پێشکێشکرنەك زیندی و چالاك.(٢٨)

ل گورەی ئەڤێ پێناسێ، پێدڤیە سالۆخدان یا هویرکار بیت. ژ بۆی هەرتشتەکێ و ب هەمی تەفاسیلێن خوەڤە بهێ ئاراستەکرن. ئەڤ چەندە ژی وێنەکێ هزری ئاراستە ناکە. بەلکو وێنەیەکێ دیتنێ یێ بابەتی بەرچاڤ دکە. لێ (رۆلان بارت - Roland Barthes) ب رەنگەك جودە ل سالۆخدانێ تەماشە دکە و دبێژە:

سالۆخدان یاریەکا تێکستی یە. دهێ گوتن ژ بۆی (چێژا – خوەشیا تێکستی) وەکی یارکرنا تەنسێ (بونجێ) یە ب پەیڤان.(٣٩)

سالۆخدان ب نەرینا بارتی ئیکە ژ ئەوان رەگەزێن خوەشیا تێکستی دئافرینیت. ئەڤ خوەشیا سالۆخدانێ یا تایبەتە و ئەوێ جودا دکە، ژ ئەوێ خوەشیا کو ب رێکا خوەندنا چیرۆکێ ب دەستڤە دهێ. لێ (جان ریکاردو)ب رەنگەك دن سالۆخدانێ دیاردکە:

سالۆخدان مینا پێشبرکییەکێیە. ژ بۆی ئاراستەیەك هەڤدژ یا واتایێ. ئەو سالۆخدانا ب رێکا واتایێ پەیدادبە. پێشدکەڤیت، بەرەڤ خوە سەپاندنێ دچیت و ئاراستە دبە. دەرگەهی ل هەمبەری هەر واتایەك دن دگریت. هەتا دگەهە مەبەستا خوە ب بەرپرسیاریەتا بزاڤا سالۆخدانێ.(٤٠)

ل گورەی گوتنا ریکاردۆی، سالۆخدان کاردکە ژ بۆی شێوەیەکێ زێدەکری بو واتایێ، ب رەنگەك رۆهن و شلۆڤەکری. لێ دەما سالۆخدان ژ ئالیێ واتایێ یا رۆهن بیت. ئەم دکارین دەستبەرداری واتایێ بین. ئانکو سالۆخدان ب رەنگەك هاریکار واتایێ ل جەم وەرگری دیار و ئارستە دکە. لێ دبە هنەك جاران ئەو واتا یا ڤەشارتی بیت و وەرگر زوی نەگەهتە مەبەستا واتایێ. ل هەمبەری گرنگیا سالۆخدانێ د گۆتارا رۆمانێ دە (جیرار جنێت - Gerard genette) دبێژە:

---

(٢٨) کاروان مەهدی عوسمان: تەکنیکی وەسف لە ڕۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. ڕ. ١٧.

(٣٩) هەمان ژێدەر. ١٨.

(٤٠) مدیحة سابق: فعالیات الوصف و الیاته في الخطاب القصصي عند (السعید بوطاجین)، ص. ١٣.

ڤەگێران نکارە کیان(خولقیەت)ێ خوە بێ سالۆخدان ئاڤا بکە.[٤١]

سالۆخدان دبنیاتێ تێکستێ هونەری دە رۆلەك مەزن هەیە و جنیت بێ گومان ئەڤ گوتنا خوە دبێژە. ژ بەر کو د راستی دە گەلەك زەحمەت مرۆڤ رۆمانەکێ ببینیت کو یا ڤالابیت ژ سالۆخدانێ. ئانکو سالۆخدان ئەو کەرەستە یێ هونەرییە یێ کو رۆماننڤیس ب رێکا وێ بکارە رۆناهیێ بێخە سەر هویرکارێن رۆخسارێ تشت، جھ و کەسایەتیان. کو ب نەرینا ڤەگێری ئەو د گرنگ و دێ بنە جهێ سەرنجا وەرگری. ب ڤێ یەکێ دەورێ سالۆخدانێ پێتر لێهات و رەخنەگر و نڤیسەر و نڤیسینێن کو رولەکێ کاریگەر د بەرەڤ پێشچونا تێگەهێ سالۆخدانێ دیتی، ئەم دبینن کەسێن وەکو (ماری مونتال)، (لوکاتش - Lukacs)، (بول فالیری)، (ئینسکلوپیدیا بانکوك – Panchouke)، و (لوژیکێ بور روایال – La logique de part royal)، ئەڤ هەموو بونە سەدەمێ پەیدا بونا چەندین هزروبیرێن هەڤدژ و ل هەڤ د دەربارەی تێرم و تێگەهێ سالۆخدانی دە، ب ئاوایەك گشتی دەورەك باش هەبویە. ژ بۆی بەلاڤ بوونا ڤی تێرمی د ناڤ رەخنەسازیا روژئاڤاهیدا.[٤٢] دیسان بەلاڤبوونا بکارئینا سالۆخدانێ د رۆمانێن سرۆشتی (Roman Naturaliste) و رِیالیزمی (Réaliste) ژ ئالیێ (ئیمێل زولا – Zola) و (جولی فارن – Jules verne) و پەیدا بونا پەرتووکێن دەرباری رۆمانا نوو، و بتایبەت نڤیسینێن (ئالان روب گرێ – Alain Robe Grillet) و (میشال پۆتۆر – Michel B) و (جان ریکاردو – Jean Ricardou) ئەو دیالوگ یا کو د بوارێ رەخنەییدا هاتی کرن و ئەو بیروبوچوونێن ل سەر سالۆخدانێ هاتین کرن، د دەرباری وەرگرتن یان رەتکرنا سالۆخدانێ د بەرهەمێ ئەدەبی دە زێدەتر لێهات پشتی بەلاڤ بوونا ڤان رۆمان و پەرتوکێن ل ژوور مە ئاماژە پێکری. ئەڤ کەش و هەوایە دهێ گوهارتن پشتی کو نڤیسەرێ فرەنسی ڤلیپ هاموون پەرتوکا خوە ئەوا ب ناڤێ دەرباری سالۆخدانێ (Du descriptive) ل سالا (١٩٨١) بەلاڤ کری، و کارێن هەرە گرنگێن رەخنەگرێ مەزنێ فرەنسی (جیرار جنێت)ی، ب ڤێ یەکی لێکۆلینێن گەلەك باش و ب جدی د دەرباری بابەتێ سالۆخدانێ هاتن کرن، ب تایبەتی ئەوێن ئاشنا بوین ب (شەپولا زمانڤانییا تێکستی - Lalinguistique textuelle) وەکو نڤیسکارێن مینا (جون میشال ئادەم)، (ئەندرێ بوتی جان) و (فرانسواز ریفاز – Françoise Revaz). ئارستە یا سالۆخدانێ ب کارێن وان بەرڤ لێکۆلینێن ل

---

[٤١] مرشد أحمد: البنية و الدلالة في روايات (إبراهيم نصر الله). المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت ٢٠٠٥، ص. ٣١٠.

[٤٢] هەمان ژێدەر. ر. ١٨.

سەر چاوانیا ڤەگێرنا سالۆخدانی چوو.[٤٣] کارێ گەلەك گرنگ و بالکێش د ڤان لێکولینان دە ئەو بوو سەردەریکرنا وان د گەل سالۆخدانێ "وەکو یەك ژ پێکهاتەیێن ئاڤاکرنا گوتارێ، ب سیفەتێ یەکەیەکا شفرەیی یا تێکستی ب ستاتویەك تایبەت، کارێ ناڤەرۆکی و بنیات و ئەرکێن خوە یێن تایبەت هەنە."[٤٤] ئانکو سالۆخدان د بەرهەمێ ئەدەبی دە هەم ئەرکەك فورمی هەبوو و هەم ژی ئەرکەك بابەتی.

ب ڤی ئاوای رەخنەگر و تورەڤانێن روژئاڤای کارین پێگەهەك تیۆری ژ بۆ سالۆخدانێ ب دادن، و سالۆخدانێ بکەنە ستوێنەکا نێزیك ژ بۆ شلۆڤەکرنا گشت بەرهەم و تێکستێن ڤەگێرانکی. ب رەنگەك گشتی ئەڤ تێرم ل دەسپێکێ ل جەم عەرەبان هەبوویە و رەوانبێژ و رەخنەگرێن عەرەب چەندین پێناسە و رونکرن ل سەر بابەتێ سالۆخدانێ کرینە و رەنگڤەدانا خوە د هەلبەستا وان دا هەبوویە، لی پەیدا بوونا ئەڤی تێرمی ب رەنگەك تیۆری ل جەم عەرەبان درەنگ پەیدا بوویە و وان راستە راست مفا ژ رەخنەسازیا ئەوروپی و روژئاڤایی ستاندیە، کەواتە ئەڤ تێگەهـ درەنگ ل جەم روژئاڤاهیان ژی پەیدا بویە لێ وان بەری عەرەبان ئەڤ بابەت ب رەنگەك تیۆری و رەخنەیی ژ بوو جیهانێ دا یە ناسکرن. و بتایبەت د ناڤا تێکستێن (ڤەگێرانکی) هاتیە لێکۆلینکرن پتر ژ هەلبەستێ. ئەڤ گرنگیدانا رەخنەگرێن روژئاڤاهی ب سالۆخدانێ بوو وێ یەکێ دزڤرە کو رۆمان ڕیالیستی و سروشتی گەلەك گرنگی ب سالۆخدانی ددا وەکو لایەنکێ جوانکاری یێ تکستی. و پاشی د رۆمانا نودا گورنکاری ل سەر مەبەست و ئارمانجێن بکارئینانا سالۆخدانی د بەرهەمێ ئەدەبی دە هاتە کرن.

---

[٤٣] ملكية بوجفجوف: بنية الوصف ووظائفه في ألف ليلة وليلة حكايتا. ص. ٢٤.

[٤٤] هەمان ژێدەر. ر. ٢٥.

٢. سالۆخدان د رۆمانا (نەریتی - تەقلیدی) دە:

رۆمان وەکە ژانرەك ئەدەبی بەردەوام د گهورین و گەشەکرنێ دایە. خوە ب چ یاسایێن رەهاڤە چارچوڤە نەکریە. هەر ژ دەستپێکا سەرهلدانا رۆمانێ تا سەردەمێ نها، مژارا رۆمانێ و شلۆڤەکرنا وێ ژ ئالیێ رەخنەگر و تۆرەڤانڤە بابەتەك تایبەت بوو. رەخنەگرێ رۆس (میخایل باختن - Mikhail Bakhtin) دیاردکە، کو (رۆمان تاکە ژانرێ ئەدەبیە تا نها نەگەهشتیە کاملانا خوە)[٤٥] ئەڤ گوتن رامانا هندێ نادە کو هەتا نها چ رۆمانێن باش نەهاتینە نڤیسن. بەلکو ب رامانا ئالۆزی و گهورینا وێ یا بەردەوامە. سالۆخدان یەك ژ پیکهاتەیێن گرنگێن و ئالۆزێن بنیاتێ تێکستێ رۆمانێ یە، ل سەردەمێن جودا دە ئەرك و رۆلێن جودا بخوەڤە گرتینە. سالۆخدان د رۆمانێ دە، بریتیە ژ پێکهاتەکا گرنگا بنیاتێ رۆمانێ و د ڤەگێرانێ دە رۆلەکە سەرەکە دلیزە. چونکە جهێ دیکورێ شانوییێ دگرە.[٤٦] لگورەی ئەڤێ پێناسێ سالۆخدانێ رۆلەك لاوەکی هەیە، ئانکو بتەنێ دخزمەتا ڤەگێرانێ و ئاڤاکرنا دیکور و جهی دە دمینە. بەلێ سالۆخدانێ رۆلەك مەزنتر هەیە ژڤێ چەندێ. هەروەك (ڤلیپ هاموون) دیاردکە:

> سالۆخدان ب پرانی نە سالۆخدانەك کەتواری و واقعییە، بەلێ د بنگەهـ دە ئەو ممارەسەك تێکستیە.[٤٧]

سالۆخدان د پێکهاتا واتایا تێکستا ئەدەبی دە پشکدار دبە و نابیتە وێنەکرنا راستە راستا جه، بوویەر، دیمەن و کەسایەتیان ...هتد. بەلکو مەبەستەك ل پشت سالۆخدانا هەر یەك ژڤان پێکهاتان هەیە، ئانکو سالۆخدان بەژداریەك تمام د ناڤ پێکهاتا هونەری و واتایی یا تێکستی دە دکە. لێ دبە هنەك جاران چ مەبەست ژ سالۆخدانێ نەبن و رۆماننڤیس بێ هایداری ئەوان سالۆخدانان بکە. ژ بەر کو ل دیڤ (میتودا دەروونشیکاری هەر بەرهەمەك ئەدەبی هەم بێ ئاگەهـ و هەم ب ئاگاهیا نڤیسکاری دهێت نڤیسین.)[٤٨] ل ڤێرە پروسێسا داهێنانێ گرێدایە ب هەست و نەستێن نڤیسکاری ڤە. د دەربارەی جورێن سالۆخدانێ دە (ڤلیب هامون) سالۆخدانێ ل سەر چار جوران پارڤەدکە:

---

[٤٥] سەنگەر قادر شێخ محەمەد حاجی: بنیاتی گێرانەوە لە داستانی(مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی و رۆمانی (شاری مۆسیقارە سپییەکان)ی بەختیار عەلی دا لێکۆڵینەوەیەکی (رەخنەیی، پراکتیکی، بەراوردکاری) یە. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٩، ر. ٢٥.

[٤٦] عبلة عباد: تقنية الوصف. مجلة أقلام الثقافة. من موقع www.aklaam.net.

[٤٧] حسين نجمي: شعرية الفضاء السردي. المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء ٢٠٠٠، ص. ٧٢.

[٤٨] رێبین خەلیل: میتودی رەخنەی دەروونی لە بواری ئەدەبدا. کۆڤارا (رامان)، ژمارە(١٧٠)، هەولێر ٢٠١١، ر. ٥٤.

یەك: كرونولوجیا: سالۆخدانا دەمی.

دووو: توبوگرافیا: سالۆخدانا جهی و دیمەنان.

سـێ: بروزوگرافیا: سالۆخدانا رویێ ب سەرڤە یێ کەسایەتیان.

چار: ئیتوبیا: سالۆخدنا چێکرییێن ئاشۆپی یێن مەجازی.[٤٩]

ئەڤ پارڤەکرن، بەرفرەهی و ئالۆزیا هونەرێ سالۆخدانێ نیشان ددە، کو هەرتشتێ دهێ دیتن یان نەهێ دیتن ژ کەسایەتی، جھ، سرۆشت، کەلوپەل و تشتێن ئاشوپی ...هتد، بۆ وەرگری ڤەدگوهێزە. بەلێ سالۆخدان بۆ دەمەك درێژ وەکە توخمەك لاوەکی و نەسەرەکی د ڤەگێرانێ هاتییە هەژمارتن. سەرەرای وێ چەندێ رەخنەگرێن کلاسیك بانگەشا وێ یەکێ دکر، ژ بۆ بەلاڤکرن و زێدەڕوویکرن د سالۆخدانێ دە. وەکی رەگەزەك جوانکاری و ئەستاتیکی د نێڤ تێکستا ئەدەبی دە دهات هەژمارتن.[٥٠] ب رەنگەك گشتی ڕەخنەگرێن کەڤن داخواز ژ لایەنگرێن خوە دکر، کو گەلەك گرنگیێ ب سالۆخدانێ بدەن. هەر د ڤێ دەربارێ دە، رەخنەگرێ کلاسیکێ مەزن یێ فەرەنسی (نیکولا بوالۆ - Nicolas Boileau / ١٦٣٦-١٧١١) د پەرتووکا خوە (هونەرا شعرێ) دە ئاموژگارییا لایەنگرێن خوە دکە کو "د ڤەگێرانێ دە د کورت ڤەبربن و د سالۆخدانێ دە درێژدار بن."[٥١] سەرەرای وێ گرنگی دانا رۆمانڤیسان ب سالۆخدانێ، وەکە رەگەزەك نەسەرەکی دهات هەژمارتن. رۆمانڤیسێن کلاسیك هەولا وێ یەکێ ددا کو برێیا سالۆخدانێ وێنەیێ جیهانا ڕیالیستی ژ بوو خواندەڤانی ب ڤەگوهێزن ئەو کەرستە و تشتێن دهێن سالۆخدان پێدڤیە ل گورەی پێگەهـ و هەبوونا وان بیت. جیهانا رۆمانێ ب زمانی و پەیڤان دهێ ئاڤاکرن و ئەڤ پەیڤ دبن پێکهێنەرێ جیهانەك تایبەت و خەیالی، کو ئەڤ جیهان ب جیهانا ریالیستی دهێت لێکچواندن یان ژی ژ وێ جودایە. ئەگەر وەکهەڤی پەیدا بوو، ئەو وەکهەڤیەك تایبەتە و رادبە ب جێبەجێکرنا ئەرکێ پەیڤان ب رێکا وێنەی، واتە پەیڤ بۆ مە جیهانەك ریالیستی ناڤەگوهێزە. بەلکو ئاماژێ د دەتێ و وێنەیەکێ دروست دکە (وێنێ مەجازی).[٥٢] هەر وەك د وێنەی دە خویا دبە:

---

[٤٩] حسين نجمي: شعرية الفضاء السردي. ص. ٧٣.

[٥٠] ئاری عوسمان خەیات: بنیادی وەسفی شوێن لە دەقی ڕۆماندا. کوڤـارا ڕامـــان، ژمارە(٢١٣)، هەولێر ٢٠١٥، ر. ٧٤.

[٥١] عبدالملك مرتاض: في النظرية الرواية بحث في تقنيات السرد. ص. ٢٤٨.

[٥٢] سيزا قاسم: بناء الرواية دراسة مقارنة في ثلاثية (نجيب محفوظ). مهرجان القراءة للجميع مكتبة الأسرة، ٢٠٠٤. ص. ١٠٨.

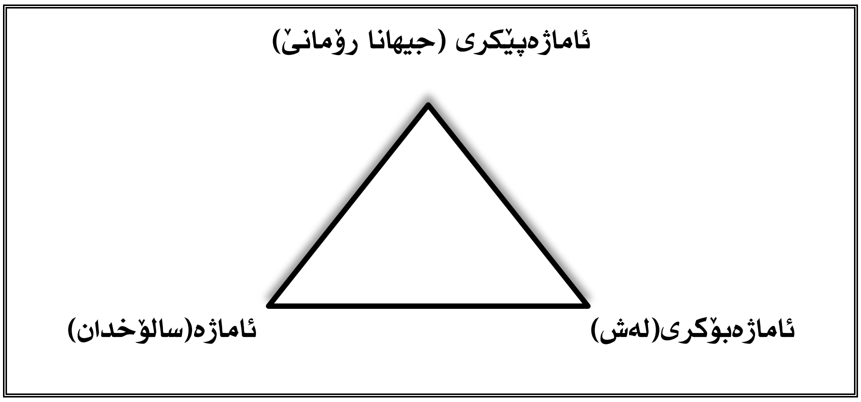

ئەگەر وەها ب هەژمێرین، کو ئاماژە ل ڤێرە (ئەو پەیڤن یێن جیهانا خەیالی پێکدئینن) ئەو ژی سالۆخدانە (فۆرمێ زمانی)یە، و ئاماژەپێکری ئەو جیهانا خەیالیە یا کو د هشێ وەرگری دە د روست دبە. ئاماژەبۆکری (المشار إلیه) دبە جیهانا ریالیستی، ئەڤە ژی دبە جیهانا خەیالی ژ چێکرنا تەڤنسازیا نڤیسکاری. د ڤی دەر بارەی دا سێگوشەییا واتایێ یا کو (ئوجدن - Ogden) و (ریتشاردز - Richarsd) د پەرتووکا خوە دە (واتایا واتایی - ۱۹۲۳) دروست کری. ئەو پەیوەندیا د ناڤبەرا جیهانا رۆمانێ یا خەیالی و جیهانا ریالیستی دە باشتر خویا دبە.[٥٣] ب رییا ئارەستەکرنا پەیڤان و واتایێ ئەرکێ ئارەستەکرنا زمانی جێبەجێ دبە و وێنەیەك ب رێکا پەیڤان د هشێ وەگری دە درۆست دبە و ئەو هەست ب کەتوار و راستیا ئەوان تشتان دکە.

سالۆخدان د رۆمانا نەریتی دە، د قالبەك کەتواری دە دهات کرن، ب واتایا سنۆرێ د ناڤبەرا جیهانا هەستەوەر یا کو کەسایەتیێن وان د ناڤ دە دهێن دیتن، بدیتنەك هویر و تیروتەسەل. یەك ژ وان شێوازێن ڤێ یەکێ دئاڤرینە، سالۆخدانە. ژ بوو وێنەکرنا دیمەنان و سرۆشتی و بکارئینانا وان د ناڤ بەرهەمێن خوە دە ژ بوو وێ یەکێ، دا ئەڤ دیمەنێن واقعی هەستەك ئەستاتیکی ل جەم خواندەڤانی پەیدا بکەن و هەست ب جیهانەك رِیالیزمی بکەن. واتە وێنەکرنا کەتوار و سروشتی ب ئەمانەت و راست و دروست"چونکە درۆست نینە، ئەگەر نڤیسکارەك وێنەیێ دیمەنەکێ بکێشیت و ئەو وێنە پێچەوانی راستیێ بیت. ل وی دەمی کێماسی ژ بوو نڤیسکاری دهێت هەژمارتن. بتەنێ گەر مەبەستا نڤیسەری مەجازی نەبیت."[٥٤] هەستکرن ب واقعی بوونا دیمەن، کەسایەتی و روویدانا د ناڤ رۆمانا کلاسیك دە ژ ئەرکێن سەرکە یە و هێزا داهینانێ ل جەم (دانیل دیفۆ - Daniel Defoe)، (سەمۆێل ریتچاردسون - Samuel Richardson) و (هێنری فیلدینگ - Henry Fielding)

---

[٥٣] هەمان ژێدەر. ر. ١٠٨.

[٥٤] ملکیة بوجفجوف: بنیة الوصف ووظائفه في ألف لیلة ولیلة حکایتا. ص. ١٢-١٣.

ئەو چەند درۆستکریە کو مرۆڤ هەست ب ئەویٚ چەندیٚ بکە، د دەوروبەرین ئەوی سرۆشتی دە دژیت ئەویٚ وان ئاڤراندی. ئەڤ چەندەژی ئێکە ژ تایبەتمەندییێن هەرە سەرەکی یێن رۆمانیٚ، کو بو یە ئەگەریٚ سەرکەفتنا ویٚ و جوداکرن ژ چیرۆکێن بەریا ویٚ.[٥٥] ئەڤ گرنگیدانا ب سالۆخدانیٚ بۆ سەدەمیٚ هندیٚ کو رۆماننڤیس چەندین ڕۆپەلان ژ بۆ سالۆخدانیٚ ئامادە بکەن. ب مەرما وێنەکرنا کەتوار و سروشتی د ناڤ رۆمانیٚ دە و "چەند رۆبەریٚ سالۆخدانیٚ د تێکستیٚ ڤەگێرانیٚ دە بەرفرەه بیت، زێدەتر ئەو بەرهەم ل روحا هونەریٚ کلاسیك نێزیك دبە و دبە نمونەیەکا جوانکاری یا کەڤن."[٥٦] چونکی یەك ژ سیماییێن ئیستاتیکی یێن تێکستا ئەدەبیٚ کلاسیك سالۆخدانا درێژە.

ب پرانی رۆماننڤیس کەسایەتی، بوویەر و دیمەنێن جیهانا رۆمانا خوە ژ جیهانا راستی دستینە و بۆخواندەڤانی دڤەگهوێزە. ژ بەر کو "سالۆخدانا ڕیالیزمی، ئەو سالۆخدانەیە کو نڤیسەر زۆر ب هویربین سالۆخدانا کەسەکیٚ واقعی یان تشتەکیٚ واقعی دکە. هەروەکە چاوان وەکە خوە د سرۆشتی دە هەیە. ب رەنگەك بەرجەستە بوو وەگری ڤەدگوهێزە."[٥٧] ئەڤ یەك دبە سەدەمیٚ ویٚ چەندیٚ، کو رۆماننڤیس گرنگیەك مەزن ب سالۆخدانا جهـ، کەسایەتی و سرۆشتی بدەن و ئەڤ چەندە ژی (ب پرانی د ڕیالیزما فەرەنسیدا گەلەك دهێت پەیرەوکرن. ئەڤ گرنگیدانا وەها ب سالۆخدانیٚ دبە سەدەمیٚ جوداکرنا رۆمانیٚ ژ ژانر و جورێن دن یێت ئەدەبی، یێن بەری پەیدا بونا ئەدەبا چیرۆکی)[٥٨] وەکە دیار نڤیسەرێن مەزنێن ڕیالیزمی "د سەد سالا نوزدەهەمین دا بەرهەمێن خوە ئەفراندن وەکە: (ستاندال، بەلزاك، دیکنز، فلۆبیر، دۆستۆفیسکی و تۆلۆستوی و ....هتد.) لیٚ ئەو قوتابخانا هونەری، کو وان جییٚ خوە تێدا گرتبوون، و هشتبون کو ئەو پرنسیپێن هونەری نێزی هەڤ ببن، هەلویستا وان بەرامبەری جیهانیٚ بوو، کو نێزیك بوونەك د چارچوڤیٚ سیستەمەك هونەری دە چیٚ بیت."[٥٩]

---

[٥٥] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(ڕێگا)ی (محەممەد مەولوود مەم)دا لێکۆلینەوەیەکی رەخنەیی، شیکاری، پراکتیکییە: ناما ماستەریٚ ، زانکویا بەغدا، کۆلیژا پەروەردا (ئیبنی رشد)، بەغداد ٢٠٠٨، ڕ. ١١.

[٥٦] تانیا ئەسعەد محەمەد سالح: بینای شوێن لە دوو نمونەی ڕۆمانی کوردیدا(هیلنە، ئەژدیها). دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠١١، ڕ. ٢١٤.

[٥٧] کەیفی ئەحمەد عەبدولقادر: ریالیزم لەشانۆی کوردیدا(١٩٧٦-٢٠٠١) لێکۆلینەوە هونەری. رێڤەبەریا چاپ و وەشانیٚ، هەولێر ٢٠١٣. ڕ. ٢٣٤.

[٥٨] کومەلێك نوسەر: تیۆری ڕۆمان. وەرگێران بو فارسی: حسین پایندە. وەرگێران بو کوردی: محمد کەریم. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ، سلێمانی ٢٠٠٢، ڕ. ٢١.

[٥٩] محمد لطیف عبدالرحیم (باڤیٚ نازیٚ): دیرۆکا ئەدەبا بیانی یا سەد سالا (١٩-٢٠ز)، بەرگیٚ پێنجیٚ، چاپخانا پارێزگەها دهوکیٚ، دهوك ٢٠١٣، ڕ. ١٠.

سەرکەڤتنا ئەدەبا ڕیالیزمی ب پرانی د واریٚ پەخشانیٚ دە بوون و ب تایبەت د چاچوڤەیا ڕۆمانیٚ دە. لەوما ژ وان بزاڤێن گرنگی ب سالۆخدانیٚ دای، ریبازا ڕیالیزمی بوو، سالۆخدان "ل جەم رۆماننڤیسێن واقعی (یا کو ب پرانی ب جێناڤیٚ نەدیار دهێت گوتن) بریتیە ژ سالۆخدانەك تومارکری و بەرفرەھ ب ئاوایەك هویربین ژ بۆ تشتان ب وێنیٚ وی یێ سەرڤەیی"[٦٠] هەتا کو لیکۆلەرڤانێن دیرۆکی دکارن ژ بو ڤان نڤیسینان ڤەگەرن، وەکو بەلگەیەکیٚ ژبوو دیاردێن گشتی یێن وی سەردەمی. مینا جورێن خوارن و ڤەخوارن ، ناڤمالی، مال ، گیانەوەر.... هتد، ب رەنگەك هویربین. میناك بو ڤیٚ چەندیٚ وەکی سالۆخدانا (ڤیکتور هوگوی) بو ڤەشەیەکیٚ د گەل خویشکا وی و ئەو تشتێن ب وانڤە گرێدای د رۆمانا (بوئسا - Les Misérables)* دە، بڤیٚ یەکیٚ وێنەییٚ ژیانا واقعی یا زەلامێن دینی یێن وی سەردەمی ل فرەنسا خویا دکە. یان ژی سالۆخدنا تۆلۆستوی ژ بۆ کەسایەتیێن خوە د شاکارا (جەنگ و ئاشتی - War and Peace) دە، ب رەنگەك تومارکری دیاردا ژیانا دەولەمەندێن ل روسیا د دەستپێکا سەد سالا ١٩ دە وێنە دکە.[٦١]

ب رەنگەگ گشتی ئەرکیٚ سالۆخدانیٚ د رۆمانا نەریتی دە ئەرکەك جوانکاری و ئەستاتیکی بوو. لیٚ بتەنیٚ پەیوەست نەبوو ب ئەرکیٚ جوانکاری، بەلکو ئەڤی بنیاتی گورانکاری بسەردا هاتن ب تایبەتی ل سەردەستیٚ (بەلزاك - Honoré de Balzac) و (گوستاڤ فلۆبیر - Gustave Flaubert)ی، و ئەڤان رۆماننڤیسان ئەرکەك نوو ب رۆمانا سەدسالا نوزدان پەخشی. ئەڤی ئەرکی ب شێوەیەکیٚ رێژەیی ل چاخیٚ بەلزاکی خوە سەپاند، ب ئێك ژ گرنگترین بنەماییێن هونەریٚ چیرۆك نڤیسینیٚ، کو دیەك دەم دە خوەدییٚ سروشتەك ڕاڤەیی و هێماکارییە. ئەو وێنە یێن ییٚ کو شێوەییٚ کەسایەتیان دهێت وێنەکرن و سالۆخدانا جلوبەرگ و پێدڤییێن ناڤمالیٚ دکە، ئەڤ یەك پەردەییٚ ل سەر پێکهاتا دەروونی یا کەسایەتیان رادکە و رونتر دکە. سالۆخدان دبەە هێما و هوکار هەروەك چاوان ئەنجامەك هەبیت. ل ڤێرە سالۆخدان ب رەگەزەکیٚ گرنگ و زیندی د پێشکێشکرنیٚ دە دهیٚ دیتن و هەژمارتن. ب بەرۆڤاژی ئەویٚ سالۆخدانا ل سەردەمیٚ کەڤندا دهات پەیرەوکرن.[٦٢] ئەڤ یەك پەردەییٚ ل سەر رەوشا ناڤخوەیی یا کەسایەتیان رادکە و برێکا ویٚ سالۆخدانیٚ خواندەڤان دگەهە راستیەکیٚ. مەبەست

---

[٦٠] مرزاق بوقرن: تجليات الشعريية في الرواية الجزائرية الأعمال الروائية غير الكاملة لعزالدين جلاوجي أنموذجا. رسالة ماجستير، جامعة أكلي محند أولحاج، البويرة ٢٠١٣-٢٠١٤. ر.٨٢.

* ئەڤ رۆمان بويە فليم و تەمسيلی و شانۆ و بوو زۆربەیا زمانێن جیهانی هاتییە وەرگێران.

[٦١] مرزاق بوقرن: تجليات الشعرية في الرواية الجزائرية الأعمال الروائية غير الكاملة لعزالدين جلاوجي أنموذجا. ص.٨٢-٨٣.

[٦٢] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەممەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ١٤.

پێ سالۆخدانا ژیانا کارێکتەری د ناڤ رۆمانێ دە وەکی (جلوبەرگ، جە و کەولووپەلێن ناڤمالێ....). ئەڤ یەك ژی مەودایەکێ بوو هزرکرنێ پەیدا دکە. ژ بەر کو سالۆخدانا کەلووپەلان د رۆمانا کلاسیك دە واتایێن جودا د ئافرینە. کورسیکا ڤالا، ئاماژەیە بو نە ئامادەبوونێ یان ژی چاڤەرێکرنێ، دانانا دەستی ل سەر ملان، ئاماژەیە بوو ڤیانێ.[٦٣] ب رەنگەك گشتی سالۆخدانێ د رۆمانا نەریتی دە دوو ئەرکێن سەرەکە هەنە. ئەرکێ جوانکارێ: ژ دەستپێکا پەیدابونا هونەرێ چیروکێ تا داوییا سەدسالا نوزادن یێ بەردەوام بوو. ئەرکێ دووەم: ئەرکێ شرۆڤەکاری ژ بەلزاکی دەستپێدکە.[٦٤] د ڤی ئەرکی هەرتشتەك و واتایەك کومڤە دبە و تا سەردەمێ نها یێ بەربەلاڤە.

د رۆمانا نەریتی دە نڤیسەر هەمووتشتە د پروسێسا ڤەگێرانێ دە، ژ بەر کو ڤەگێرەکێ هەمیتشتزانە.[٦٥] سالۆخدان، رەفتار، روویدان و کەساتی ...هتد ل ژێر دەسەلاتا وی دە نە، ئانکو وەرگر(خواندەڤان) وەکە تەماشەڤانەك هەرتم ل ژێر دەسەلاتا نڤیسەری د جیهانا رۆمانێ دە ئاشنا دبە. د ڤێ دەربارەی دە (نەجم خالد ئەلوەنی) دیار دکە:

> پەنا برن بوو ڤەگێرێ هەمیتشتزان دچیرۆکێ دە. مەبەستێن هزری و ئارمانجێن تایبەت ل پشت هەنە. ئەو ژی بو ئەوێ چەندێ کو هەستەك واقعی ل جەم خوەندەڤانی پەیدا بکە و باوەری ب وێ چەندێ بئینە ئەو بوویەر د ڤێ چیرۆکێ دە دهێن دیتن د ڕاستن. هەردیسان ئارمانجەك هونەری ژی هەیە، چونکی دبەە

---

[٦٣] محمد عزام: فضاء النص الروائي مقاربة بنيوية تكوينية في أدب نبيل سليمان. دار الحوار للنشر والتوزيع، لازقية ١٩٩٦، ص. ١١٧.

[٦٤] صلاح فضل: نظرية البنائية في النقد الأدبي. دار الشروق، قاهرة ١٩٩٨، ص. ٢٩٤-٢٩٥.

[٦٥] ئەڤی جورە ڤەگێری دەسهەلاتەك تمام د ناڤ چیرۆکێ دە هەیە. د شیانێن وی دایە کو هەرتشتەکێ دەرباری کارەکتەر و بوویەران بزانیت. ل جەم ئەڤی ڤەگێری کەسایەتی چ تشتەکێ ڤەشارتی نینە. هەتا رەوشا وان یا دەروونی ژی دزانیت.. ڤەگێری هەرتشت و زانیاری هەیە و ژ بوی وەرگری ئاشکەرا دکە. د رۆمان و چیرۆکێن سەدسالا نوزدێ دە ب پرانی پەنا ژ بوی ڤی جورە ڤەگێری بریە (رۆمانێن برایێن کارامازۆڤ یا دۆستۆفیسکی، جەنگ و ئاشتی یا تۆلۆستوی) باشترین میناکێن ڤێ جوری نە. ڤەگێر هزروبیرێن خوە ل سەر کەسایەتیێن خوە زالێ دکە. و یێ ئازادە د دەستنیشانکرنا هەر کەسایەتیەکێ دە. ئەو ناڤبرا د ناڤبەرا ڤەگێر و نڤیسەری دا هەی سفر دبیت و وەرگر هەست بوێ چەندێ دکە کو نڤیسەر راستەوخۆ دگەل وی دپەیڤە و چیرۆکەکێ پێشکەشی وی دکە. بوو زێدە هایداریان ڤە گەرە ژ بوو:

- نانسي كريس: تقنيات كتابة الرواية (تقنيات و تمارين لابتكار شخصيات ديناميكية و وجهات نظر ناجحة). الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت ٢٠٠٩، ص. ٢٩٧-٣٠٧.

سەدەمێ گەرم و گورییا ڤەگێرانێ و بهێز بوونا ئێکگرتنا د ناڤبەرا رەگەزێن چیرۆکێ دە.[٦٦]

ب ئاوایەك گشتی سالۆخدان د رۆمانا كلاسيك دە بومەبەستا نێزیككرنا رۆمانێ ژ بۆ ژیواری بكاردهێت، دەما كو وەرگر وی بەرهەمی بخوێنە هەست نەكە ئەو بویەر، كەسایەتی، جه ودیمەن ژ كەتواری د دوورن، بەلكو بەشەك بن ژ ریالیتی و جیهانا چڤاكی و كومەلایەتی یا مروڤی. بومیناك (بەلزاك) و(فولبیر) د رۆمانێن خوە دە بەحسا چاوانی و جورێ هنەك خارنا دكە، دسەدسالا ١٩ ل فرەنسا[٦٧]. ئەڤ چەندەژی وێ لهەڤ نێزیكیا د ناڤبەرا جیهانا ئاشوپی یا رۆمانێ و جیهانا واقعی دووپات دكە.

ئەو رەخنەیێن ل ڤی جۆرێ رۆمانێ دهێن گرتن ئەون یێن كو ئاماژێ ب لاوازیا رۆلێ وەرگری ددەن دڤی جۆرێ رۆمانێ دە ، ژ بەر كو ئەڤ جورێ سالۆخدانێ (بابەتی) یە(رۆلێ وەرگری دهێت پشتگوههاڤێتن د هەموو بەژداریان دە، دهێت بێبەش كرن، تنێ ئەو نەبیت وەك وەرگرەك نەرێنی چیرۆكێ وەكی هەی[ئامادە] وەردگریت.)[٦٨] ئەڤ جورێ سالۆخدانێ هزر و بیرێن وەرگری د دەرباری رۆمانێ دە چارچوڤە دكە، و وەرگر نەشێت دڤێ پروسێسێ دە سەربەست بیت د وەرگرتنێ دە. د رۆمانا كلاسيك دە سالۆخدان بابەتی یە و ئامرازەكە ب دستێ ڤەگێرێ هەمیتشتزان دایە، د چارچوڤەیا (دەم، جه و سروشتێ كەسایەتیان) دەستنیشان دكە. د سالۆخدانا بابەتی دە سالۆخدان ب ئەركێ رەفتار و رویدانا رادبە، ناهێلیت وەرگر بخوە بریارێ ل سەر وی كەسایەتیی بدە، بومیناك (زەلامەكێ هەژار و پێخاس) ل ڤر ژینگەها وی یا خێزانی و چڤاكی هات بێ رەفتار و بویەر هات دیاركرن، لی ئەگەر ئەم بێژین (زەلامەكێ كنج دڕیایی) ل ڤر خواندەڤان دكەڤە تەخمین و هزركنێ دە، گەلو ئەڤ مروڤ هەژارە یان ژی بێ خوەدان یان ژی مروڤەك شێت(دین)ە، بەلێ د رەفتارین وی دە ئەڤ مژار ئێكلایی دبە. د سالۆخدانا كلاسيك دە تاك دەنگیا نڤیسەری دەركەڤیت و بریارێ ل سەر برگە و بەشێن سالۆخدانی ددەت، و وەرگر ژی وەكە گوهدار دمینیت و بەژداری پروسیسا تكستی

---

[٦٦] نەجم ئەڵوەنی: دەسەڵاتی حەكایەتخوان لە چیرۆكدا بەنموونەی كۆ چیرۆكی (كێ وەستا كەریمی كوشت؟) لە نووسینی (موحسین جینی)، شیكردنەوەیەكی رەخنەییە لە ڕوانگەی بنیاتگەری سۆسیۆلۆجییەوە. چاپخانەی زانكوی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠١٥، ڕ. ٢١-٢٣.

[٦٧] سيزا قاسم: بناء الرواية دراسة مقارنة في ثلاثية (نجيب محفوظ). ص. ١١٢.

[٦٨] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(ڕێگا)ی (محەممەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ١٦-١٧.

نابيت (هزركرن ل سەر بەرهەمی و دانا بیرو بوچونێن خوە)، ل ڤێرە مەبەست پێ سالۆخدانا کلاسیك وەکی بەلگەیەك دیکیومنتی لێ دهێت ژبو دیارکرنا راستیەکێ.

بەلێ تەکنیکا سالۆخدانێ ل با رۆژئاڤاهیان ل ڤێ خالێ نەراوەستا و هنەك ئەرك، شێواز، تەکنیك و جورێن دی بخوەڤە گرتن، ئەوژی پشتی بەلاڤ بوونا رۆمانا نوو و رۆمانا پێلا هشیاریێ ل با وان.

٣. سالۆخدان د رۆمانا (نوو) دە:

رۆمانا رۆژئاڤایی و جیهانی ب قۆناغێن خوە یێن دیرۆکی ل سەر چەند جور و تەکنیکێن جودا دهێ پارڤەرکن. چاخ بوو چاخی گهوەرین ب خوەڤە هەمبێز کرینە و سەد سالا نوزدان ب سەردەما زێرین یێ دیرۆکا رۆمانێ دهێت هەژمارتن و چەندین شاکارین مەزن هاتن ئەفراندن و بابەتێن ڕیالیزمی و چڤاکی د ڤان بەرهەمان دە دزالبوون. لێ رۆمان ل ڤێ خالێ نە راوەستا و بەردەوام شێوەیێ خوە گوهەرت و هنەك تایبەتمەندێن نوو ب خوەڤە هەمبێز کرن. کو سالێن (١٩١٢ تا ١٩٣٠) ب چاخێ زێرینێ (رۆمانا مۆدێرن)[٦٩] دهێ هژمارتن و بەرهەمێن رۆماننڤیسێن مینا (جۆزێڤ کۆنراد - Joseph Conrad)، (جیمس جۆیس - James Joyce)، (د. ه. لۆرانس - D. H. Lawrence)، (ڤێرجینیا وۆلف - Virginia Woolf) و (ی. م. فۆرستێر - E. M. Forster) هاتن هولێ.[٧٠] د ڤان بەرهەمان دە تەکنیکێن جودا هاتن بکارئانین. ئانکو رۆمانێ گوهەرین بخوەڤە هەمبێزکرن و بۆ سەدەمێ ڤەگۆهاستنا هەست و سۆز و بیرەوەری و هەلچونێن مرۆڤی ب رەنگەك گشتی ژ بۆجڤاك و وژدانا مرۆڤی. ئەڤ جۆرە مژار کەتە ژێر باندۆرا زانستێ سایکۆلوجی و ئایدۆلۆجیا نڤیسکاری. رۆلا فەلسەفە و دەروونشیکاریێ ل سەر ڤێ جۆرە تەکنیکێ دیارە ب تایبەتی رۆلا زانایێ نەمساوی (سیگمۆن فروید - Sigmund Freud / ١٨٥٦-١٩٣٩) ی.[٧١]

٣.١. رۆمانا (پێلا هشیاریێ):

یەك ژ وان ڤۆتابخانەیێن نوو یێن رۆمانێ، تەکنیکا رۆمانا (پێلا هشیارییێیە) زاراڤێ (پێلی هوش یان زی تەوژمی ئاگایی – Stream of coniscionisness) ب زمانێ عەرەبی (تیار الوعی - تیار الشعور) تێ گۆتن.[٧٢] ئێکە ژ تەکنیکێن نوو یێن د چیرۆك و رۆمانا هەڤچەرخ دە هاتین بکارئینان. نڤیسکارێ ئەمریکی (ولیەم جەمیس - William James).[٧٣] ل دەستپێکا سەد سالا

---

[٦٩] رۆمانا مودرێن (الروایة الحدیثة - Modern novel): بوو زێدە هایداریان ل سەر ڤی چەمکی ڤەگەرە ژ بوو:

- جیسي ماتز: تطور الروایة الحدیثة. ترجمة و تقدیم: لطفیة الدلیمي. دار المدی، بغداد ٢٠١٦، ص. ١٥.

[٧٠] کومەلێك نوسەر: تیۆری ڕۆمان. ڕ. ١٤٣.

[٧١] لطیف زیتوني: معجم مصطلحات نقد الروایة. ص. ٦٦.

[٧٢] نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد: فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتیەکان. ناوەندی غەزەلنووس بو چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠١٥ ڕ. ٣٠٧.

[٧٣] فیلۆسۆفەکێ ئەمریکیە، یەکە ژ زانایێن زانستێ سایکۆلۆژی، ل (سالا ١٨٤٢ ژ دایك بوویە و ل سالا ١٩١٠ وەغەر کریە).

بیستێ ده ئەڤ زاراڤه داهێنایه و د پەرتووکا (بنگەهێن زانستێ دەروونی – Principales Psychologie) ده شرۆڤەکریه و ئەو ب پرانی بەهسا وان کەسان دکه یێن نەخوەشیێن دەروونی هەین و ب کۆمەکا هەڤۆکێن نەرێکوپێك و نه لۆژیکی ناخێن خوه ئاشکەرا دکەن.(٧٤) ئەڤ تێرم ژ سێ چاڤکانیێن سەرەکه هاتیه هۆلێ "یەك: دیرۆکی، ب نوونەرتیا مارکیسیزمێ. دوو: سایکۆلۆجی ب نوونەرتیا فرویدی. سێیەم: فەلسەڤی، یا کو ژ ئالیێ ئەدموند هووسرلی ڤه هاتیه ئاراستەکرن."(٧٥) سەرەرای وێ جوداهیا د ناڤبەرا ڤان چاڤکانیا ده، لێ خالا وان دگەهینه هەڤ ئەوه کو ئەڤ بابەت دژی راوەستیانێیه و بانگەشەیا نووکرنێ دکه. مرۆڤ ژی وەکه بوونەوەرەك بەردەوام پێدڤی ب ریفروم و خوه گهورینێ یه و ئەڤێ چەندێ ژی باندور ل سەر هیڤی و خوەستەکێن مرۆڤی کریه و بەردەوام ئەڤ هەسته دهێن لڤین و گهوەرین. ڤێ چەندێ ژی جهێ خوه د ناڤ جیهانا رۆمانێ ژی ده کریه.

فیلوسوف و زانایێن زانستا دەروونی مینا (ولیەم جیمس، هنری جیمس و بەرگەسون) ئەو دبینن:

> هوشمەندییا مروڤی بخوه نەرەفتارەك جێگره و بەردەوەوام د پێشڤەچوون و گهورینێدایه. هەموو مرۆڤان کەساتیەك جێگر نینه یان ژی سروشت و ناسنامەك جێگر کو نەهێت گهورین. لێ ئەو بخوه پێگهورا ڤێ چەندێ خوەدی هندەك هەستێن کو توشی گورانکاری و کارتێکرنێ دبن. ب رێیا پێلێن بیرئانین و خوەستەك و هەستان پێکدهێت. هەر ژ بەر ڤێ یەکێ ئەڤ ناڤێ شعری ژ بوو ڤی زاراڤی هاتیه دەست نیشانکرن.(٧٦)

مەبەست ژ (پێلان) هەستێن مرۆڤییه. (پاشی رەخنەگرێن ئەدەبی ئەڤ تێرم د لێکۆلینێن خوه ده ل سەر رۆمان و چیرۆك و مۆنۆلۆگا ناڤەکی بکارئینان، هەر وەکه رۆماننڤیسێ رووس [ڤیوودوور دۆستۆڤیسکی / ١٨٢١ – ١٨٨١] د رۆمانا [تاوان و سزا] ده ژ ئالیێ قەهرەمانێ سەرەکه [ڕۆسکۆلینکۆف] و ب رێیا مۆنۆلۆگێ ئەڤی هالەته دیارکریه.)(٧٧) یەك ژ تایبەتمەندیێن پێلان لڤینه، ئەڤ یەکه ژی بەردەوام ل جەم مرۆڤی د لڤینێ دایه. ب ئاوایەك گشتی پێلا هشیاریێ (جورەکه ژ نڤیسینێن کو هزر

---

(٧٤) هەمان ژێدەر. ر. ٣٠٧.

(٧٥) محمد شاهين: آفاق الرواية (البنية والمؤثرات)، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ٢٠٠١، ص. ١٣.

(٧٦) سليمة خليل: تيار الوعي، الإرهاضات الاولى للرواية الجديدة. مجلة المخبر، عدد(٧)، بسكرة ٢٠١١، ص. ١٨٠.

(٧٧) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد: فەرهەنگی زاراوەیی ئەدەب و رەخنەیی. بەرێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠١١، ر. ٢٣٤.

و هەستێن کاراکتەرێن کو ب ئاوایەك تەسەدڤ د مەژیدە روو ددن، نیشان ددە. د ڤی شێوەی دە هزر و هەست، بێی بەرچاڤ وەرگرتنا قانونێن لوژیکی د ئاستێن جوربجور یێن واقیعیەتێ، هن جاران ب تێکدانا رێزمانێ و پێکهاتەیا وی، تێن دەرخستن. د رۆمان و چیرۆکێ دە پێلا هشیارییێ جورە تەکنیکەکە کو تێدە نڤیسەر تەمامێ هەست و هزر و بیرکرن کو د زهنێ کاراکتەر دە دروست دبن، بێی میناك و زەلالکرن و راڤەیێ، دخە سەر کاغزێ.)[٧٨] ب ڤی ئاوەی دەورا وەرگری دیاردبە ژ بو لێکدان و شرۆڤەکرنا رەوشا دەورنی و زهنیا یا کەساتییێن د ناڤا رۆمانێ دە دهێن دیتن. ل شونا رۆماننڤیس برێییا دەمی بویەرێن رۆمان خوە بەرەڤ ئاراستەیەك بەرز ببە، شیان بگەهن کوراتییا هوشمەندی و بیرەوەرییێن کەسایەتییێن خوە د رۆمانێ دە.

رۆمانا پێلا هشیارییێ ل دەستپێکا سەدسالا بیستێ ل سەر دەستێ (جیمس جویس، مارسیل پرۆست و ڤێرجینیا وۆلف) سەرهلدایە. رۆماننڤیسین کو بڤی شێوازی رۆمانا خوە دنڤیسن ژ بۆ سالۆخدانا کەسایەتییێن خوە پشتبەستنێ دکەنە سەر نمایشکرنا پێکهاتا هش و پروسەیا هشێن کەسایەتیان ب رێکا سالۆخدانا نڤیسەری ژ بوی وێ جیهانێ،[٧٩] رۆماننڤیسێن رۆمان پێلا هشیارییێ ژ بۆی کەسایەتی و تشتان بۆ وەرگی ئاشنا بکە، پەنایێ دبە بەر تەکنیکا (مەنەلۆگ)ێ.[٨٠] بۆ جار یەکێ

---

[٧٨] بوشرا کەسنەزانی: تەکنیکا شەپۆلا هش د چیرۆکا کوردی دە (حسێن عارف، شێرزاد حەسەن، کاروان کاکە سۆر) وەکە نمونە. ژ سورانی: ئەیپ سوباشی. کۆڤارا (زارەما، رەخنە و تەیوری). ژمارە (٤)، ٢٠١٤، ڕ. ١٤١.

[٧٩] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەمەمەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ٢٢-٢٣.

[٨٠] ئەڤ تەکنیك ل سەر دووجورێن سەرەکە دهێ دابەشکرن:

١- مۆنولوگا راستەوخۆ: ئەو جورێ مۆنۆلۆگەیە کو برێکا کەسێ ئیکێ یێ تاك (کاریکتەر) ب شێوەکێ راستەوخو و دگەل خودێ وی دە دهێ ئەنجامدان، بێی هاریکاریا نڤیسەری. د ڤی جۆرێ مۆنۆلۆگێدا؛ ڤەگێر جهناڤێ کەسێ ئێکێ تاك(من، ئەز) بکاردئینە بۆ دیارکرنا وێ چەندێ کو کارێکتەر تەوەرێ سەرەکییە د مۆنۆلۆگێ دە و وەکو قارەمان و ڤەگێر ددەتە دیارکرن. ئانکو ئەڤ جۆرە گرنگیێ ب مایتێکرنا نڤیسەری نادە، دیسان هەبوونا گوهداری نا سەپینیت. (- ئارام یوسف ئیبراهیم: بنەماییێن درامایێ د چل حیکایەتێن مەلا مەحمودێ بازیدیدا. رێڤەبەریا چاپ و بەلاڤکرنێ، دهوك ٢٠١٢، ڕ. ١٢٣).

٢- مۆنۆلۆگا نەراستەوخۆ: د مۆنۆلۆگا نە راستەراست دە، هەست ب هەبوونا نڤیسەری دهێ کرن و خواندەڤان دزانە کو نڤیسەرەك وەك چاڤەکی ب ئاگاه تشتان ڤەدبێژە و چوویە ناڤ دەروونا کەسایەتی — ئەو چەند ب ئاگەه — کو ب زانە د زهن و دەروونا کەسایەتی دە چ د بهورە. ل گوری پێناسەیا (روبەرت همفری) مۆنۆلۆگا نە راستەراست: "ئەو جورە مۆنۆلۆگە، کو ل دەوسا جێناڤکێ یەك ژمارێ یەکەم ، چێناڤکێ دویەم و سێیەم تێ دە تێتە بکارئینان، ئانکو بەرەڤاژی مۆنۆلۆگا راستەراست. ئەڤ یەك، وێ هەستێ ددە خوێنەری کو نڤیسەر ب خوە ژی ل ڤادێیە. ژ بلی سالۆخدانکرن و شروڤەکرنا پەیوەندیا مابەینا تشتان، سەددەمێن وان و هەستکرن ب راستیا وان تێ دە تێتە بکارئینان. (- بوشرا کەسنەزانی: تەکنیکا شەپۆلا هش د چیرۆکا کوردی دە "حسێن عارف، شێرزاد حەسەن، کاروان کاکەسۆر وەکە نمونە". ڕ. ١٤٠).

ئەڤ تەکنیك ژلایێ نڤیسەرێ فرەنسی (ئیدوار دوگاری - ١٨٦١-١٩٤٩) هاتیە بکارئینان و ب تایبەت د چیروکا (هژیانا دارێن کاژێ) دە، کو ئەڤ چیرۆك ب جهناڤێ کەسێ سیێ هاتییە نڤیسین. ئەڤ جورە تەکنیکە ل وی سەردەمی وەکە شورەشەکێ بوو د هونەرێ چیرۆك نڤیسینێ دە.[٨١]

سالۆخدان د رۆمانێن شەپولی(التیار)ی دە تەمسیلا ئەرکێ کو ئاماژێ ددەنە ئازراندنا بیرێ و کومڤەبوونا بیرەوەرییان دکە، کو ئەڤ یەك گرنگترین تشتە کو سالۆخدانێ بکەنە یەك ژ پێکهاتێن گرنگێن بنیاتێ رۆمانێ. زمانێ سالۆخدانێ جهی بەرجەستە دکە، سالۆخدانا دەمی دکە، کەساتیان وێنە دکە و ناخێن وان دیاردکە.[٨٢] د رۆمانا نوو دە ئێدی سالۆخدان نەما د چارچوڤەك جوانکاری و شرۆڤەکاری دە، بەلکو مەبەستا سالۆخدانێ د ناڤ وێ بخوە دایە، ئانکو ئەو نە مەبەستەك کلاسیکیە یا کو رۆماننڤیسێن نەریتی ڤەگێرانا خوە ب رێکا سالۆخدانێ جوان بکن. بەلکو سالۆخدان بو خوەدیێ پروسێسا داهینانێ. باوەری ب کوراتیا پەیوەندییا د ناڤبەرا جهی و تشتاندە هەیە.[٨٣] ئەرکەك خودی د ناڤ رۆمانێ دە پەیدا بوو و بڤێ یەکێ ناخ و دەروونێن کارەکتەران دهاتن سالۆخدان و مەودایەکێ بەرفرەه ژ بوی رەوشا وان یا سایکولۆجی پەیدا بوو داکو دەربرینێ ژ خوەستەکێن د هندرێ خوە دە بکەن.

د ڤێ رۆمانێ دە رۆماننڤیس مژار و بابەتی ب دیتن، هش و ناخێن کەسایەتیان د رۆمانێ دە روهندکن، تەڤی بیروبوچون، هەست و سۆزێن کەسایەتیان دبە. سروشتێ تاکەکەسی پێڤە دیارە، ئەڤە ژی د هەمان دەم دە پێنگاڤەك نوو بوو ژ بوی بکارئینانا تەکنیکا سالۆخدانێ و کارڤەدانەك بوو ل هەمبەر شێوازێ رۆمانا کەڤن. بەرفرەهییا د ناڤبەرا هەردوو توخمێن سالۆخدانێ و ڤەگێرانێ هاتە کورتکرن. کو ب رەنگەك دیار و بەرچاڤ ب هەڤرا و پێکڤەنیسیایی د رۆمانێ دە دیار دبن. ب رەنگەکێ کو مرۆڤ نکارە برگەیێن سالۆخدانێ، سەربەخۆ و جودا ژ ڤەگێرانێ جودا بکە.[٨٤] ئانکو د رۆمانا پێلا هشیاریێ دە، سالۆخدان و ڤەگێران تەڤلی هەڤ دبن و سنۆر د ناڤبەرا وان دە نامینە. بڤێ یەکێ ژی رێ ل هەمبەری بەرەڤ پێش چوونا بوویەران ناهێ گرتن و دەمێ چیرۆکێ وەکە خوە دمینە.

---

[٨١] روبرت همفري: تيار الوعي في الرواية الحديثة. ترجمة: الدكتور محمود الربيعي، دار غريب للطباعة و النشر و التوزيع، قاهرة ٢٠٠٠، ص. ٥٨.

[٨٢] صالح لونيسي: تيار الوعي في رواية التفكك لرشيد بو جدرة. رسالة ماجستير، جامعة الحاج لخضر، كلية الآداب واللغات، باتنة ٢٠١١-٢٠١٢، ص. ٨٩.

[٨٣] هەمان ژێدەر، ر. ٧٩.

[٨٤] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەمەمەد مەولوود مەم)دا. ر. ٢٥-٢٦.

هەر سالۆخدانەکا د ڤێ جورە رۆمانێ دە چیرۆکەك هەیە، چونکە سالۆخدان د چارچوڤەیێ جوانکاریێ دە دەر دکەڤە و پتر خزمەتا چیرۆکێ دکە، بو میناك (ل هەموو تاڤزەرکان، ل جهەك بلند و تێر گۆل و چیمەن ل بەندا وێ د مام)، هەر سالۆخدانەکا د ڤێ رستێ دە هاتییە ب کارئینان چیرۆکەك رۆمانتیك و تژی ئەڤین د ناڤدەیە. ل ڤر خەیال و هزرکرنا وەرگری ل سەر ئەڤێ پارچە رستێ نە هاتییە چارچوڤەکرن و دیسان د هەمان دەم دە کریارا ڤەگێرانێ نە هاتییە راوەستان، بەلکۆ سالۆخدان و ڤەگێران ب ئیك ئەرك رابوێنە و د گەل یەك هاتینە تێکەلکرن. ژبەر کو "نە هەر سالۆخدانەك ڤەگێرانێ د راوەستینیت."[٨٥] بەلکو رۆماننڤیسێن شەپۆلا هشێ بزاڤێ دکن ژیانێ ب هەموو هویرکارێن خوەڤە، د دەمەك کێم دە پێشکێش بکە. ئەڤە ژی دبە سەدەمەك ب رابوونا ڤەگێران و سالۆخدانێ ب یەك رول.[٨٦] دڤی جورە تەکنیکێ دە جیهانا رۆمانێ دبە جیهانەك هزری، بەروڤاژی جیهانا مادی(ماتریالی)، ژ بەر کو دڤی جوری دە، هندرێ کەسایەتیان دهێ وێنەکرن، نەك جیهانا ژ دەرڤە، ژ بەر هندێ رۆلا سالۆخدانێ نە وەکە رۆمانا کەڤن(کلاسیك) خوەدی دەسەلاتە، چونکە جیهانا ژ دەرڤە دهێت پشتگوە هاڤێتن.

ب گشتی دڤێ تەکنیکێ دە، ئەرکێ سالۆخدانێ ئەرکەك هێماییە و ب زمانەك نەرێکوپێك دهێت ئاراستەکرن. د ڤی هالەتی دە، دڤێ وەرگر چالاك بە و بکارە خوە بگەهینە مەبەستا چیرۆك و سالۆخدانا هاتی ئاراستەکرن، چونکە دەستێوەردانا ڤەگێری، وەرگری بێبەش دکە ژ چێژا ئاسمیلە بوونێ د گەل کارێ چیرۆکێ. سەرەرای ڤێ چەندێ بەشەك مەزن ژ تاما ئەدەبی د ڤەدیتن و ب دەستڤەئینانا تاکە کەسی، ب دەستڤە دهێ.[٨٧] هەر ژ بەر ڤێ چەندێ ژی دەستێوەردانا ڤەگێری د ڤی جوری دە ناهێت دیتن. و کەسایەتی ب رەنگەك سەربخوە سالۆخدانا ناخێن خوە دکە. د رۆمانا نوو دە رۆلا وەرگری ب رۆلەکا گرنگ و سەرەکە دهێ هژمارتن. ژ بەر کو ئێدی رۆمان نەما رۆمانەك نەریتی کو هەر تشت د دەستێ ڤەگێرێ هەمیتشتزان دایە، بەلکو تێکستا ئەدەبی وەکە کۆدەکێیە و کلیلا ڤەکرنا وی کۆدی د دەستێ وەرگری دایە، و ئەڤ یەك ژی ب دەستێ هەمی کەسان ڤە ناهێت، بەلکو دڤێ پرۆسێسێ دە، دڤێ وەرگر وەرگرەك چالاك بە، داکو ب کارە بگەهە ئارمانجا سەرەکە ژ چیرۆکێ، ئەوا خوەدی سیستەمەك ئالۆز و تێکەل ژ ڤەگێرانێ و سالۆخدانێ.

---

[٨٥] جیرالد پرێنس: زاراڤێن ڤەگێرانێ (فەرهەنگا زاراڤان). وەرگێران بۆ عەرەبی: عابد خەزنەدار. وەرگێران بۆ کوردی: جەلال مستەفا. پرۆژێ هەڤپشکێ کۆڤارا (مەتین) و رێڤەبەریا گشتی یا رۆژنامەنڤیس و چاپ و بەلاڤکرنێ. دهوك ٢٠١١، ر. ٧١.

[٨٦] هەمان ژێدەر، ر. ٢٧.

[٨٧] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەمەمەد مەولوود مەم)دا. ر. ١٧.

٢.٣. رۆمانا (نوو یا فرەنسی):

پشتی رۆمانا پێلا هشیاریێ (رۆمانا نوو - Nouveau Roman) یا فرەنسی سەرهلدا. سالۆخدان بو خوەدیێ رێیەك نوو و بەرۆڤاژی ژ رۆمانا پێلا هشیاریێ و رۆمان نەریتی. ل جیهانا ژ دەرڤە ل تشتان دنێرە. سەرجەمێ وان نڤیسەرێن رۆل د گەشکرن و دامەزراندنا رۆمانا نوو دە هەی، د ناڤبەرا گرنگیدانا (ئالان روب گریێ) بو تشتان. (ناتالی ساروت - Nathalie Sarraute) بو رەهندێ دەروونی. (میشال پۆتۆر - Michel Butor) گرنگی ب بیروبوچونێن مرۆڤان د دا. رۆمانا نوو ب رەنگەك هەمەجوور و فرەرەنگی پەیدا بوو.[٨٨] لێ پەیدابوونا رۆمانا نوو راستی هێرشان هات و ل دەستپێکێ ژ ئالیێ رەخنەگر، خواندەڤان و جەماوەری هاتن رەتکرن و کێمکرن، ژ بەر کو رۆماننڤیسێن رۆمانا نوو دگوتن، کو هەرتشت د گورانکاریێن بەردەوام دەیە، ئانکو هەردەم تشتێ نوو هەیە. هەر ژبەر ڤێ چەندێ پەیدابوونا رۆمانا نوو بۆ سەدەمێ پەیدابونا سنورێ د ناڤبەرا رۆمانا نوو و کلاسیك دە. دیسان رۆمانڤیسێن رۆمانا نوو ب دەروازەك مەزن نەهاتن مەیدانێ. وان پەرتووك و بەرهەمێن خوە ل وەشانێن مەزن بەلاڤ نەکرن. ئەڤە ژی نە بشێوەك تەسەدڤ بوو، بەلکو ب پرانی رۆماننڤیسێن ڤێ رێبازێ بەرهەمێن خوە ل وەشانخانەیا (نیڤا شەڤێ - Editions De Minuit) بەلاڤکرن. مینا (ئالان رۆب گریێ، ناتالی سارۆت، میشال پۆتور، کلود سیمون، کلود ئولییە و روبیر بانجییە) ئەڤە ژی خالەك گرنگ بوو ژ بۆ ژ هەڤ جوداکرنا تشتێ نوو ژ تشتێ کەڤن.[٨٩] رۆمانا نوو پابەندی دەرخستنا راستیەکێ یان لێ پرسینەکێ نەبوو، بەلکو چەندین پرسیار دئافراندن، کو بەرسڤدانا وان ب زەحمەت بوو. هەر دڤی دەربارەی دە (کلود سیمون - Claude Simon) دیاردکە، کو (من نەڤێت چ تشتان رونبکەم و چ تشتان ژی ب سەلمینم.) ژ بەر ڤێ یەکێ رۆماننڤیسێن بەرەڤ ئارەستەیا لێکولینێ ڤە چوو. نە دەربرینێ (رەنگڤەدانێ) ژ تشتەکێ بکە ژ بۆ مەرەمەك تایبەت، بەلکو لیکۆلینکرن ژ بۆ چارەسەرکرنا هێمایێن واقعی. لێکۆلین بو گەریان د جیهانا خەیالی دە یان ژی ل سەر شێوە و شێوازێن نڤیسینێ، هەر ژ بەر ڤێ یەکێ رۆمانا نوی د قوناغا خوە یا دەستپێکی دە ل پروژەیەکێ فینومینولۆژی دچوو.[٩٠] بڤی ئاوای رۆمانا نوو شیا خوە ژ وێ پروسێسێ رزگار بکە، کو

---

[٨٨] جۆرج دورلیان: ڕۆمانی نوێ لە فرەنسا وەرچەرخانێك لە فورم و ناوەرۆکدا. وەرگێران ژ عەرەبی: تاهیر عوسمان. کۆڤارا (ڕامان)، ژمارە (١٠٣)، هەولێر ٢٠٠٥، ڕ. ١٠٤-١٠٩.

[٨٩] سلوى بوراس: الرواية الجديدة الفرنسية. رسالة ماجستير، جامعة الإخوة منتوري. كلية الآداب و اللغات، قسنطينة ٢٠١١، ص. ٣٢.

[٩٠] جۆرج دورلیان: ڕۆمانی نوێ لە فرەنسا وەرچەرخانێك لە فورم و ناوەرۆکدا. ڕ. ١٠٤.

ڤەگێر هەمی تشتە و سەرجەمێ زانیاریان ل جهـ وی یە. بەلکو تێکستا رۆمانێ نە تێکستەك گرتیە، بەلێ پێچەوانە چەندین هزر و تەخمین ب خوەڤە هەمبێز کرینە.

سالۆخدان د رۆمانا نوو دە ئێدی وێنەیێ کەتواری د ڤالبەك دلنیاکەر دە ئاراستە ناکە. بەلکو ئەڤ یەك دبە بەهرا وەرگری د پروسێسا وەرگرتنێ دە، کو شرۆڤەکرن و بیروبوچونێن خوە ل دور وی تشتی بدە. چونکی د رۆمانا نوو دە سالۆخدان د ڤالبەك ورد و کورت دە دەردکەڤە. سالۆخدانا کەتواری د رۆمانا نوو دە ب رەنگەك هێمایی و مژدار دهێ وێنە کرن. ئانکو "سالۆخدان د رۆمانا نوو دە وێنەکرنا کەتواری ژ کەتوارێ خوەرستی بهێزترە، د دەربای ڤێ چەندێ دە میشال پۆتور دبێژە: رۆمان باشترین دەرفەتە ژ بۆ لێکولینکرنا کەتواری، وەکە مروڤی بڤێت."[٩١] رۆماننڤیسێن ڤێ جورە تەکنیکێ ناخوازن دەستوەردانێ د ژیواری دە بکەن، ئەو ناخازن وەرگر ب ساناهی بگەهە مەبەستا سالۆخدانێ و ئەڤ یەك پێدڤی ب هزرکرن و تەخمین کرنێیە. ژ بەر کو ئەگەر سالۆخدان د گەل واتەیا خوە هات. ل وی چاخی ب خوەکۆشتنا سالۆخدانێ ب دوماهیك دهێ. چونکە سالۆخدان گرێدایە ب هەستێ کەسایەتیانڤە و دبە جهـ ب سەدەما ئەڤێ سالۆخدانێ بهێت گهوەرین بوو هەلویستەکی یان ببە ئامرازێك بۆ دەربرین ژ ئەوی هەلویستی،[٩٢] ئەڤ جورە سالۆخدانە ب رەنگەك ئێکسەر واتایێ نا دەتە دەستێ خواندەڤانی، بەلکو ب رێکا هێمایان دیاردکە، ئەڤ سالۆخدان نە سالۆخدانەك هویرکارییە ژ بو کەسایەتی، تشت و جهان. واتە ب رێکا سالۆخدانێ وێنەك تمام ب دەستێ وەرگری نا کەڤە، بەلکو دبە ب رێیا هندەك تشت و هەلویستان ئەو مەبەست دیار ببیە. بڤێ یەکێ تێکستێ رۆمانێ نابە تێکستەك گرتی، و سالۆخدان ل هەمی دەمان نە سالۆخدانەك گرتییە، لەوما ل هندەك جاران دیمەنەك یان بابەت و هەڤوکەك زنجیرەیەکا واتا و ئەندیشەکرنێ د دەرباری بابەتی بخوەڤە دگرە.

وەکە دیار د رۆمانا نوو دە چ پەیڤ، رستە، دیمەن، چیرۆك، دەستەواژە و هێما دبێ واتا و مەبەست نینن، بەلکو واتایا ڤەشارتی یا نڤیسەری مەبەستە، هەر ژ بەرڤێ چەندێ پرانییا کار و بەرهەمێن هەڤچەرخ، ئەم دکارن وەکە هەڤرکیەکا هەڤدژی ئاراستا واتایێ بخونینن.[٩٣] ژ بەر کو سالۆخدان د رۆمانا نوو دە نەیا ئێکلا کرییە و ئاراستەیا وێ ددەستێ وەرگری دایە ب تایبەتی وەرگرێ چالاك یێ ل کود و هێمایێن بەرهەمی دگەریت. د هەمان دەم دە رۆماننڤیسێن رۆمانا نوو شرۆڤەکرن و هەلسەنگاندنا چیرۆکێ ژ بو وەرگری د هێلە، ئەو ب رییا تێگەهشتن و ئەندیشەیا خوە بریارێ ل

(٩١) دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی (رێگا)ی (محەمەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ٣٠.

(٩٢) هەمان ژێدەر. ڕ. ٣٠

(٩٣) سابیر رەشید: رۆمانی کوردی (خوێندەوە و پرسیار). ڕ. ٢٥١.

سەر بدە. هەر دڤی دەربارەی دە، گوتنا (هێنری جێمس)ی دیار دبە، دەما دبێژە، "پیدڤیە ل سەر چیرۆکێ ئەو بخوە ل سەر خوە ب ئاخڤە، نەك نڤیسەر ب ڤەگێرە."[٩٤] ل ڤر دەستێوەردان و زالبونا نڤیسەری ل سەر رۆمانێ دهێ فەراموشکرن. دەربارەی دەرکەفتنا کەساتیا نڤیسەری د رۆمانا نوو دە (والاس مارتن) دبێژە:

> پێدڤیە ل سەر نڤیسکاری کو نە بتنێ کەساتیا خوە ب ڤەشێریت، بەلکو دەنگێ ڤەگێریێ خوە ژی ب ڤەشێرە. ل شونا وێ یەکێ ئەوا رویبدەت ب وەرگری ب راگەهینیت، پێتڤیە رێکێ پێ بدە ب رێیا ئەزموونا خوە ب رەنگەك راستەوخۆ ب پێشکێشکرنەکا درامی[دیالوگ، وەکە میانك] پێ ب راگەهینە.[٩٥]

ئانکو د رۆمانا نوو دە کەساتیا رۆماننڤیسی ناهێ دیتن. ب رێکا ئەندیشەیا ڤەگێری پەیام ژ بو وەرگێرێ ئەندیشەیی دهێت ئاراستە کرن، ب رەنگەك گشتی رۆماننڤیس ڤەگێری دکە نونەرێ خوە و ئەو خوە ل پشت کەسایەتیان دڤەشێرە و تەماشە دکە.

رۆمانا نو گرنگیەك مەزن ب جیهانا ژ دەرڤە و تشتان دده و بخوە وان دکە مادە ژ بو هونەرێ خو. ڤێ جیهانا ژ دەرڤە هەبوونا خوە یا تایبەت هەیە و جودایە ژ هەبوونا مروڤان، هەر ژ بەر ڤێ یەکێ پێشەنگێن رۆمانا نوو وەکە (ناتالی ساروت، میشال پوتور، جان ریکاردو و کلود سیمون... هتد.) جھ ل شوینا دەمی دانان و گرنکیەك مەزن پێهات دان، چونکی ب نەرینا وان جھ خورترتە.[٩٦] وەکە دیار جھ د رۆمانێ دە ب رێکا سالۆخدانێ بەرجەستە دبە، بەلێ بەروڤاژی دەم برێکا ڤەگێرانێ دهێ دیتن. د رۆمانا نوو دە جھ ب بنیاتێ سەرەکی و چالاك رۆماننڤیسێ دهێت هژمارتن نەکو دەم، هەر ژ بەر ڤێ یەکێ دەورا سالۆخدانێ د رۆمانا نوو دە نەکیمترە ژ دەورا ڤەگێرانێ، بەلکو ب چاڤەك پیروزتر و بلندتر لێ دهات تەماشەکرن. رۆماننڤیسێن رۆمان نوو کەسایەتیێن خوە ب رێکا تشتان ژ بوی وەرگری ئاشنا دکە. کەواتە د رۆمانا نوو دە کەرەستە و تشتان جهێ ناخی کەسایەتیان گرت و "جیاوازی د ناڤبەرا کورسیك و دولاب و کەسایەتیان دە نەما."[٩٧] ب رێکا کارتێکرنا کەسایەتیان د گەل تشتان، رەوشا وان یا دەوورنی و رەفتارێن وان دیار دبن. دیتنا "رۆمانا نوو ژ بوو تشتان دیتنەك

---

[٩٤] والاس مارتن: نظريات السرد الحديثة. ترجمة: حياة جاسم محمد. المشروع القومي للترجمة، ١٩٩٨، ص. ٧٧.

[٩٥] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی (رێگا)ی (محەمەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ٣٠.

[٩٦] هەمان ژێدەر. ڕ. ٦٣.

[٩٧] لوسيان غولدمان وآخرون: البنيوية التكوينية و النقد الأدبي. ترجمة: محمد سبيلا. الطبعة الثانية، مؤسسة الابحاث العربية ش.م.م، بيروت ١٩٨٦، ص. ١٠٩.

بابەتی یە، ئانکو رویێ سەرڤە یێ تشتان سالۆخ ددە."[٩٨] گەلەك جاران د رۆمانا نوو دە سالۆخدانەك سەرتاسەری ناهێت ئاراستە کرن، نمایشکرنا سالۆخدانێ د گەلەك جاران دە ژ تشتێن بچووك و سەرپێ و بێ مفا سەرهلدە. ئەوا ب خالەك بچووك دهێت هەژمارتن، نڤیسەر پێنگاڤا و شێوە و بنیاتێ سەرەکە ژ وێ خالێ دەستپێدکە.[٩٩] ئەڤە ژی ژبوی وێ پێکهاتا ئالۆزا زمانی ڤەدگرە، کو وەرگر د ناڤ کێژەڤانکا خوە دە دزڤرینە.

د رۆمانا کلاسیك دە، کەسایەتی خوەدی ناڤ، پاشناڤ، ویراسەت و ئەرکێن کومەلایەتی و سروشتەکێ تایبەتن. بەلێ د رۆمانا نوو دە کەسایەتی ب ژمارەکێ یان ب پیتەکێ و بێ بکارئینانا هێماییێن لێکجوداکرنێ یێن تایبەت دهاتن پێشکەشکرن. ل ڤر کەسایەتی دبەە جهێ گومانێ و نابیت باوەری بهەبوونا وی بهێ کرن. بو میناك (ولیەم فۆکنەر) ب مەبەست ژ بۆی دوو کەسایەتیێن خوە دبێژە: (ئێك – یەکێ) یان ژی (فرانس کافکا) بتەنێ پیتا(ك) بکاردئینە ژ بۆ شاکەسێ (قەهرەمان) خوە د رۆمانێ دە، کو یێ بێ مالوحال و بێ سەروچاڤ و بێ سامان، ئەڤە ژی د رۆمانا (دادگەهکرن-The Trial) دە دهێ دیتن.[١٠٠] د رۆمانا نوو یا فرەنسی ژی دە هەمان تشت دوبارە دبە. ئەگەر د رۆمانا کلاسیك دە کەسایەتی ب رێکا سالۆخدانا ئێکلاکری یان ژی سالۆخدانا ب هویرکاری، کەسایەتی بهێن نیاسین و ئارستەکرن، یان ژی د رۆمانا پێلا هشیاریێ دە، کەسایەتی ب رێکا سالۆخدانا دەروون و ناخێ وان بهێنە نیاسین. د رۆمانا نوو دە کەسایەتی ب رێیا کردار و رەوشت و رەفتار و کارڤەدانێن وان د گەل تشتان ب رێکا ئەندیشا وەرگری دهێنە دیارکرن و ئارستە کرن. هەر د ڤێ دەربارەی دە (ئالان رۆب گرێ) دبێژە:

> نرخ و بهایێن سالۆخدانێ د چیرۆکێن نوو دە، ب تایبەت د دەقێن من دە، ب گشتی باندۆرەکا ل سەر خواندەڤانان هەبوویە، لێ ل جەم رەخنەگرنا ئەڤ سالۆخدان ترانە و تانلێدانن. ب دیتنا ئەوان، سالۆخدانێن من دبێ مفانە و دئالۆزن. ب وان ئەو بێمفانە، ژ بەر کۆ چ پەیوەندیەکا ب راستی د گەل کریاران نینە. دبێژن کۆ ئەڤ

---

[٩٨] ئەمین عەبدولقادر: تێکست د ناڤبەرا گۆتارا رەخنەیی و رێبازێن ئەدەبی دا. وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد، دهوك ٢٠٠٨، ر. ١٨٨.

[٩٩] ئالان رۆب گریێ: چیرۆکی نوێ، ئینسانی رێبازی نوێ(تیۆری رۆمان). وەرگێران: حوسێن شێربەگی. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی. هەولێر ٢٠١١، ر. ٦٩-٧٠.

[١٠٠] محمد عزام: فضاء النص الروائي مقاربة بنيوية تكوينية في أدب نبيل سليمان. ص. ٦٤-٦٥.

وەسف ئالۆزن ژ بەر کۆ خوەدیێ وان مەرەمێن ماقوول و رۆلێن خوەیێن سەرەکی و نیشانداں نینن.[١٠١]

گریێ دخوازە بێژە کو سالۆخدان د رۆمانێن وی دە د ئالۆزن. کەواتە رۆماننڤیسێن رۆمانا نوو گرنگی ب سالۆخدانێ ددە، نە بشێوەکی هویر و ب تێروتەسەل، بەلکو سالۆخدان د رۆمانا کلاسیك دە، وێنەکرنا راستیەکێ بو، لێ د رۆمانا نوو دە رۆلەکێ داهینەرانە هەبوو.

د دەر ئەنجام دە دیار بوو، کو د رۆمانا نەریتی دە، سالۆخدان سالۆخدانەك بابەتی و ئێکلاکری و هورکاری بوو. لێ ل سەر دەستێ بەلزاك و فولبێری ئەرکە شرۆڤەکاری بخوەڤە گرت. وان گرنگی ب جیهانا ژ دەرڤە ددا وەکە جھ، دەم، کەسایەتی و سرۆشت و دیمەنێن وی. لێ د رۆمانا پێلا هشیاریێ دە سالۆخدان خوەدی ئەرکەك شلۆڤەکاری و هێمایی بوو. ئانکو سالۆخدان ب رەنگەکە ڤەشارتی دهات کرن. کو ب هەست و دەروونێ کەسایەتیان ڤە گرێدایە. لێ د رۆمانا نوو دە سالۆخدان ب رەنگەك نەرێك و پێك و مژدار دهات کرن. کو ئەڤە ژی وەکە بەرسڤەکێ بوو بۆ رۆمانا نەریتی یا کو ب سیستەم و زانابوون سالۆخدانەك هوویرکار دهاتکرن. دیسان مەبەستا وان ژ ڤان سالۆخدانا لێکۆلین بوو ژ بۆ چڤاکی و مرۆڤاهییێ. ب ڤێ یەکێ دیار دبە، کو سالۆخدانێ د رۆمانێن نەریتی و نوو دە، ئەرك، جور، تەکنیك و تایبەتمەندیێن نوو ب خوە ڤە هەمبێز کرینە. ئەڤ چەند ژی بهایەك مەزن ددە رۆلا سالۆخدانێ د ناڤ تێکستێ ئەدەبی دە. ب تایبەت ژانرێ چیرۆك و رۆمانێ کو ئەم دکارین د هنەك خالان دا وان جیاوازیا دیاربکین.

١. د رۆمانا کلاسیك دە سالۆخدان د ئەرکەك جوانکاری و ئیبهامی و تەکنیەك هورکار (درێژ) دە دهات بکارئینا، کو مەبەست پێ رازاندنا تێکستێ ئەدەبی و ل هەڤنێزکرنا جیهانا رۆمانێ د گەل جیهانا واقعی بوو. لێ بەلزاك و فلوبەری ئەرکەك شرۆڤەکاری ژی د رۆمانا کلاسیك دە زێدەکر. ئەڤ جورە سالۆخدانە د رۆمانێ دە د بوون سەدەمێ راوەستیانا دەمێ حیکایی یێ رۆمانێ و جودا ژ ڤەگێرانێ دیاردبوون.

٢. د رۆمانا نوو دە سالۆخدان ب ئەرکەك هێمایی و تەکنیکەك ژێگرتی (کورت) دهات بکارئینان، مەبەست ژ ڤێ سالۆخدانێ لڤاندنا هشێ وەرگری بوو ژ بوی سالۆخدانێن دهێنکرن. ئەڤ سالۆخدان

---

[١٠١] ئالان رۆب گریێ: چیرۆکی نوێ، ئینسانی رێبازی نوێ(تیۆری رۆمان). ر. ٦٧.

هنەك جاران سستیەكێ د دەمێ حیكایێ یێ رۆمانێ دە درۆست دكن، لێ ب یەك جاری نابن سەدەمێ راوەستیانێ د ڤەگێڕانێ دە، بەلكو سالۆخدان تێكەل د گەل ڤەگێرانێ دهێن بكارئینان.

٣. د رۆمانا پێلا هشیاریێ دە سالۆخدان واتایێ ب ئاسانی نا دە دەستێ وەرگری، بەلكو تەڤلی دەروون و ناخێ كەسایەتیان دبە و رۆیێ ب سەرڤە یێ تشتان تا رادەیەك مەزن دهێ پشتگوه هاڤێتن.

٤. د رۆمانا نوو یا فرەنسی ژی دە، سالۆخدان خوەدی ئەركەك فرەواتایی و شێوازەك شێلی و مژدارە، بڤێ یەكێ سالۆخدان نابیتە سەدەمێ رۆنكرنێ ل جەم وەرگری.

٥. سالۆخدان د رۆمانا كلاسیك دە، ب پرانی سالۆخدانەك (بابەتی) یە و هەرتشت دهێ ئێكلاكرن، بەروڤاژی د رۆمانا نوو دە سالۆخدان (خوەدی) یە، هەر تشت ناهێن رۆنكرن بەلكو بارا وەرگری دمینە.

بەشێ دووێ

١. سالۆخدان و ڤەگێران:

١.١. سنۆرێ کارتێکرنا د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانێ دە.

٢.١. سالۆخدان و دەمێ ڤەگێرانێ.

٢. ئەرکێن سالۆخدانێ:

١.٢. ئەرکێ جوانکاری و زەخرەفێ (الوظيفة الجمالية - التزيينية).

٢.٢. ئەرکێ شرۆڤەکاری، هێمایی (الوظيفة التفسيرية، الرمزية).

٣.٢. ئەرکێ سەردابرنێ (الوظيفة الإيهامية).

٣. جورێن سالۆخدانێ:

١.٣. سالۆخدانا لڤوك.

٢.٣. سالۆخدانا نەلڤ.

٤. تەکنیکێن سالۆخدانێ:

١.٤. سالۆخدانا ژێگرتی (الانتقاء).

٢.٤. سالۆخدانا هویرکاری (الاستقصاء).

٥. سرۆشتێ سالۆخدانێ.

٦. سالۆخدانا کەسی وەکو ئالاڤەك بۆ دەربازبونا جیهانا ناڤەندی یا کەسایەتی.

١. سالۆخدان و ڤەگێران:

پەیوەندیا سالۆخدان و ڤەگێرانێ پەیوەندیەك ئالۆزە. هنەك رەخنەگر هەردوویان ب یەك بابەت دبینن و هنەك ژی وەكە دوو بابەتێن سەربەخوە دبینن. لێ بەری سەد سالا نوزدەهان ئەڤ جوداهیا د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانێ دە نەبوویە و (جیرار جنێت) ئاماژێ بڤێ جوداهییێ دکە، کو ئەڤ جوداکرن تا رادەیەکێ یا نوویە، ئێکەم ئاماژە ژ بۆی ژ هەڤ جودا نەکرنا د ناڤبەرا ڤان هەردوو توخمان دە، ئاماژێ ددە بکارئینانا یەکەیا هەڤپشك ل یونانا کەڤن، ئەو ژی ل دویڤ ئێك هاتنا توخمێن ڤەگێرانێیە وەکە (جهـ، دەم، کەسایەتی و بوویەر...هتد). د سەدسالا بیستان دە ئەڤ هەردوو توخم (ڤەگێران و سالۆخدان) ژ بوی دوو نیڤە سەدسالان هاتن دابەشکرن. د نیڤا یەکێ دە ژ ڤێ سەدسالێ ڤەگێران ئەو رەگەزێ گرنگ و سەرکە بوو، وەکە چاوا بەری ڤێ نیڤە سەدسالێ ئەو چاخێن کو تێدە سالۆخدان وەکە رەگەزەکێ لاوەکی و گرێدای ب ڤەگێرانێ دهات هەژمارتن؛ سەرەرای داخازکرنا رەخنەگرنا ژ بۆی مەردینیکرن و زێدە بکارئینانا سالۆخدانێ د بەرهەمێن ئەدەبی دە ژ بۆی مەبەستەك جوانکاری و زەخرەفی دهات بکارئینان. لێ د نیڤا دووێ دە ژ سە سالا بیستان ئەڤ کەشوهەوا هات گوهارتن و توخمێ سالۆخدانێ بەری ڤەگێرانێ کەت و گرنگیەك مەزن پێ هات دان و جهەك بلندتر د ڤەگێرانا رۆمانێ دە و ب تایبەت د رۆمانا نوو دە ب دەست خوەڤە ئینا. ڤەگێران بوو توخمەك گرێدای ژ توخمێن سالۆخدانێ ب پێچەوانەی وی کەشوهەوایێ بەری هنگی. ل تیگەهێ ڤەگێر(السارد) تیگەهێ سالۆخکار(الواصف) هاتە زێدەکرن. سەرەرای ڤێ یەکێ رەخنەگر بونە دوو بەش هنەکان پشتەڤانییا ڤەگێرانێ دکر و ئەو وەکە پێگەهێ ئێکێ دهژمارتن وەکە (رۆلان پارت) بۆ وێ یەکێ دچوو، کو یەکەیێن ڤەگێرانێ، ئەرکێ سەرەکینە، لێ سالۆخدان وەکی ئەرکێ لاوەکی دهێت هەژماتن. بەلێ (جنێت) ڤێ یەکێ ب پێچەوانە دبینە و دبێژە کو، سالۆخدان ژ ڤەگێرانێ گرنگترە.[١٠٢] چونکە سالۆخدان ئەوان برگە و کۆپلەیان ب خوڤە دگرە، کو وێنەیێ ژینگەها سروشتی و بارێ کومەلایەتی و دەروونی و سیمایێن رۆخسارێ کەسایەتیان د شێوازەکێ ئەدەبی یێ ئەستاتیك دە پێشکێش دکە و رۆلەکێ گرنگ د پەرەسەندنا بنیاتێ هونەری یێ تیکستێ ڤەگێرانکی دە دبینە.[١٠٣]

وەکە دیار زمان یەکە ژ تایبەتمەندییێن گرنگێن رۆمانێ و (شێوازێ دارشتنا زمانی ئێکە ژ بنەماییێن رۆمانا سەرکەفتی، چونکە ئەو خواندەڤانێ رۆمانێ دخوینە بێ گومان دەمەکێ درێژ بۆ خواندنا رۆمانێ دڤێ، ئەفجا ئەگەر ئەو نڤیسکارێ زمانێ وی زمانەك نە هونەری و بێ گرێ و هێما

---

[١٠٢] کوثر محمد علي جبار: تبئير الفواعل الجمعية في الرواية. دار الحوار للنشر و التوزيع، اللاذقية ٢٠١٤، ص. ٢٠٧.

[١٠٣] ئاری عوسمان خەیات: بنیادی وەسفی شوێن لە دەقی ڕۆماندا. ڕ. ٧٥.

بە، ئەڤ یەك دبە هوكارێ هندێ، كو وەرگر ژ وی بەرهەمی بێزار بیت.)[١٠٤] هەر ژ بەر ڤی سەدەمی د سەردەمێن كەڤن دە و تا نها گرنگی ب سالۆخدانێ د ناڤ سیستەمێ ڤەگێرانێ دهات دان. ئاشكەرایە كو بنیاتێ سالۆخدانێ بەشەكێ گرنگێ پێكهاتا ڤەگێرانێیە و ب تایبەتی د دەقێن چیرۆك و رۆمانێ دە، ژ بەر هندێ چیرۆك و رۆمان وەكە دوو ژانرێت ئەدەبی ب رەنگەك گشتی پشت بەستنا وان ل سەر زمانی یە و د پروسێسا ڤەگێرانێ دە كو جەسەدێ تێكستی پێكدئینیت، ڕولەك گرنگ دبینە.

د چارچوڤەیا بەرهەمێن ئەدەبی یێن كلاسیك دە، سالۆخدانێ زێدەتر رۆلەكێ لاوەكی هەبوویە، وەكە كەرەستەیەكێ ژ بۆی جوانكرن و ڕازاندنا بابەت و تێكستا گوتارێ دهات بكاربرن؛ نە وەك ڕەگەزەكێ سەرەكی د بنیاتێ تێكستێ رۆمانێ دە، ب ڤی سەدەمی رەخنەگرێن كەڤنێن عەرەب دبێژن:

> مەبەست ژ سالۆخدانێ نمایشكرنا وێنەیێ دەرڤە یێ دوخەكێ، یان ژێ شێوەیەك ژ شێوەیان كو وێنەیەكێ ماتریالی یێ جیهانا ژ دەرڤە د گهوریت، بۆ وێنەیەكێ ئەدەبی، ژ بۆی مەبەستا رستنا زمانی و پێكهاتا جوانا شێوازێ وی.[١٠٥]

ئاشكەرایە كو سالۆخدان ل دەستپێكێ ژ بۆی وێنەكرنا رۆیێ سەرڤە یێ دیمەنەكێ یان كەرەستەكێ یان تشتەكێ دهات بكاربرن، بەلكو گرنگی ب سالۆخدانا ناڤەندی یا كەسایەتیان نە دهات دان. واتە (سالۆخدانێ ل دەستپێكێ رۆلەكێ دەرەكی هەبوو بو جوانكرنا شێوازێ گوتارێ هاتییە بكاربرن، بێ گرنگیەك كومەلایەتی، دەروونی، یان ژێ مێژووی ل بەرچاڤ بهێت وەرگرتن.)[١٠٦] ئەڤ چەندە ژێ پێدڤی ب بابەتێن رەوانبێژی بوو، بۆ گوتارا ئەدەبی.

ب پرانی رۆمان بوویەر، كەسایەتی و جهێ خوە ژ كەتواری و جڤاكی دستینە، لەوما رۆماننڤیس نەچار دبە گرنگیێ ب سالۆخدانا وان بدە، داكو وەرگر پتر ئاشنا ببیت د ناڤ تێكستا رۆمانێ دە، ژ بەر كو (بنیاتێ هونەری یێ رۆمانێ ژ بنیاتێ ژیانا كومەلایەتی یا مرۆڤی ناهێتە جوداكرن و ئەو چەند دیار دبە كو گوتارا ئەدەبی پەیوەندی ب گوتارا كومەلایەتی ڤە هەیە و كارتێكرنێ ل هەڤدوو دكەن و ژهەڤ ناهێن ڤەقەتاندن.)[١٠٧] ب رەنگەك گشتی دەورا سالۆخدانێ د

---

[١٠٤] هەمان ژێدەر. ڕ. ٧٣.

[١٠٥] عبد الناصر هلال: آليات السرد في الشعر العربي المعاصر. مركز الحضارة العربية، قاهرة ٢٠٠٦، ص. ١٣٤.

[١٠٦] نەجم ئەڵوەنی: ٣ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی رۆمانی کوردییەوە. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠١١، ڕ. ٩٧.

[١٠٧] هەمان ژێدەر. ڕ. ٩٦.

چارچوڤەیێ خوەیێ دەستپێکی دە نەما، بەلکو بەرەڤ پێشچوو و پێشکەفتنا ژیانا کومەلایەتی و پەرسەندنا وێژەی و بەرزبوونا ئاستێ رۆشنبیری ل جەم نڤیسەران، ئێدی ئەرکێ سالۆخدانێ هاتە گهورین و ژ وی قالبی دەرکەت کو بتەنێ ئەرکێ زمانی بگێریت، بەلکو کومەکا چەمکێن نوو ب خوەڤە هەمبێز کرن، کو ژ هەمیان گرنگتر چەمکێ کومەلایەتی و دەروونی بوو.[108] ئەو ژی پشتی بەلاڤ بوونا کومەکا شورەشێن هزری، پیشەسازی، ئابووری و زانستی (فیزیایی) و پێشکەتنا زانستا دەروونی د گشت بوارێن مەعریفی و زانستێن مروڤایەتی دە. بڤێ یەکێ ئەرکێ سالۆخدانا دەمی و جهی د چیرۆکێ دە هات گهورین. فامکرنا ڤان وێنەیان ب رەنگەك جودا تر هات کرن.[109]

سەرەرای وێ پشتگوه هاڤێتنا سالۆخدانێ و پەراوێزکرنا وێ ل جەم رەخنەگرێن کەڤن، کو ل هەمبەر ڤێ یەکێ گرنیەك مەزن ب پێکهاتێن دن یێن رۆمانێ دهات دان وەکی (دەم، جه، کەسایەتی و بوویەر و دیالۆگ ...هتد)، بەلێ ل ڤان داوییان سالۆخدان بو یەك ژ بنیاتێن هەرە گرنگێن رۆمانێ، کو ب شێوازەکێ هوسا کو پەیوەندیەکا بهێز د گەل بنیاتێن دن یێن دەڤێ رۆمانێ دروستکر و ب تایبەت د گەل بنیاتێ ڤەگێرانێ. چونکە سالۆخدان و ڤەگێران بەرهەمێن یەك چاڤکانینە کو ئەو ژی زمانە، هەلبەت مەبەستا سەرەکە ژ زمانی، زمانێ تێکستییە.[110] د پێکهات و دارشتنا رۆمانێ دە گرنگیەك مەزن هەیە. زمان چاوانیا داخویانی و دەربرینا گوتن و ئاخفتنێن نڤیسەری نە، ئەگەر هاتو نڤیسەر د چاوانیا دەربرینا بابەتی دە یێ زالێ و لێهاتی نەبیت، ئەڤ یەك دبە سەدەمێ بەرزەبونا داهێنانا نڤیسەری.[111] ب رێکا ئەڤی زمانێ رەهوان د هونەرێ ڤەگێرانێ دە، دەربرین ژ بابەتێن کومەلایەتی، ئایدولۆژی و دەروونی هاتەکرن. لێ ژ بەری پەیدابوونا رەخنا نووی زمانێ سالۆخدانێ پرانی بوو ئێستاتیکا و جوانکاریا تێکستی دهات بکارئینان.

---

[108] هەمان ژێدەر. ر. ٩٧.

[109] جیسي ماتز: تطور الروایة الحدیثة. ص. ١٥.

[110] دیروکا رۆماننڤیسینێ بو مە وێ چەندی دووپات دکەت کو نڤیسکارێن مەزن یێن جیهانی گەلەك جاران ب جیاوازییا زمانی ژ هەڤ هاتینە جوداکرن و هنەك ژی گەهشتنە ئاستەکێ بەرچاڤ د هونەرێ چیرۆك نڤیسینێ دە، کو هەر ب زمانێ خوە یێ جیاواز و تایبەت کارینە ببن خوەدیێ شێۆاز و سەپکەکێ تایبەت ب خوەڤە.

[111] هادی حەبیبی: زیندە خەو، زمان و چەند ڕەگەز لە پێکهاتەی داڕشتندا. کوڤارا (ڕامان)، ژمارە (١٥٣)، هەولێر ٢٠١٠، ر. ١٠٩.

١.١. سنۆرێ کارتێکرنا د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانێ دە:

هەلبەت پەیوەندییا د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانێ دە بویە مژارەك گرنگ و سەرەکە د ناڤبەرا رەخنەگر و نڤیسکارێن روژئاڤایی دە. هەر یەکێ دید و بوچوونێن خوە ل سەر ڤان هەردوو بنیاتێن گرنگ و کارتێکرنا وان د گەل هەڤدوو دایە و رولێ وان دایە ناسکرن. رەخنەگرێن کو گرنگی ب رۆمان کلاسیك ددەن هنەك بیر و بوچوونێن جیاواز د دەربارەی وێ پەیوەندیا د ناڤبەرا ڤەگێران و سالۆخدانێ دە هەیە، بۆ میناك (هنەك رەخنەگر د وێ باوەرێ دانە، کو ڤەگێران ب رەنگەك گشتی بویەران پێشکێش دکە و پەرەسەندنا و گەشەکرن و گهورینا هەلوێست و رەفتارێن کەسایەتیان د دەمێن جودا دە نمایش دکە. بەلێ سالۆخدان دیمەنێ تشت و کارێکتەر و جهان د دەمەکێ راوەستای دە پێشکێش دکە. ژ بەر ڤێ یەکێ رێکێ ل پەرەسەندنا ململانێیان دگریت و بوماوەیەکێ دیارکری دەمێ ڤەگێرانی دهێت ڕاگرتن.)[١١٢] ئەڤ بوچوون زێدەتر رۆمانا نەریتی بخوەڤە دگرە چونکە ئەرکێ سالۆخدانێ د ڤێ جورە رۆمانێ دە ئەوە کو "بورینا دەمی بهێت راوەستنا، تشت د جهی دە بهێن بەرچاڤکرن."[١١٣] ئەڤ یەك ژی ب بەروڤاژی ڤەگێرانێ یە کو دەمێ چیرۆکێ ناهێت راوەستنا و ئاراستا وێ بەرەڤ پێش دچیت.

سالۆخدان کارتێکرکرنێ د گەل هەموو بنیات و کەرستە یێن ئاڤاکرنا رۆمانێ دە دکە و ب تایبەت ڤەگێرانێ و ب بنیاتەك سەرەکی و گرنگ د رۆمانێ دە دهێ هەژمارتن. لێ جیاوازی کرن د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانی دە کارەکێ ب ساناهی نینە هەر وەك (جیرار جنێت) دبێژە:

> بەرجەستە بوونا سالۆخدانەك تمام کو چ توخمێن ڤەگێرانێ تێدە نەبن، گەلەك ب ساناهی ترە ژ بەرجەستە کرنا ڤەگێرانێ بێ سالۆخدان، چونکە سادەترین دەستنیشانکرنا توخم و باردۆخێ پروسەیەکێ پێدڤییە پێشتر ب دەستپێکا سالۆخدانێ بدانین.[١١٤]

ئەڤ هەردوو پروسێسە تێکەلی هەڤ دبن، نەئاسانە رۆمانەك بهێت ئافراندن، ڤەگێران و سالۆخدان تێدا نەبن و ئەو بەرهەم ب بەرهەمەکێ سەرکەفتی بهێت هەژمارتن، یان ژی ئەگەر ئەم بێژین رۆمانەك هەبیت سالۆخدان تێدە نەبیت، ل وی دەمی ئەو رۆمان ب رۆمانەك نە سەرکەفتی

---

[١١٢] ئاری عوسمان خەیات: بنیادی وەسفی شوێن لە دەقی ڕۆماندا. ڕ. ٧٥.

[١١٣] موریس ابوناضر: الألسنية و النقد الأدبي في النظرية و الممارسة. دار النهار للنشر، بیروت ١٩٧٩، ص ١٣٢.

[١١٤] عمر عیلان: في مناهج تحليل الخطاب السردي، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ٢٠٠٨، ص. ١٢١.

دهێت هەژمارتن، چونکە چ تام و چێژ تێدە نابیت. لێ د گەل هندێ رۆلا سالۆخدانێ ل جەم جنێتی ژ دەورا ڤەگێرانێ پترە و ئەو ل ڤێرە دیاردکە، ئەم دکارین سالۆخدانی بێ ڤەگێران بکەین، لێ ئەم نکارین ڤەگێرانێ بێ سالۆخدان بکەین، ئەڤ بۆچوون تا رادەیەکێ یا نوویە و پ پرانی رۆماننڤیسێن رۆمانا نوو ڤێ چەندێ د بەرهەمێن خوە دە پەیرەو دکەن. ژ بەر کو هونەرێ سالۆخدانێ پەیوەندی ب سەرجەم توخم و پێکهاتەیێن رۆمانێ ڤە هەیە. وەکە دیار ب رێکا ئەرکێن سالۆخدانێ ئەم شیاین رۆمانا کلاسیك(نەریتی) د گەل رۆمانا پێلا هشیاریێ یان رۆمانا نوو یا فرەنسی ژ هەڤ جودا بکەین، ئەو ژی ب دەرکەتنا سالۆخدانێ ب ئەرکێن جودا یان ژی پەیوەندییا وێ د گەل توخمێن دن یێن رۆمانێ وەکی دەرکەفتنا سالۆخدانێ د گەل دیالۆگ، مەنالۆگ، کەسایەتی و بویەران ....هتد. هەر د ڤی دەربارەی دە رۆماننڤیسێ ئنگلیزی (هینری جیمس- Henry James) د گوتارەکا خوە یا ناڤدار دە ل ژێر ناڤێ (هونەرا ئاشۆپێ – The Art of Fiction) دبێژە:

> رۆماننڤیس گەلەك یێ بەختەوەرە، وێ چەندێ بزانیت، کو ئەڤ جورە جیاوازییا سەیر و یا یەکلاکری یا د ناڤبەرا (سالۆخدان و دیالۆگ، سالۆخدان و بوویەرێن د ناڤ رۆمانێ) دە، ب تەنێ ژ هەڤ جوداکرنەك بێ واتا و کێم مفایە، ب پرانییا جاران مروڤ بەحسا ڤان جورە مەسەلان دکەن، وەکە کو جیاوازیەکا روهن د ناڤبەرا وان دە هەبیت. مینا وێ چەندێ، کو ئەو تەڤلیهەڤ نابن و د دەربرینێ ژی دە پەیوەندیەك خورت ب هەڤدوڤە نینە. بەلکو ئەز وێ هزر و تەخمینێ ناکەم کو پەرتووکەك بهێت ئافراندن و د هنەك خانەیێن بەرزدا بهێن دانان، هەروەسان باوەر ناکەم کو رۆمانەك هێژای ناڤ ئینانێ بیت، برگە یێن سالۆخدانێ هەبن و ڤەگێران تیدە نەبیت. یان ژی دیالۆگ تێ دە هەبیت و سالۆخدان نەبیت ... هتد.[١١٥]

ب نەرینا جیمسی، هەموو بنایاتێن رۆمانێ پەیوەندی د گەل هەڤدوو هەیە و تەمامکەرێن هەڤن. بێ ئامادەبوونا یەك ژوان کێماسی دکەڤە د داهێنانا نڤیسەری دە. ئانکو سالۆخدان و ڤەگێران دوو توخمێن سەرکە یێن بنیاتێ تکستێ رۆمانێ نە، لێ سەرەرای ڤێ یەکێ هندەك رەخنەگر ژ هەڤ جودا دکەن و ئەڤ ژ هەڤ جوداکرنە هنەك جاران ل سەر ئاستێ جیاوازیا سالۆخدانێ د گەل ڤەگێرانێ دیار دکەن و د ڤی دەربارەی دە رەخنەگری مسری (سەلاح فەزڵ) دبێژە:

---

(١١٥) تزفيطان طودوروف: الشعرية. ترجمة: شكري المبغوت، رجاء بن سلامة، الطبعة الثانية، دار توبقال للنشر، الدارالبيظاء ١٩٩٠، ص. ٢٥-٢٦.

ل سەردەما نوو دە، هنەك پێکول هاتن کرن، کو ئارمانجا وان سەربەخۆ بوونا سالۆخدانێ بوو ژ دەسەلاتداریا ڤەگێرانێ (حیکایەتێ)، ئەو ژی ب رێکا بنیاتێ کو هاتی بناڤکرن ب حکایەتێن سالۆخدانێ (الحکایات الوصفیە)، ل ڤێرە ئەوا هێژای هایداریێ، جیاوازی د ناڤبەرا سالۆخدان و ڤەگێرانێ پەیوەندی ب ناڤەروکێڤە هەیە و ناگەهیتە ئاستێ سیمیۆلۆجی یێ چیرۆکێ. ڤەگێران وەکە کومەلەیەکا سەرهاتیان ئاماژێ ب بویەران دکە، ژ بەر کو باندورێ ل سەر دیمەنێ دەمی و درامی یێ چیرۆکێ دکە. لێ سالۆخدان ب پێچەوانە ل هەمبەر تشت و کەسان دراوستە و وەکی توخمەکێ هەڤجە و هەڤچەرخ و وەکی تەماشەڤانەکێ تەماشە دکە، ئانکو وەکی ئەو چ حسێبی ژ بوی زەمەنی نەکەت و ب تەنێ خوە ب جهی ڤە ب گرێدەت.[116]

ئەڤ بوچۆن ب تەنێ ب یەك دیدە دنێرە دەورێ سالۆخدانێ د رۆمانێ دە، بێ کو ئەو تەماشەی وێ جورە سالۆخدانێ بکە، کو ئاراستا ڤەگێرانی بەرەڤ پێش دبەن یانژی باردوخێ لڤینا روویدانان دکە. یان ژی ئەو سالۆخدان پشکداریێ د بنیاتێ واتایا تێکستی دە بکن. لێ "ب بۆچونا (جیرار جنێت)ی، هندیکە سالۆخدانە، د گەل هندێیە کو وەك جۆرە نوادنەکا ئەدەبیە، لێ ب رەنگەکێ هویر ناهێتە جوداکرن ژ ڤەگێرانێ نە ب سەربەخوی یا ئارمانجا وێ نە ژی ب ئورجینالیا رێکێن وێ، داکو ب بیتە تشتەك پێدڤی بۆ ژێکڤەکرنا ئێکەتیا ڤەگێران – سالۆخدانێ، ئەوێن ئەفلاتون و ئەرستۆی گۆتینێ ڤەگێر(المحکی). ئانکو دەمێ رۆماننڤیس سالۆخدانا جهەکی یان کەسەکی یان تشتەکێ دکە، واتە ئەو یێ سالۆخەتێن وی ڤەدگێریت، و بێ ئەڤا دوماهیکێ پرۆسا سالۆخدانێ دێ راوەستیت و بجه ناهێت."[117] ئەڤ چەندە ژی د رۆمانێن نەریتی و نووی دە ب رەنگێن جودا دەردکەڤن و د رۆمانا کلاسیك دە سالۆخدان وەکە دیکورەکێ لێ دهێت ژ بوی بەرجەستەکرنا کەسایەتی، جه، دیمەن و رویدانان، بۆ مەبەستا هندی داکو جیهانا رۆمانێ ژ جیهان کەتواری و ڕیالیزمی دور نەکەڤیت. بەلێ گرنگییا سالۆخدانێ د رۆمانا نوو دە تایبەتمەندی و ئەرکێن جودا هەنە، هەر د ڤی دەربارەی دە (ئالان روب گرێ) دبێژە:

د رۆمانا کلاسیکا سەدسالا نوزدەهان دە سالۆخدان بو نمایشکرنا دیکور و دیارکرنا چارچوڤەیێ روویدان و دەرئێخستنا دیمەنێ فیزیکی یێ کەسایەتیان ژ بوی هەڤتەریبکرنێ د گەل جیهانا ڕیالیزمی دهات بکارئینان. چونکە ئەڤ یەك

---

[116] صلاح فضل: نظریة البنائیة في النقد الأدبي. ص. ٢٩٥.

[117] ئەمین عەبدولقادر: شیعریەت د رۆمانێن(سدقی هروری)دا، دەزگەهێ سپیرێز، دهوك ٢٠٠٨، ر. ٢٢٦-٢٢٧.

رەسەنايەتيا بويەر و گوتن و لڤينان دابين دكە. وەلێ سالۆخدان د رۆمانا نووی دە تشتەكێ دييە كو بهايێ سالۆخدانێ د تشتێن سالۆخدای دا دەرناكەڤيت، بەلكو د لڤينا تشتی بخوە دە دەردكەڤيت.[١١٨]

گرێ دخوازە وێ يەكێ بيژە، كو سالۆخدان د گەل ڤەگێرانێ تەڤلی هەڤ دبن و ب هەڤرا كارێ خوە دكەن. ب نەرينا وی سالۆخدان نابيتە ئەگرێ راوەستيانا دەمێ چيرۆكێ، لێ بەلێ ئەڤ يەك ب مەرجەكێ دەردكەڤيت ئەگەر ئەو سالۆخدانا رۆماننڤيس دكە نە سالۆخدانەكا دۆر و درێژ بە، بەلكو يا كورت بيت داكو بشێت د گەل ڤەگێرانی تێكەل ببيت. بو ڤێ چەندێ ئەم دكارين ل ڤێ نمونەيا ل خوارێ تەماشەبكن.

ل ور، ژ دور چاڤێن من ب سولتان موستەفا كەتن. تاجا وی مينا شاشكەكە سپی ل سەرێ وی بوو و شەش پەريكين تاوسان د بەر دە بوون. ئەو يەكێ جوان، خوەشك و نەترس بوو. من چقاسی دخوەست ئەز نێزيكی وی ببم و خواری و ئاغا كو ئەو ل سەر دمەشە ببم و راموسم! لێ ب دەستێ من نەكەت.

چ شەرێ كو مە دبن ئالايێ وی دە كر. ئەم ب ئيزنا خوەدێ تێ دە موزەفەر دبوون. لێ داويێ تشتێ هات سەرێ مە و سولتان و سادرازام، نەيێ سەرێ سەيان. (ميرنامە: ١٠٦)

ئەم دكارين دڤێ پارچا بچووكا رۆمانێ دە، بڤی ئاوايێ ل خوارێ ڤەگێران و سالوخدان هەڤبەر بكەين:

ڤەگێران	سالۆخدان
١. لێ نێرين ژ دوورڤە.	١. وێنەيێ جلوبەرگێن سولتانی
٢. نێزيكبوونا رەجەبی بوو ئاليێ سولتانی.	٢. وێنەيێ مرۆڤەك جوان
٣. مەشا سولتانی.	٣. مرۆڤەك چاڤنەترس
٤. راموساندنا رەجەبی بوو ئاخێ.	٤. وێنەيێ مەشا سولتانی ل سەر ئاخێ

---

[١١٨] رەمەزان حەجی قادر: جه د رۆمانا كوردی يا دەڤەرا بەهدينان دا گەريان ل بابێ بەرزە و دۆزەخا مرنێ. وەشانێن ئێكەتيا نڤيسەرێن كورد، دهۆك ٢٠٠٦، ر. ٩١.

٥. شەركرن.	٥. وێنەیێ شەركەران ل بن ئالایێ سولتانی
٦. سەركەفتن.	٦. وێنەیێ رەزیل بوونا سولتان و شەركەران

بڤێ یەكێ تەڤلیهەڤ بوونا سیفەت و كاران د گەل هەڤ دهێ دیتن. ئەڤ دیمەن بۆ مە وێنە و رەفتارێن مرۆڤەكێ ل هەمبەری سولتانێ عوسمانی دیاردكە و دیاردكە كا وی ب چ ئاوا سولتان دیتیە، پاشی ل گورەی دیتن و هزر و بیرێن خوە سالۆخدانا وی دكە، د گەل دیاركرن مەیدانا شەر و هەڤركیا وان د گەل دوژمنی و پاش شكەستان وان د شەری دە. ئەگەر ئەم ب "پیڤەرەك مورفۆلۆجی ڤان هەردوو بابەتان تەماشەبكین سالۆخدان سیفەتان بكارتینە و ڤەگێران كاران ب كارتینە."[(١١٩)] ئەگەر "ڤەگێران ئامرازێ لڤینا (بزاڤا) دەمی د ڤەگێرانێ دە پێك بئینیت، بەلێ سالۆخدان ئامرازەكە وێنەیێ جهی پێك دئینیت، بڤێ یەكێ هەر رۆمانەكێ دو ئالی (رەهند) پێت هەین یەك ژوان یێ ئاسویی یە ئاماژێ د دەتە رێرەوێ دەمی، و یێ دی یێ ستونی یە ئاماژێ ددەتە جهی یێ كو رویدان ل سەر رویدەن، ب رێكا پێكڤەگرێدانا سالۆخدان و ڤەگێرانێ فەزایێ رۆمانێ پەیدا دبە."[(١٢٠)] بەلێ دەربارەی دەركەفتانا سالۆخدانێ ب رەنگەك سەربەخوە (جیرار جنێت) دوو میناكان دئینیت و وێ پەیوەندییا د ناڤبەرا وان هەردوو بنیاتێن هونەری یێن رۆمانێ دیار دكە بڤی رەنگێ ل خوارێ:[(١٢١)]

١- خانیەكێ مەزن و بانێ وی ژ پارچەیێن(ستیلی) و ل هەردوو لایێن وی كەسكاتی.

٢- ئەو زەلام چوو پێش و ل سەر وێ مێزێ چەقوك بر.

ب نەرینا (جنێتی) د میناكا ئێكێ دە سالۆخدان سالۆخدانەك پوختە و یا دورە ژ دەستنیشانكرنا دەم و لڤینێ، لێ د میناكا دوویێ دە ب رێكا هەردوو لێكەرێن (چوو، بر) سرۆشتێ دەمی و لڤینێ تی دە دهێت دیتن. د گەل هەردوو ناڤێن (مێز و چەقوك) كو ئەڤان ژی سروشتێ سالۆخدانی پیڤە دیارە، چونكە تشت د جهی دە دهێن دەستنیشانكرن. هەر د ڤێ دەربارەی دە و دەستنیشانكرنا سرۆشتێ هەریەك ژ ڤەگێران و سالۆخدانێ (جنێت) ئەنجامەكێ گرنگ پێشچاڤ دكە دەما دبێژە:

[(١١٩)] نضال محمد فتحي الشمالي: الوصف في الخطاب الروائي و أبعاده التقنية (زياد قاسم) أنموزجا. مجلة (دراسات، العلوم الإنسانية و الاجتماعية)، مجلد (٣٣)، عدد(١)، عمان ٢٠٠٦، ص. ٢.

[(١٢٠)] حميد لحمداني: بنية النص السردي من منظور النقد الأدبي. المركز الثقافي العربي للطباعة و النشر و التوزيع، بيروت ١٩٩١، ص. ٨١.

[(١٢١)] هەمان ژێدەر. ر. ٨١.

بێ گومان ئەو جیاوازی ڤەدگەرە بو تشتان کو دکاریین بێ لڤین نیشان بدەیین، لێ بەلێ لڤینێ بێ تشتان هەبوونا خوە نینە.[132]

ئانکو هەردوو توخم (سالۆخدان – ڤەگێران) ب ساناهی ژ هەڤ ناهێن جوداکرن. ئەڤ یەکە ژی ڤەدگەرە ژبوی وێ پەیوەندیا ئالۆز د ناڤبەرا ڤان هەردوو توخمان دە. ل ڤێرە دیار دبە کو ڤەگێران ژی مینا سالۆخدانێ پێدڤی بتشتان هەیە دا کو ڤەزایێ رۆمانێ ل سەر تمام ببە. هەر د ڤێ دەربارەی دە (جنێت) دبێژە:

سالۆخدان ل جەم (مارسیال پرۆستی) د ڤەگێرانێ دە دهەڤتەریبن، کو شێوازێ دووێ یێ ڤەبیلکرنێ ژ لڤینێ – ئانکو شێوازێ راوەستیانا سالۆخدانی – ل جەم وی ب رەنگەك ئاشکرا ناهێن دیتن. ئەو ژی سالۆخدان ل جەم وی نابیتە ئەگەرێ راوەستیانا ڤەگێرانێ ب رەنگەك ئیکجاری.[133]

دەرکەتنا (سالۆخدان و ڤەگێرانێ) چ ب هەڤرا یا نژی جودا د رۆمانێ دە، رۆلەکە گرنگ هە. لێ ل گورەی شێوازێ رومانڤیسی ئەڤ مژار دهێ گهورین. هنەك رۆمانڤیس سالۆخدانێن خوە هویر و درێژ ئاراستە دکن کو ئەڤ یەك شێوازەکێ کلاسیکە. لێ هنەك رۆمانڤیس سالۆخدانێن خوە ب رەنگەك کورت و تەڤلیهەڤ مینا پرۆستی ئاراستە دکن، کو ئەڤە ژی شێوازەك نووە و د رۆمانا نوو دە دهێ پەیرەوکرن.

٢.١. سالۆخدان و دەمێ ڤەگێرانێ:

هنەك رەخنەگر د وێ باوەرێ دانە، کو سالۆخدان یەکە ژ وان تەکنیکانە کو ل هەمبەری ڤەگێرانێ د راوەستە. واتە (ڤەگێران و سالۆخدان دوو کارێن وەکی یەکن، ب وێ واتایێ هەردووك ب ئەگەرێ پەراگراڤێ دروست بووینە ژ پەیڤان[ئێك ل دویڤ ئێك هاتنا دەمێ گوتارێ] بەرچاڤ دکەڤن، بەلێ بابەتێ وان یێ جیاوازە، ژ بەر کو ڤەگێران دەمێ بویەران ب شێوەیەکێ یەك ل دویڤ یەك

[132] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەمەمەد مەولوود مەم)دا. ر. ٣٣.

[133] جیرار جنێت: خطاب الحكاية بحث في المنهج. ترجمة: محمد معتصم، عبدالجليل الأزدي، عمر حلي. الطبعة الثانية، المجلس الأعلى للثقافة، ١٩٩٧. ص. ١١٧.

پێکدئینت، ل دەمەکێ دە سالۆخدان بابەتێن هەڤدەم و ل هەڤ نێزیك د جهی دە دحەوینە.)[١٢٤] ئانکو "ل سەر ئاستێ ڤەگێرانێ راوەستانەك دەمی دهێت دیتن، ل دەمێ د رۆمانێ دە لڤینا دەمی بەرەڤ ئاراستەیەك دیارکری ڤە دچیت راوەستان چێدبە دەما کو ڤەگێر دەست ب سالۆخدانا کەسەك دیارکری دکە، پاشی جارەك دن ڤەگێران بەردەوام دبە. ئەڤ راوەستیانا ل ڤێرە راوەستیانا دەمێ ڤەگێرانێیە."[١٢٥] ل ڤێرە دیار دبە کو ڤەگێران بویەر و چیرۆکێ بەرەڤ پێش دبە، لێ بەلێ سالۆخدان ب بەروڤاژی دەمێ چیرۆکێ یان حیکایەتێ رادوەستینە، ب راوەستیان ل سەر ئاستێ جه، کەسایەتی و تشتان دە (ئەڤ تەکنیك [سالۆخدان] ژ ئەنجامێ راوەستیانێ رویدەت، راوەستان ل ڤێرە مەبەست پێ ئەوە، ئەو راوەستیانە یا کو د هندرێ ڤەگێرانێ دە رویدەت و سالۆخدان دهێتە پێش و ل سەر ئاستێ چیرۆکێ دەم تێدە دبە سفر.)[١٢٦] واتە هاوکێشە دێ بڤی رەنگی بیت:

دەمێ تێکستی = ســــفر، دەمێ چیرۆکێ = دریـــــژ

ل ڤێرە دەمێ چیرۆکێ درێژ دبە، مەبەست پێ ڤەبارێ نڤیسینێ زێدەتر لێ دهێ، بەلێ دەمێ چیرۆکێ د راوەستیت و بویەر بەرڤ پێش ناچن. ئانکو دەمێ چیرۆکێ دهێ راوەستیان لێ دەمێ ڤەگێرانێ (گوتارێ) ناهێت راوەستان و یێ بەردەوامە. ئەڤ چەندە ژی د رۆمانا نەریتی دە گەلەك دهێت دیتن، چونکە د رۆمانا کلاسیك دە دەما کو رۆماننڤیس دەست ب ڤەگێرانا بویەران دکە، ل پێشیێ پێدڤیە ئەو وەکی هەی سالۆخدانا جه یان رۆخسار و رۆالەتا کەسایەتیان بکە، ژ بوی وێ یەکێ کو ژینگەه و بارێ ئابووری و کومەلایەتی یێ وان ژبوی وەرگر بەرچاڤ بکە.[١٢٧] وەکە چاوان د رۆمانا نەریتی دە، بەری کو رۆماننڤیس کارەکتەرەك نوو بینیتە د ناڤ شانۆیا بوویەران دە، سالۆخدانەکا هویرکار و دویر و درێژا رۆخسار و جلوبەرگ و دیمەنێ ژ دەرڤە یێ ئەوی کەسایەتی دکە.[١٢٨] ئەڤ چەندە ژی زەمینەیێ خوەشتر دکە ژ بۆی وەرگری بو ناسین و هایدار بوون ل سەر رەوش و ژیانا

---

[١٢٤] شیاو ڕەشید ئەبوبەکر: شێواز لە ڕۆمانی (دواهەمین هەناری دونیا)ی (بەختیار عەلی) دە لێکولینەوەیەکی (تێوری-شیکار-وەسفی) یە. ناما ماستەر، زانکۆیا سەلاحەددین، کولیژا ئادابێ، هەولێر ٢٠٠٤، ڕ. ١٣٠.

[١٢٥] مراد عبدالرحمن مبروك: بناء الزمن في الرواية المعاصرة رواية تيار الوعي نموذجا(١٩٦٧-١٩٩٤). الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٨، ص. ٩٣.

[١٢٦] هەمان ژێدەر. ڕ. ١٣٠.

[١٢٧] نەجم خالید ئەلوەنی: بینای کات لە سێ ڕۆمانی کوردی دا (ژانی گەل، شار، ڕاز) لێکۆڵینەوەیەکی (تیۆری، پراکتیکی، ڕەخنەیی). دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤، ڕ. ٣٠٤.

[١٢٨] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(ڕێگا)ی (محەمەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ١٩.

کەسایەتیین د ناڤ رۆمانێ دە. ئانکو ئەڤ هەردوو توخم ل سەر ئاستێ چیرۆکێ دکەڤن دململانێ و هەڤرکێ دە، یەك یالڤوکە و بوویەران بەرەڤ پێش دبە لێ یا دن دبە سەدەمێ راوەستیانێ یان ژی دروستبوونا سستیەکێ د هندرێ ڤەگێرانێ دە (ئەڤ دوو جور دگوتنا ئەدەبی د[ڤەگێران – سالۆخدان] دوو هەلویستێن جیاواز لهەمبەر جیهانا ڤەگێرانێ دە دبینن، یەك ژوان یا زندی و چالاکە [ڤەگێران] و [سالۆخدان]یا چەسپی و نەگورە.)[129]

ئاشکەرایە کو هەردوو (لڤین و راوەستیانا بویەران) رۆلێ خوە د رپتمێ ڤەگێرانێ دە هەیە. ئەڤ چەندە ژی ل گورەی جور، تەکنیك و ئەرکێن سالۆخدانێ دهێن گوهەرین. ب تایبەت رۆمانا نوو پێکولێ دکە سالۆخدانێ د گەل ڤەگێرانی تێکەل بکە و سیفەتێن هەرتشتەکێ د قالبەك کورت دە بهێن ئاراستەکرن. داکو گەلەك سستی یان ژی راوەستیان د ڤەگێرانێ دە دروست نەبن. ژ بەر کو ب رەنگەك گشتی سالۆخدان راوەستیانێ د ناڤ دەمێ ڤەگێرانێ دە چێدکە، چ ئەڤ یەك وەکە بێهنڤەدانەکێ بیت ژ بوی رۆماننڤیسی یانژی مەبەستەك جوانکاری و ئەستاتیکی پی هەبیت. ل وی دەمی بەرەڤ پێشچونا دەمێ چیرۆکێ د راوەستیت و ڤەگێر دەست ب دانا هنەك زانیاریان دکە چ ددەربارەی جهـ، کەسایەتی یان رویدانان دە بیت. ڤەگێران پێتر باندورا خوە ل سەر دەمی دکە و برێکا وێ دەمێ چیرۆکێ ژ بۆی وەرگری دهێت وێنەکرن، لێ بەلێ سالۆخدان د جهدا تشتان وێنە دکە، ئەڤ چەندە ژی بەلگەیە ل سەر وێ گوتنێ یاکو دبێژن سالۆخدان دبە سەدەمێ راوەستیانا ڤەگێرانێ، راوەستیانا سالۆخدانێ(الوقفة الوصفية) د گەل دیمەنی (المشهد) ب دوو تەکنکێن سەرەکە دهێن نیاسین ژ بوی تێکدانا ڤەگێرانێ، د گەل نیشاندانێ تەڤلی هەڤ دبن. ل سەر کیستی دەمی رویدانان دەردکەڤن و راوەستان و سستییێ دروست دکەن.[130] هەر د ڤێ دەربارێ دە (ڤلیپ هاموون) دبێژە:

> سالۆخدان تەکنیکەکا دەمکی یە، ژ بوی بەرتەنگ کرنا هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا دەمێ چیرۆکێ و دەمێ ڤەگێرانێ دە دهێ کرن، ژ بەر کو دەمێ خەیالی دهێت کێمکرن و دزڤریت بو پەککرنا دەمێ نڤیسینێ.[131]

---

[129] شیاو رەشید ئەبوبەکر: شێواز لە رۆمانی(دواهەمین هەناری دونیا)ی بەختیار عەلی دا. ر. ١٣٠.

[130] عبدالرحمن محمد محمود الجبوري: بناء الرواية عند (حسن مطلك) دراسة دلالية. المكتب الجامعي الحديث، موصل ٢٠١٠، ص. ٥٠.

[131] هەمان ژێدەر. ر. ٥٠.

ب ڤێ یەکێ لڤاندنا دەمێ رۆمانێ پەیوەندی ب بزاڤا ڤەگێرانێ ڤە هەیە. بزاڤا ڤەگێرانێ ژی د ئەوێ پەیوەندیێ دە دهێ دەستنیشانکرن کو د ناڤبەرا دەمێ چیرۆکێ ب چرکە، خولەك، دەمژمێر، رۆژ، هەیف و سالێ دهێ پیڤان. د گەل درێژیا چیرۆکێ کو ب رستە، دێر، پەراگراف و رستەیان دهێ پیڤان.[١٣٢] سالۆخدان و دیمەن ئافرینەرێ ئەڤێ چەندێنە. بڤێ یەکێ پێدڤیە رۆماننفیس ل سەر دەمێ ڤەگێرانێ و چیرۆکێ یێ زال بیت و بکاریت هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا وان دە درۆست بکە. نەك راوەستیان وەها دروست ببن کو وەرگری بێزار بکە، یان ژی دەم وەها بلەز ببورە کو وەرگر نەکارە ل سەر ئەوان هەموو بوویەران زالبە. هەر ژ بەر ڤێ یەکێ ئەم دبینن کو بوویەرێن چەندین سالان دێ د چەند دێرەکان دە هینە بەحسکرن. یان ژی بەشەك یان دوو بەشێن رۆمانێ دێ بۆ بەحسکرنا ئاهەنگەك سەمایەیێ یان ڤەخوارنا چایەکێ هێنە تەرخانکرن.[١٣٣] ئەڤ چەندە ژی بۆ سرۆشتێ بوویەر و بابەتێ رۆمانێ و هزروبیرێن رۆماننڤیس ڤەدگەرە. ژ بەر کو رۆمان نڤیسەك خوەدی زەمینەك بەرفرەه و ئالۆزە، ڤەگێران و سالۆخدانا هەرتشتەکێ د رۆمانێ دە کارەك ب زەحمەت و نڤیسکار نەچار دمینە پەنایێ بوو کومەکا رێکێن جودا جودا ببە، ژ بۆی خوە قورتالکرن ژ ئەڤێ پرسگرێکێ تەکنیکێن (کورتکرن و ژێبرنێ) بکارتینە. کو ب ڤێ رێکی سەردەری ل گەل (سالۆخدان و دیمەنی) ب ئابووری دهێ کرن.

پەنا برن ژ بوی سالۆخدانێ ژ ئالیێ ڤەگێری ڤە واتا یا وێ چەندێ دگەهینە کو کەسایەتی و جە و تشتان گرنگیەك تایبەت پێ بهێت دان و چ ژوان د کردارا سالۆخدانێ دە ل پشت گوە نەهێتن ئاڤێتن.[١٣٤] لێ ئەڤ یەك ژی ب دیتنا (جنێتی) دڤێت بئالیەك هەڤسەنگ دەربکەڤە، نەکو رۆماننڤیس سالۆخدانێن خوە بێ کردار بکە، ئانکو چ لڤین د ناڤ دە نەبن، لێ د ڤێ رۆماننڤیس پێکولێ بکە سالۆخدانێن خوە ب رەنگەك کورت و تەڤلیهەڤ ب لێکەران بکن دا نەبیتە سەدەمێ راوەستیانێن درێژ د دەمێ چیرۆکێ دە، بەلکو د دەمەك کورت دە پێزانین و مەبەستا خوە بگەهینە. ژ بەر کو سالۆخدان وێنەگرتنا زمانییە، وێنەیێ تشتێ دهێ دیتن و نەهێت دیتن دگریت ب پەیڤان دهێت دارشتن و ل شێوەیێ دارشتنێ دە دهێت پێشکێشکرن. ئانکو چاوانیا سەرەدەریکرنا رۆماننڤیسی د گەل سالۆخدانێ، دبە سەدەمێ دیارکرنا ئاستێ داهێنانێ ل جەم رۆماننڤیسی.

---

[١٣٢] کاروان مەهدی عوسمان: تەکنیکی وەسف لە ڕۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. ڕ. ٦.

[١٣٣] هەمان ژێدەر. ڕ. ٦.

[١٣٤] پەری سالح موفتی: گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(ئەحمەد محەمەد ئیسماعیلدا)، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر ٢٠١٢، ڕ. ١٧٣-١٧٤.

د ئەنجام دە دیار دبە کو ئەڤان هەردوو توخمان (ڤەگێران و سالۆخدان) پەیوەندیەك خورت ب هەڤدوڤە هەیە. هنەك جاران د گەل هەڤ تەڤلیهەڤ دبن و هنەك جاران ب ئاوایێن سەربەخوە دەردکەڤن. ئەڤ چەندە ژی گرێدای شێوازێ رۆماننڤیسی بخوەیە، کا چاوان سەردەرییێ د گەل ئەڤان هەردوو توخمان بکە؟. وەکە چاوان د رۆمانا نوو دە سالۆخدان و ڤەگێران تەڤلیهەڤ دبن. بەلێ ب پێچەوانە ب پرانی د رۆمانا نەریتی دە ڤەگێران جودا ژ سالۆخدانێ دهێن دیتن. کو گرنگییێ ب سالۆخدانێ ددەن وەکی ئالاڤەك بۆ دیارکرنا رۆییێ سەرڤە ییێ تشتان، ئەڤە ژی بو مەبەستەکا تایبەت دهات کرن، کو ئەو ژی هەڤتەریبکرنا جیهانا رۆمانیە د گەل سروشت و ژیانا کەتواری.

٢. ئەركێن سالۆخدانێ:

سالۆخدان وەكە بنیاتەكێ هونەری یێ رۆمانێ، گرنگیا خوە یا تایبەت هەیە و چەندین ئەرك، جورٍ و تایبەتدمەندی ب خوەڤە گرتینە، ئەڤێ یەكێ خوە د رۆمانێن سەردەمێن جودا دە هەمبێز كرییە، ئانكو هەر رۆماننڤیسەكێ ئەرك یان چەند ئەركێن جودا د رۆمانێن خوە دە ب كارئینایینە وەكە دیار(سالۆخدان د رۆمانێ دە ئەرك و ئارمانجێن جودە هەنە، ئەگەر نە كو ل وی دەمی سالۆخدان دێ بێ بهابیت و بتەنێ دێ بو مەبەستەك پڕكرن و درێژكرنا بەرهەمێ ئەدەبی هێتە بكارئینان، هەروەك (گوستا فلۆبێر) بو وێ یەكێ دچە:

> سالۆخدان بێ مەبەست و پێدڤی ناهێتە بكارئینان، بەلكو هەر برگەیەكا سالۆخدانی د خزمەتا بنیاتێ كەسایەتیا دە بیت، و كاریگەری یا راستەوخو و نەراستەوخو د گەشەكرنا بویەران دە دبینە.[١٣٥]

وەكە دیار ب پەیدابوونا رۆمانا نوو ئەركێ سالۆخدانێ هات گهورین، و ئەڤ گورانكاری ب رەنگەك رەها ژ ئەركێن سالۆخدانی یێن سەد سالا نوزدەهان د جودا بون، چونكە جاران بتەنێ بو مەبەستەك دیكوری بوو، د گەل چارچوڤەكرنا رویدانان، و دەرئێخستنا رویێ ژ دەرڤە یێ (فیزیكی) یێ كەسایەتیان، ژ بۆی هندێ داكو لاسایكرنا جیهانا واقعی پێ بهێت كرن.[١٣٦] ئەڤ ئەرك زیدەتر وەكە ئەركێن جوانكاری و ئیبهامی بوون ژ بۆی هندێ داكو وەرگر د پروسێسا وەرگرتنێ دە هەست ب هندێ نەكە، دەما ئەو وێ رۆمانێ دخوینە، ئەو رۆمان ژ ژیانا ڕیالیزمی و چڤاكی دورە، بەلكی هەست ب وێ یەكێ بكە كو ئەو د جیهانەك ڕیالیزمی دەیە.

ئەركێ سالۆخدانێ ئەو زاراڤە یێ ئاماژێ د دەتە رۆلا سالۆخدانێ و دیاربوونا دەلالەت و رەگەزێن زمانی و پەیوەندی یا وێ ب سیستەمێ گشتی یێ كو دەسەلاتداریا كارتێكرنێ دكە، هەیە.[١٣٧] ب ڤی رەنگی گرنگیا هەبوونا سالۆخدانێ ل سەر زمانی د راوستە و دەلالەت و واتاییێن وی رۆلێ خوە دئاڤاكرنا ئەركێن سالۆخدانێ دە هەیە، ئەڤ چەندە ژی پێدڤی بفكركرن و تەخمینكرنێ یە ل دور

---

[١٣٥] ئازاد محەمەد سەعید: كورتیلە چیرۆكی كوردی لە باشووری كوردستاندا (١٩٧٠-١٩٧٩)، لەبلاوكراوەكانی یەكێتی نوسەرانی كورد/ مەلبەندی گشتی، هەولێر ٢٠١٣، ڕ. ١٥٠

[١٣٦] هەمان ژێدەر. ڕ. ٩١.

[١٣٧] ازاد عبدالله محمد خورشید: القصة القصيرة في أدب (زهدي الداوودي). رسالة ماجستير، جامعة صلاح الدين، كلية اللغات، اربيل ٢٠١٠، ص. ٨٥.

تێکستا هونەری یا رۆمانێ. جوراوجوریا ئەرکێن سالۆخدانێ د رۆمانێ دە جهێ گەنگەشە و ل سەر راوەستیانێ یە، چونکە سالۆخدان د رۆمان و چیرۆکێ دە خوەدی چەندین ئەرکێن جوربجورە و هەریەك ژ وان ئەرکان ب ئالیێ خوەڤە ب ئەرکێن سەرەکی دهێن هەژمارتن و "ژ ئالیێ کەسایەتیانڤە ئەرکێ (شلۆڤەکاری - هێمایی) ب ئەرکێ سەرکی یێ سالۆخدانێ دهێ هەژمارتن و ئەڤ ئەرکە رادبە ب وێنەکرنا کەسایەتیان د ناڤ رۆمانێ دە، رەفتار، رەوشت و دەروونێ وان دیار دکە ب رێکا سالۆخدانا ژینگەها کەسایەتیان و پێکهاتا وان ژ تشتان یان هەر تشتەکێ ل پشت وان. ژ ئالیێ ڕیالیزمێ ڤە، راستی بوونا بویەران د رۆمانێ دە، ئەرکێ (ئیبهامی – سەردابرنێ) ب ئەرکێ سەرەکی دهێ هەژمارتن. د ڤێرە دە دیار دبە دەما کو وەرگر وی تشتی دخوێنە واقعەکە، نەکو خەیالەك رەهایە. ژ ئالیێ هونەری ڤە ژ دەستپێکا کو ئارمانجا وێ تێرکرنا پێدڤیەك جوانکاری و ئەستاتیکی بوو ل جەم وەرگری، ئەرکێ (جوانکاری - زەخرەفی) ب ئەرکێ سەرەکی دهێ هەژمارتن."(١٣٨) ئەڤان ئەرکێن جوراوجور راستە راست پەیوەندی ب وەرگری ڤە هەیە، ژ بەر کو وەرگر ب تایبەت وەرگرێ چالاك رۆلەکێ سەرەکی د خواندن و شرۆڤەکرنا تێکستێ رۆمانێ دە دبینە. وەکە دیار ژی ب ڤان جورە ئەرکان گوشەنیگاها ڤەگێری دچە سەر یەك ژ پێکهاتێن رۆمانێ چ جه، کەسایەتی، دیمەن یان بویەران بن.

ل گورەی پەیوەندیا سالۆخدانێ ب ئاستێ ڤەگێران و چیرۆکێ ڤە (جیرار جنێت) دوو جورە ئەرکان دەستنیشان دکە: (١٣٩)

١. **سالۆخدانا جوانکاری.**
٢. **سالۆخدانا واتایی.**

یا ئێکێ پەیوەندی ب ئاستێ گوتارێ ڤە یا هەی و یا دووێ پەیوەندی ب ئاستێ چیرۆکێ ڤە هەیە. ل گورەی ئەڤێ پولینکرنێ سالۆخدانێ دوو ئەرکێن گرنگ د ناڤ رۆمانێ دە هەنە یا ئێکێ ئەرکەك هونەری یە و یا دووی ئەرکەك واتایی و گەهاندنێ یە، واتایێ پەیوەندی ب چەمکێ کۆمەلایەتی، ئابووری و ئاستێ رۆشەنبیری و هزرکرنا کەسایەتیان د ناڤ رووێدانان دە هەیە. ل ڤێرە گرنگیا سالۆخدانێ دیار دبە، ژ بەر کو ب رێکا سالۆخدانێ وەرگر دگەهە وێ مەبەستێ یا کو رۆماننڤیسی بڤێت بێژیت، ئانکو واتا ل جەم وی رۆن دبە لێ بەلێ ئەڤ چەند ژی پێدڤی ب هزرکرنێ یە ل سەر وان سالۆخدانان، یێن کو رۆماننڤیس دکە.

---

(١٣٨) كوثر محمد علي جبار: تبئير الفواعل الجمعية في الرواية. ص. ٢٠٧.

(١٣٩) نەجم خالید ئەلوەنی: بینای کات لە سێ ڕۆمانی کوردی دا (ژانی گەل، شار، ڕاز). ل. ٣٠٦.

سەرەرای جوراوجوریا ئەرکێن سالۆخدانێ د رۆمانێ دە چەندین جاران ئەڤ ئەرك تەڤلی هەڤ دبن (مەرج نینە ڕستە یان پارچەیێن سالۆخدانی بتەنێ یەك ئەرك بخوەڤە بگرە، د هنەك حالەتان دە ئەرکێ راڤەیی و ئیبهامی د یەك سالۆخدان دە کوم دبن، سالۆخدانا ئاسای بەلگەیە، و پێشکێش کرنا وێ بۆ هاریکاریا وەهمی یا ئەدەبی یە.)[١٤٠] ئانکو مەبەستا وێ ژڤێ چەندێ ئەوە کو واتا ب رەنگەك گشتی ب گەهیتە وەرگری.

زێدەباری ڤان هەردوو ئەرکان هنەك رەخنەگر ل گورەی چاوانیا بکارئینانا ئەرکێن سالۆخدانێ د رۆمانێن نەریتی و مودەرن دە، ئەرکێن سالۆخدانێ ل سەر سێ ئەرکێن سەرەکە پارڤە دکەن:

١.١.٢. ئەرکێ جوانکاری و زەخرەفی (الوظيفة الجمالية - التزينية):

دەما کو بەرهەمەك ئەدەبی دهێت ئافراند نڤیسکار ب پلەیەك پێکۆلێ دکە بەرهەمێ خوە ب رەنگەك جوان و بالکێش ب ئافرینە، ژ بەر کو شعریەتا بەرهەمێ ئەدەبی و جوانکاریا تێکستی، تێکستێ ئەدەبی ژ تێکستەك نە ئەدەبی جودا دکە. لەوما (گەلەك رۆماننڤیس پەنایێ بوی سالۆخدانێ دبن ژ بوی وێ یەکێ داکو رۆخسارێ هونەری یێ رۆمانا خوە ب خەملینن، هەر ژ بەرڤێ یەکێ نڤیسکار مفای ژ هونەرێ ڕەوانبێژیێ و بکاربرنا هەڤوکێن جوان دبینن و برێکا ئەڤان وێنەیێ سرۆشتی د ئێخنە د ناڤ رۆمانێن خوە دە بێ کو ئەڤان وێنەیان هیچ مەبەستەکا تایبەت هەبیت یان ژی خزمەتا پەرەسەندن و بەرەڤ پێشچوونا بویەران بکەن.)[١٤١] ئەڤ چەندە ژی گەلەك جاران دبە سەدەمێ بلند بوونا ئاستێ هونەری یێ تێکستی و وەرگر چێژێ ژ وێنەکرنا ئەڤان دیمەنان دبینە، لێ گەلەك جاران ئەڤ یەك ژ بۆی مەبەستا "وێ یەکێیە، کو جورە بێهنڤەدانەکێ ل دەڤ خواندەڤانی پەیدا بکە و سەرێ وی ب دوڤ هەڤفهاتن و چرۆپرییا بویەران نەهێت ئێشاندن، لەوما سالۆخدان ئەرکێ خەملاندنێ ل سەر رێرەوێ تێکستی بجە دئینیت. کو سەبارەت گوتارێ چ واتا بو نینن، دیسان سالۆخدان بڤێ چەندێ راوەستان سالۆخکی [الوقفة الوصفية] پێکدئینن."[١٤٢] ل سەر ئاستێ دەلالەتێن واتایا تێکستی چ گورانکاری پەیدا نابن، ژ بەر کو چ مژداری و هێما ناهێن دیتن، بەلێ خالا گرنگ ل ڤێرە ئەوە ئەڤ ئەرك کارتێکرنێ ل سەر پێڤاژویا دەمێ ڤەگێرانێ دکە، کو "سالۆخدانا

---

[١٤٠] تانیا ئەسعەد محمد سالح: بینای شوێن لە دوو نمونەی ڕۆمانی کوردیدا (هێلانە، ئەژدیها). ر. ٢١٦.

[١٤١] نەجم ئەڵوەنی: ٣ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی رۆمانی کوردییەوە. ر. ٩٧-٩٦.

[١٤٢] ئەمین عەبدولقادر: شیعریەت د رۆمانێن(سدقی هروری) دا. ر. ٢٢٧.

بەرفرەھ و هویربین، ل ڤێرە دە خویا دبە، وەکی راوەستیانەکێ یان بێهنڤەدانەکێ د مەیدانا ڤەگێرانێ دە درۆست دکە، کو ئەڤێ یەکێ رۆلەك جوانکاری یێ خوەرستی هەیە، وەکە پەیکەرسازیێ د زەمینەیا کلاسیك دە، باشترین میناك بوی ڤێ چەندێ سالۆخدانا زریێ(زراع)ێ ئاخیلی یە د سرودا هەژدێ دە ژ داستانا ئەلیدە"[١٤٢] ئەڤ جورە ئەرکە گەلەك د رۆمانا کلاسیك دە دهێت دیتن ژ بەر کو مەرەم ژێ ئاڤاکرنا دیکوری و دەستنیشانکرنا رویدانێ، وێنەکرنا رەنگێ فیزیکی یێ قارەمان و کەسێن سەرەکی یە و ڤێ یەکێ گرنگییەکا باش هەبوو، چونکە سالۆخدان کەس و رویدانان ب جهی و دەمی ڤە گرێددت. ئەڤ ئەرك یێ زالێ بوو ل سەر رۆمانا نەریتی، ژ بەر کو چ مەبەستێن واتایی و دەلالی ل پشت نەبوون، بەلکو ئارمانجا سەرەکە ژ ڤی ئەرکی ئستاتیکا بوو. وەکە ڤێ میناکێ:

دنیا بووبوو پارچەك ژ بوهوشتێ. تەیر و تلوران ب کێف و پەرواز دکرن. کولیلکان بەرا کەسکی ل سەر ئەردێ رامەدیایی نەقشاندبوون و چەم جوبار ب هەر مەقامی دهەرکین. ل سەر کولیلکان پەروانە دفریان. فرینا یەك ژوان ژی پر ب لەز بوو. ژ سەر کولیلکەکێ دچوو سەر یەکا دن. ژ سەر بنەڤشان دچوو نەسرینان. ژ نەسرینان خوە باددا سەر قەرەنفلان. ژ ور دزڤری سەر نەفەل و ئەندەکۆیان. هەر کێلکەکێ ل سەر کولیلکەکێ بوو. (میرنامە: ٢١٩)

وەکە دیار ئەڤ سالۆخدان وێنەیێ پاغچەکێ خەملین و پری گولێن جوان وێنە دکە و ل سەر وان گول و کولیلکان پەروانە دفرن. کو ئەڤ چەندە ژی چێژەکێ ل جەم وەرگری پەیدا دکە ژ بەر کو سرۆشت جوانی و ئارامییە.

٢.٢. ئەرکێ شرۆڤەکاری، هێمایی (الوظيفة التفسيرية، الرمزية):

ئەڤ ئەرك تا رادەیەکێ نوو سەرهلدایە. هەر وەك (جیرار جنێت) دبێژە:

ئەڤ ئەرك ب ئەرکێ دووەمین و مەزن یێ سالۆخدانێ دهێ هەژمارتن. د سەردەمێ نها دە گەلەك یێ بەربەلاڤە و کاریە ل سەردەمێ بەلزاکی خوە د ناڤ کەڤنەشوپا رەگەزێ رۆمانێ دە ب سەپینیت. ئەڤ ئەرك خوەدی سرۆشتەك

[١٤٢] طرائق تحليل السرد الأدبي(دراسات)، جيرار جنيت: حدود السرد. ترجمة: بنعيسى بوحمالة. منشورات اتحاد كتاب المغرب، الرباط ١٩٩٢، ص. ٧٧.

شرۆڤەكاری و هێماییە د یەك دەم دە. ئەو وێنەییٚ شێوەییٚ كەسایەتیان دكێشیت و سالۆخدانا جلوبەرگ و پێدڤیێن ناڤمالیٚ دكە، پەردەییٚ ل سەر پێكهاتا دەروونی یا كەسایەتیان رادكە و روهن دكە.[١٤٤]

ئەڤ ئەرك گەلەك ل سەر كەسایەتیان د راوەستە و " خوەدی رەهندەك واتای یە، د ڤی ئەركی دە، سالۆخدان رادبە ب دیاركرنا رەهندێن دەروونی و كومەڵایەتی ییٚ كەسایەتیان د ناڤ رۆمانیٚ دە، ئاماژیٚ ددە سەر شرۆڤەكرنا رەۆشت و رەفتارێن وان یێن جودا جودا"[١٤٥] مەبەست ژ ڤیٚ چەندیٚ، ئەڤ ئەركە رادبە ب دیاركرنا جیهانا ناڤەندی و ڤەشارتی، هزری و رۆشەنبیر یا كەسایەتیان. ژ بۆی وەرگری هەر تشتی روهن دكە، ئەڤ سالۆخدان ب شێوەیەكیٚ ڤەشارتی و ئاماژەیی ب رێكا ئالاڤێن رەوانبێژییٚ مینا لێكچواندن، مەجاز و خواستنیٚ دهێت كرن.[١٤٦]

پەیوەندیا واتاییٚ ب ڤی جورە ئەركیڤە پەیوەندیەك ڕاستە راستە ژ بەر كو هەر سالۆخدانەكا بڤی ئاوای بهێت كرن، یەكسەر ئەوان كود و هێمایان د رۆمانی دە ب ئاوایەكیٚ نە راستەوخۆ شرۆڤە دكە، بونمونە ئەگەر مروڤەكیٚ كوژەك ب ڤی جورە ئەركی بهێت سالۆخدان ئەم دشێن لڤیٚ میناكیٚ بنێرن:

> روویێ میرزا سەبری ژ وان كەرامەتان تەحل بووبوو، ئەز نزانم دبە كو ژ بەر ساو و ترسا مرنیٚ بە، لیٚ گویا كو زەفەران د روویٚ وی هاتبوو دایین، زەر بووبوو. (میرنامە: ١٦٠)

د ڤی میناكیٚ دە و ب رێكا تێكچوونا رۆخساریٚ میرزا سەبری، كەسەك كوژەك یان تاوانبار بۆ وەرگری خویا دبە. ژ بەر كو ئەو ل سەر تربا (خانی) یە و گومانان ژ خوە دبە كو خەلك بزانە دەستیٚ وی د تاوانا كوشتنا (ئەحمەدیٚ خانی) دە هەیە. خالا پێویست د ڤی ئەركی دە هزركرن و تەخمینكرنا وەرگریە ل سەرئەڤان پارچە و رستە یێن سالۆخدانی یێن هێمایی. چونكە "ئەڤ ئەرك

---

[١٤٤] هەمان ژێدەر. ر. ٧٧.

[١٤٥] آمنة يوسف: تقنيات السرد في النظرية و التطبيق. الطبعة الثانية، المؤسسة العربية للدراسات و النشر. ٢٠١٥، ص. ١٤٣.

[١٤٦] أحمد رحيم كريم الخفاجي: المصطلح السردي في النقد الأدبي العربي الحديث. رسالة ماجستير، جامعة بابل، كلية التربية. بابل ٢٠٠٣، ص. ٣٧٩.

دبە ئەلەمێنتەکی سەرەکی د رۆمانێ دە و ب رەگەزەکێ سەرەکی یێ نمایشکرنێ دهێت هەژمارتن، د هەمان دەم دە دبە ئەگەر و ئەنجام."[١٤٧]

ب رەنگەك گشتی ئەڤ ئەرك خزمەتا ئاڤاکرنا کەسایەتیان دکە و ب رەنگەك راستەوخۆ یان نە راستەخوە کارتێکرنێ د وەرارا رویدانان دە دکە. ژ بەر کو ئەم نکارن ئەو سالۆخدانێن ب ڤی ئەرکی هاتین کرن د ناڤ تێکستێ رۆمانێ دە دەربێخین، چونکی دێ بیتە ئەگەرێ تێکادانا واتایێ.

٣.٢. ئەرکێ سەردابرنێ (الوظيفة الإيهامية):

ئەرکێ سیێ ژ سالۆخدانێ ئەو ئەرکە یێ کو ل سەر هویرکارێن بچوك د رۆمانێ دە دراوستە. د ئەڤی "جورە ئەرکی دە رۆماننڤیس جیهانا دەرەکی ب هەمی تێروتەسەلێن بچوك ڤە تەڤلی جیهانا ئاشۆپی یا رۆمانێ دکە، کو خواندەڤان هەست ب وێ یەکێ دکە یێ د جیهانەك ڕیالیزمی دە دژی نەك د جیهانەك ئاشوپی دە."[١٤٨] ئانکو د ڤی ئەرکی دە رۆماننڤیس هەمی پێکولان دکە، ب رییا کوپلەیین سالۆخدانی، وەرگری ب وێ چەندی رازی بکە کو ئەو جھ، کەسایەتی، رووبدان و ململانییێن د ناڤ رۆمانێ دە د راستن و د ژیانا کومەلایەتی و مرۆڤایەتی دە رویدانە یان وێنەیەك بو هەیە. و دڤێ دەربارەی دە رۆماننڤیسێ ئورگوایانی (ماریۆ فارگاس یۆسا - Mario Vargas Llosa) دبێژە:

> رۆمانا خراب، ئەو رۆمانە یا هێزا قەناعەتکرنێ نەبیت، یان هێزەکا کێم هەیە نەشێت قەناعەتێ بو مە درۆست بکە. کو ئەو درەوا ئەو ڤە دبێژە راستیەکە، بویە ئەو درەو دێ رۆهن و ئاشکرابیت، لێ بەلێ ل هەمبەر ڤێ یەکێ رۆمانێن باش و مەزن ب تەنێ بو مە نا ڤەگێرن بەلکو وەل مرۆڤی دکە تێدا بژین و د گەل دا د هەڤپشك بین، ئەڤ یەکە ژی ب رێکا وێ هێزا قەناعەتپێکرنێ درۆست دبە. [١٤٩]

بێ گومان ئەڤ یەك ژی ل سەر هێز و شیانێن رۆماننڤیسی د باوەریپێکرنی دە دراوەستیت، کو ئەو بکاریت ئەو سنۆرێ د ناڤبەرا وەهم و واقعیدە ژ ناڤ ببە و وەل وەرگری بکە کو ئەو د راستیەك

---

[١٤٧] حسن بحراوي: بنية الشكل الروائي (الفضاء – الزمن – الشخصية). المركز الثقافي العربي، بيروت ١٩٩٠، ص. ١٧٦.

[١٤٨] سيزا قاسم: بناء الرواية دراسة مقارنة في ثلاثية (نجيب محفوظ). ص. ١١٥.

[١٤٩] ماریۆ ڤارگاس یۆسا: ١٢ نامە بۆ رۆماننوسێکی لاو. وەرگێران: شیرین. ك. لە بڵاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٨، ڕ. ٤٠-٤١.

واقعی ده بژیت. هەر ژ بەر ڤێ یەکێ زۆربەیا رۆماننڤیسان پەنایێ دبەنە بەر سالۆخدانا جهی و پێکهاتەیێن د ناڤ دە، ب تایبەتی ئەو سالۆخدانێن کو ب شێوەیەکێ زێدەتر سیما و رۆخسار و ئەدگارێن جهێ ڕیالیزمی تێدا هەبن. ژ بۆی وێ یەکێ بەرگەکێ ڕیالیزمی و ڕاستەڤینە بکەنە بەر کەسایەتی و رۆیدانێن د ناڤ تێکستی دە. کەسایەتیێن وان وەکە بونەوەرێن زیندی و بوویەرێن وان وەکە بوویەرێن راستەڤینە دەر بکەڤن.[١٥٠] دیسان "مەرەم ژ ڤێ سالۆخدانا هویر ئەوە پرەکێ د ناڤبەرا خواندەڤانی و واقعی و گوتارا تێکستی دە بدانیت."[١٥١] وەکە ئەڤێ میناکێ:

> چەمێ تسێیێ کو ل نێزیکێ شارۆچکەیا زەنتا بوو ژ خوینێ سۆر بووبوو. تۆپچیێن گاوران نیشانا سەرێ پرێ گرتن و ئەو هنگافتن. سەرێ پرێ شەوتی و ب هزاران ئەسکەر د ئاڤێ وەر بوون و فەتسین. من دیت کو پر دشەوتە و تێ خوارێ و پێ رە ژی ئەسکەرێن ل سەر وێ دلەزاندن و رێ نەددان هەڤ دا کو بگهن وی رەخی، وەکە کولیان دهاتن خوارێ. ل ڤی ئالی من و وی ئالی من سەربازێن رەبەن نۆقی بن ئاڤێ دبوون، چەلپەچەلپا وان بوو ل بەر خوە ددان. (میرنامە: ١٠٧)

د ڤێ سالۆخدانێ دە رۆماننڤیس کاریە جهەکێ ئاڤا بکە و کارێکتەرێن خوە ل سەر وی جهی ب لەیزینە، ئەوی ژی مەیدانا جەنگییە و هنەك ئەلەمێنت دیارکرنە کو مرۆڤ هەست ب راستی بۆنا ڤێ بویەرێ بکە. ژ بەر کو هندی سالۆخدان یا هویر بیت خوەندەڤان پتر نێزی دورهێلی و واقعی دبە، لەوما ژی رۆماننڤیسێن واقعی "د سالۆخدانێن خوە دە، بەلگەیان بکاردئینن، بو میناك فلۆبێر ژ بوی سالۆخدانا باغچەیێ قرتاجە د رۆمانا [سالامبو] دە پەنایێ دبەتە بەر چاڤکانی و پەرتووکێن د دەربارەی زانستێن گژوگیا [کەسکاتی] و دیرۆکی. یان ژی بکارئینانا ئیمێل زولای ژ بوی هەمی زاراڤێن هونەری و زانستی د رۆمانا [خێوێ کیڤی] دە. ئانکو رۆماننڤیسێن ڕیالیزمی برێکا سالۆخدانێن خوە ژ بۆ باژار، تاخ، مال، ئودە، ناڤمالی و خارن و ڤەخارنا... هتد، باوەرێن چڤاکی یێن کو نڤیسەری بڤێت بکە ژێدەر، بەرجەستە دبن، و ب ڤان سالۆخدانان دەربرینێ ژ چینێن چڤاکی دکەن یێن ئینتیمائا کەسایەتیان ژ بوی دچیت، وێنەیێ سرۆشت و میزاجێن کەسایەتیان دگریت."[١٥٢] ئەڤ جورە ئەرکە گەلەك د بەرهەمێ ڕیالیزمی و واقعی دە دهێن دیتن. ژ بەر کو ئەو جیهانا ل سەر بنەمایێ ئاشوپ و

---

[١٥٠] ئاری عوسمان خەیات: بنیادی وەسفی شوێن لە دەقی ڕۆماندا. ر. ٧٩.

[١٥١] ئەمین عەبدولقادر: شیعریەت د رۆمانێن(سدقی هروری)دا. ر. ٢٣٠.

[١٥٢] محمد عزام: فضاء النص الروائي مقاربة بنيوية تكوينية في أدب نبيل سليمان. ص. ١١٦.

تەڤنسازیا رۆماننڤیسی ئاڤا بووی، ب رێکا ئەڤی ئەرکی ئەرکی ژ کەتواری نێزیك دبە و مرۆڤ هەست ناکەت ئەوا رۆماننڤیس دبێژیت ئاشوپەکە یان بوویەرەك نە راستەقینەیە.

٣. جورێن سالۆخدانێ:

ل دەستپێکێ رەخنەگر و تورەڤانان توخمێ سالۆخدانێ ل پشتگوه دهاڤێت و زێدەتر گرنگی ب توخمێن دن یێن رۆمانێ ددان وەکە جه، دەم، کەسایەتی، بوویەر و دیمەن... لەوما وان پێکول دکر خوە ل سەر پارچەیێن سالۆخدانێ رە بهاڤێژن، چونکە ب نەرینا وان سالۆخدان کارتێکرنێ ل سەر شێوەیێ خاندن و گەشەکرنا رووداناو و ئاڤاکرنا تێکستێ رۆمانێ نا کەن. لێ بەلێ بەرۆڤاژی ڤێ یەکێ سالۆخدانێ پەیوەندیەك راستە راست د گەل گشت رەگەزێن رۆمانێ هەیە و ب تایبەتی ب ئاستێ ڤەگێرانێ، چونکە دەما ڤەگێر سالۆخدانا تشتەکێ یان جهەکێ یان کەسەکێ دکە ل وی دەمی ل سەرئاستێ دەمێ ڤەگێرانێ راوەستیان چێدبە و "ئەڤ راوەستیان د هنەك دیمەنان دە دهێن دیتن، ژ بەر کو پشت بەستنەك مەزن ل سەر رەگەزێ سالۆخدانێ دکەن، و سالۆخدان ژی ژ بوی دوو بەشان دهێت پارڤەکرن: یا یەکەمین لڤۆکە، کو دەمێ ڤەگێرانێ پێ دلڤیت و نا راوەستیت، ئەڤ جورە ژی د بنایتێ گەلەك رۆمان دە یێ بەربەلاڤە. یا دووەمین نەلڤە و دەمێ ڤەگێرانێ نا لڤیت ئانکو د راوەستیت، ئەڤ جورە ژی کێم یێ بەربەلاڤە د ناڤ بنیاتێ رۆمانێ دە."[١٥٣] ئەم دکارین بێژین ل گورەی راوەستیان و بەردەوام بونا دەمی ڤەگێرانێ دوو جورێن سالۆخدانێ هەنە:

١.٣. سالۆخدانا لڤوك:

ئەڤ جورە "سالۆخدانە پشت بەستنێ ل سەر چاڤکێ سالۆخدانێ دکە، سالۆخدای د حالەتەکێ لڤوك و زیندی دە دمینە، ئەو ژی ب رێکا ل دیف هەڤ هاتنا سالۆخدان و ڤەگێرانێ، و تێکەلکرنا کریار و سالۆخەتان"[١٥٤] د ڤێ جورە سالۆخدانێ دە رۆماننڤیس بو بەردەوامیا دەمێ ڤەگێرانێ و پەخشینا ریتمەکێ موزیکی بۆ ڤەگێرانێ پەنایێ بو ئەڤێ جورە سالۆخدانێ دبە. ئەڤ جورە وەناکەت دەمێ ڤەگێرانێ ب راوەستیت و ب تایبەتی ژی ئەڤ جورە د رۆمانا نوو دە دهێت دیتن هەر وەك (ئالان روب گرێە) دیارکری کو، گرنگیا سالۆخدانێ د لڤینا وێ دایە. کریار و سیفەت ب هەڤرە رۆلەکێ سەرەکی د بنیاتنانا ڤی جورێ سالۆخدانێ دە دبینن. و درێژداری د سالۆخدانێ دە پتر خوە ب ئەرکێ سەردابرن و جۆانکاریڤە گرێ ددە لێ بەلێ "سالۆخدان د رۆمانا پێلا هشیاریێ دە، سالۆخدانەك

---

[١٥٣] مراد عبدالرحمن مبروك: بناء الزمن في الرواية المعاصرة روايــة تيار الوعي نموذجا(١٩٦٧-١٩٩٤). ص. ٩٣-٩٤.

[١٥٤] جميل حمداوي: بنية الوصف في الرواية التونسية رواية الدقلة في عراجينها (للبشير خريف) أنموذجا. مكتبة المثقف، ٢٠١٦، ص. ٨٦.

دەربرینیە و تێدە بەرجەستەکرنا تشتان پەیوەندی ب هەستێ وەرگری ڤە هەیە و تا چ رادەیەك کاری ل سەر هەستێ وەرگری دکەن، ئەڤ پارچە یێن سالۆخدانێ ئەم نەشێن د ناڤ تێکستی دەربێخین، چونکی ئەرکەکێ هێمایی هەلدگرن."[١٥٥] ئەڤ وێ چەندێ دوپات دکە ب رێکا رەفتار و هەلویستێن کەسایەتیان رەۆشا وان یا دەروونی دیار دبە، د ڤی جورە رۆمانێ دە ڤەگێران و سالۆخدان تێکەلی هەڤ دبن هەر وەك (ڕۆبێرت ئیدل) دبێژە:

چیرۆکێن ئاشووپی وێنەکرنا کەسایەتیانە ب رێکا کریاران، ب شوندە دیمەنێن سروشتی ب تەنێ تشتێن سەرپێنە.[١٥٦]

لێ ئەڤێ چەندێ ژی پەیوەندی ب ئاستێ واتایی یێ تێکستی ڤە هەیە، ئانکو ئەم نکارین ئەڤان جورە سالۆخدانان وەکە یەکەیێن سەربەخوە ب ناڤ بکەین یان وان د ناڤ تێکستی دە دەربێخینن، چونکە دێ بنە ئەگەرێ تێکدان و ژ ناڤ چوونا واتایێ. د ڤێرە دە سالۆخدان و ڤەگێران تەڤلی هەڤ دبن و دەمێ ڤەگێرانا بوویەران بەردەوام دبە و چ راوەستیان و سستییێن مەزن ناهێن دیتن. ئەڤ سالۆخدان ژی ب سالۆخدانا لڤوك ناسیارە. د ڤی جوری دە پتر ئەرکێ شرۆڤەکاری یێ زالە.

٢.٣. سالۆخدانا نەلڤ:

ئەڤ جورە "سالۆخدانە پشت بەستنێ ل سەر بکارئینانا ریتمێ نەلف د گوتنا سالوخەتان و وێنەکرنا تشتان دکە."[١٥٧] ئانکو دەمێ ڤەگێرانێ بتەمامی د راوەستە و ڤەگێر ب درێژی و هویرکاری سالۆخدانا تشتەکێ یان کەسەکێ ...هتد دکە. وەکە دیار هنەك ژ پارچەیێن سالۆخدانێ یەکەیێن سەربەخوەنە و وەکە تابلویەکێ جێگرن، ئەم دکارین د ناڤ تێکستی دە دەربێخین، ئەڤێ چەندێ ژی وەل لێکولەران کریە، کو ئەڤان پارچەیێن سالۆخدانێ وەکی یەکەیێن سەربەخۆ سەرەدەری ل گەل بکەن و لێکولین بکەن (ڤەکۆلینێن بەرجەستەکرنا جهی رادبن ب دەست نیشانکرنا ئەڤان پارچان، سرۆشت و دارشتنا وان لێکولین دکن)[١٥٨]. لێ بەلێ ئەڤە وێ یەکێ ناگەهینە کو ئەڤ پارچە بەژدارییێ د بنیاتێ هونەری یێ رۆمانێ دە ناکەن، راستە یەکێن سەربەخوەنە، بەلێ کار و گرنگیا وان د وێ

[١٥٥] تانیا ئەسعەد محمد سالح: بینای شوێن لە دوو نمونەی ڕۆمانی کوردیدا(هێلانە، ئەژدیها). ڕ. ٢١٦.

[١٥٦] ئاری عوسمان خەیات: بنیادی وەسفی شوێن لە دەقی ڕۆماندا. ڕ. ٧٩.

[١٥٧] جمیل حمداوي: بنیة الوصف في الروایة التونسیة. ص. ٨٦.

[١٥٨] تانیا ئەسعەد محمد سالح: بینای شوێن لە دوو نمونەی ڕۆمانی کوردیدا(هێلانە، ئەژدیها). ڕ. ٢١٦.

چەندێ دایە کو جوانییێ (ئەستاتیکاییێ) د پەخشنە تێکستێ رۆمانێ. ئانکو ئەگەر ئەرکێ سالۆخدانێ نە ئەرکەك راڤەیی و هێمایی بیت. ئەم د کارین د ناڤ رۆمانێ دە دەربێخین، چونکە چ کارتێکرن ل سەرئاستێ دەلالی یێ رۆمانی پەیدا نابن، ئەڤ جورە ژی پێتر خوە د ناڤ ئەرکێ سەردابرنی و جوانکاری دە دبینە. ئەڤ چەندە ژی ب پرانی نابنە ئەگەرێ تیکدانا واتایێ د رۆمانێ دە. ب رەنگەك گشتی سالۆخدانا لڤوك تەڤلی ڤەگێرانی دبە، لێ سالۆخدانا نەلف دەمێ ڤەگێرانێ رادگریت.

وەکە دیار (سالۆخدانا نەلف، وەکە کۆمەلەیەکا برگەیێن جودا و سەربەخوە د ناڤ تێکستێ رۆمانێ دە خوە دیار دکەن. د گەل ڤی یەکێ بارێ کومەلایەتی، دەروونی و ژینگەها کەسایەتیان دەردبرن، هەروەسان سالۆخدانا لڤوك، کو زێدەتر د رۆمانا پێلا هشیارێ دە هاتیە بکارئینان و بەژداریەکا چالاك دکە ل گهورینا روویدانان دە و نابیتە رێگر ل هەمبەر بەرەڤ پێش چوونا دەمێ ڤەگێرانێ)[159] گەلەك جاران دەما رۆماننڤیس هەست ب هندێ بکە کو تەوژمێ بویەران بلەز دچە، ژ بۆی کو راوەستانەکێ یان سستیەکێ تێدا درۆست بکە، پەنایێ دبە بەر سالۆخدانێ، داکو جورە بێهنڤەدانەکێ ب دەتە وەرگری، ئەڤ راگرتن ژی نە یا دەست نیشانکریە بەلکو یا رێژەییە، دبە د هنەك رۆمانان دە چەندین رۆپەلان بخوەڤە بگرە یان ژی دبە چەند پارچە یان کوپلەیێن سالۆخدانی بن. لێ بەلێ پشتی ڤێ راوەستیانێ جاردن پێڤاژویا ڤەگێرانا روویدانان دەست پێ دکە و بەردەوام دبە.

---

[159] نەجم ئەلۆەنی: ٣ لێکۆلینەوەی رەخنەیی شیکاری لەبارەی رۆمانی کوردییەوە. ر. ١٠٠.

٤. تەکنیکێن سالۆخدانێ:

سالۆخدان د رۆمانێن کلاسیك و نوو دە، چەندین تەکنیکێن جودا هەنە، وەکو دیار "سالۆخدان د رۆمانا پێلا هشیاریێ یا سەردەم دە، تەکنیکەکە د هندری وێ دە سالۆخەت و ناڤێن نەلف د گەل کریارێن ڤەگێرانا لڤوك تەڤلی هەڤ دبن، بەروڤاژی رۆمانا کلاسیك یاکو دهندرێ وێ دە سالۆخدان ب شێوەیێ دەستەیەکا کومڤەکری ژ ناڤ و سالۆخەتان پێکدهێت، نە کو یا تێکەل ب کریارێن ڤەگێرانێ یێن لڤوك. ئەم دکارین ژی بشێوەیێ پارچەیەکا سالۆخدانێ یا سەربەخوە ژ لڤینا ڤەگێرانێ و بەرەڤ پێشچوونا بویەرێن رۆمانێ دەستنیشان بکەین."[١٦٠] بڤی رەنگی رۆماننڤیسێ رۆمانا نوو گەلەك ل سەر تەفاسیلێن وی تشتی راناوستە یێ کو بڤێت وی سالۆخ بدە، بەلکو چەند سیفەتەکێن کێم ژ وی کەسایەتی، جھ یان دیمەنی... پێشکەشی خواندەڤانی دکە، لڤێرە دەورا خواندەڤانی دیار دبە ژ بۆێ تێگەهشتن و لێکدانا وان سالۆخەتان یێن رۆماننڤیسی ئارەستەی وی کرین، بەلێ رۆماننڤیسێن کلاسیك ئەڤێ چەندێ د ڤەبریت و رێکا وەرگری خوشتر لێ دکە و پێدڤی ب وێ چەندێ ناکە کو خواندەڤان خوە ل دویڤ لێگەریانا ئەوان جورە سالۆخەتان ماندی بکە، ژ بەر کو رۆماننڤیس سالۆخدانەکا دور و درێژ ژبوی وی تشتی دکە ئەوێ وی بڤێت، ل ڤێرە چ تشت بارا وەرگری نامینیت کو هزرا خوە ل سەر بدە، چونکە هەرتشتێ گرنك و پێدڤی رۆماننڤیسی ئاماژەیەك یان روهنکرن ل سەر دایە. ب ڤێ یەکێ ئەم دکارین دوو تەکنکێن سالۆخدانێ دەست نیشان بکەین:

١.٤. سالۆخدانا ژێگرتی (الانتقاء):

د ڤێ تەکنیکێ دە رۆماننڤیس رادبە ب سالۆخدانا سیفەتەك یان چەند سیفەتێن کەسایەتی یان تشتەکێ، ئەڤ تەکنیك کاری ل سەر ژێگرتن، و سالۆخدانا هنەك ژ پارچە و سیفەتێن تایبەت ژ وی تشتێ دهێت سالۆخدان دکە. کو خوەدیێ سیمایێن جور بجورە ب رێکا تەرکیز کرن ل سەر سیفەتەکێ ب تەنێ، و ب درێژی ل سەر رۆخسارێ تشتان و جهێن سالۆخدای راناوەستە، بەلکو ب لەز ل سەر وان رە دمەشە بێ کو چاڤدێرییا هورکارێن بچووك بکە.[١٦١] هەر وەك دڤێ میناکێ دە ئەم دکارین باشتر خویا بکەین: ئەگەر مە ڤیا سالۆخدانا قەدەح (گلاس)کێ بکین یا کو کەسایەتی پێ ڤەدخوتن، یان دەست بکەتێ یان ژی ببە جهێ گرنگیێ ل جەم وی دێ بێژین: (ئەو قەدەحا بچووك

---

[١٦٠] آمنة یوسف: تقنیات السرد في النظریة و التطبیق. ص. ١٤٠.

[١٦١] کوثر محمد علي جبار: تبئیر الفواعل الجمعیة في الروایة. ص. ٢١٣-٢١٤.

ل ڤێره ب تەنێ مه یەك سالۆخەت د ناڤبەرا چەندین سالۆخەتان ده ژێگرت ب تەنێ مه سالۆخدانا قەبارەی کر و (شێوه، رەنگ... هتد) هاتن فەرامۆشکرن، یانژی ئەگەر مه گوت: (ئەو قەدەحا بچووك، ب رەنگێن سور هاتیه خەملاندن و هنەك دەرز د ناڤ دەنه) ل ڤێر سەر و بنێن وێ هاتن دیارکرن. ئەڤه سالۆخدانەك ئالۆزه، ژ بەر کو مه ئاماژه ب (قەباره، رەنگ، دیکور، شکل و کەڤناتیێ) کر، لێ د گەل هندێ د ڤێ سالۆخدانێ ده هنەك سیماییێن دن هاتن فەرامۆشکرن. وەکو ستۆری و نازکی و جورەیێ شوشەی و چاوانیا بکارئینانێ... تا داویێ.[١٦٢] دیاره کو سالۆخدانا هەموو سیفەت و تایبەت مەندییێن تشتەکێ کارەك ب زەحمەته، ژ بەر کو هەرتشت خوەدیێ چەندین سالۆخەتانه، لەوما رۆماننڤیس بالا خوه دکشینه ل سەر هنەك سالۆخەتێن دیارکریی یێن کەسایەتیەکێ یان تشتەکێ... تا داویێ. ئانکو "هەر سالۆخدانەکا ب رێکا تەکنیکا ژێگرتنێ بهێت ئارەستەکرن، دکەڤه ژێر کاریگەریا سروشتەك دەلالی، یاکو سالۆخدان وێ دئافرینه و پشتەڤانیێ لێ دکه."[١٦٣] بەلکو ئەڤ تەکنیك پتر ل سەر واتایێ دراوسته، چ سیفەتەك گرنگ لدیف سیاقێ رستێ بهێت رۆماننڤیس وی ژێ دگره بوو تمام بونا رستەییێن خوه، ئەڤه ژی پتر پێدڤی ب هزرکرن و تەخمین کرنێ یه ل سەر وان سالوخەتێن دهێن ئاراسته کرن. ب رەنگەك گشتی ئەڤ سالۆخدان بوو هنەك مەبەستێن دیارکری دهێت کرن:

یەك: نڤیسەر پشتبەستنێ ل سەر کورتکرنێ دکه د سالۆخدانێ ده. ژ بوو خوه دورخستن ژ درێژکرن دا کو راوەستیان د ڤەگێرانێ ده چێنەبیت.

دوو: مەرەما سەرکه ژ ڤێ چەندێ دا چ سنۆر ژ بوی خەیالا وەرگری نەهێن دانان.

سێ: باندورکرن ل سەر کەسایەتیان و زاتێ وان. باشی بەرڤ دیارکرنا دەردوراوی وی، نەکو بەروڤاژی.[١٦٤]

٢.٤. سالۆخدانا هورکاری (الاستقصاء):

ئەڤ تەکنیك بەروڤاژی تەکنیکا ژێگرتنێ یه و هنەك رەخنەگر ب (تەکنیکا لێکۆلینکرنێ) ب ناڤدکەن، ژ بەر کو ئارمانجا وێ پێشکێشکرنا رۆخسارێ ئەو تشتێ دهێت سالۆخدان ب هەمی هویرکار

(١٦٢) عبداللطیف محفوظ: وظیفة الوصف في الروایة. ٣٢.

(١٦٣) هەمان ژێدەر. ر. ٣٢.

(١٦٤) عبیر حسن علام: شعریة السرد و سیمیائیته. الطبعة الثانیة، دار الحوار للنشر و التوزیع، لاذقیة ٢٠١٢، ص. ١٣٧.

و تەفاسیلانڤە، چ پێدڤی ب ئاماژەکرنا ئەوان هویرکاران هەبیت یان نە، روهنکرن ل سەر وان بەشێن هویر بهێت کرن و بەرجەستەکرنا ژمارەیەك زور ژ سیفەتان بهێت کرن. ب ڤێ یەکێ راوەستیانێن سالۆخکی درێژ دبن و ئەڤ بەرفرەهی و شرۆڤەکرنا هویرکار باندورێ ل سەر خەیالا خواندەڤانی دکە.[١٦٥] ئەڤ تەکنیك ل سەر دەرئێخستنا سالۆخدانێ و خوەنقومکرن د ناڤ سیفەتێن تشتەکێ، کەسایەتیەکێ یان جهەکێ.... دهێت ئاڤاکرن، ب رەنگەکێ مەزن و زێدەروی و درێژدار ژ بوکو هەمی رەگەزێن بچووك و مەزن یێن سالۆخدای بهێن ئارەستەکرن.[١٦٦]

پرانیا رۆماننڤیسێن رۆمانا نەریتی ڤێ جوره تەکنیکێ د رۆمانێن خوە دە بکاردئینن. ب رەنگەك گشتی ئەڤ تەکنیك باندورێ ل سەر واتایا تێکستی ناکە، بەلکو هەرتشتێ رۆماننڤیس دخوازە بێژە ئاماژێ پێ دکە و چ تشتی بارا وەگری ناهێلە کو شرۆڤەکرن و رۆهنکرنێ خوە ل سەر وان سالۆخدانان بدە. میناك ژ ڤێ چەندێ:

من ئەو پەریا گورجی ب پێنسەد زێری کریبوو. لێ تەنێ ئاورەك ژ چاڤێن وێ یێن مێشنی هێژای هزار فلوریا یە. فستقێن شێرازی ژی نە مینا دەڤێ وێ یێ بچووك و خوەشکن. مژەك ژلێڤا وێ یا ژورین ژ تۆیێ بهنگڤ رە تێکل ژی خوەشترە. کەپوو ئەلماسەك گرانبووها و هناروکێن روویێ وێ باخچەیەکێ قەرنفلانە. دران گەوهەرێن سکەندەری نە و ئەنی سەحیفەیێن پێشی ژ قورعانەك کو هین چو مەلای ئەو نەخوەندیە. بسك و گێسو ریحان و بنەڤشن، بروو هیڤا یەکشەڤی یان کەڤانێ روستەمی نە و ئاور تیر و خەدەنگێن کەمانکەشەکی دلۆپانە. بەژن منارەیە، تاکە ریحانە، شڤا بێ توك و کەلەمە، رمەکە زراڤە، ئەلیفا کو ب دەستێ بەهزادێ نەقاش هاتیە کشاندن. نەوقا وێ ژ زراڤیێ چو کەمەر لێ نایێن بەستن، هەما کو خوەدێ دتەوێنە ئەز دەستێ خوە داتینمە دلێ خوە ژ ترسا شکەستنا وێ نەوقا زراڤ... (میرنامە: ٢٠٩)

د ڤێ سالۆخدانا هویرکار دە، وێنەیێ کەچەك جوان و بالکێش دهێت نمایشکرن و ئەڤ سالۆخدانە دبە سەدەمێ سەرنجا وەرگری ژ بەر کو پرنیا رۆخسارێ کەچێ هاتیە سالۆخدان و ب ئالاڤێن رەوانبێژی و زمانەك پری شعری هاتیە کرن. لێ ژ بەر کو سالۆخدان بابەتەك ئالۆزە

(١٦٥) کوثر محمد علي جبار: تبئير الفواعل الجمعية في الرواية. ص. ٢١٤ — ٢١٥.

(١٦٦) جميل حمداوي: بنية الوصف في الرواية التونسية. ص. ٧٨.

رۆماننڤیس نکاره هەمی سیفەت و تایبەت مەندییێن تشتەکێ سالۆخ بدە، ب ڤێ یەکێ بەرەگراڤێن سالۆخدانێ ب وێ (دارا سالۆخدانێ) یا (جان ریکاردۆ)ی درۆستکری، درێژ دبن:[١٦٧]

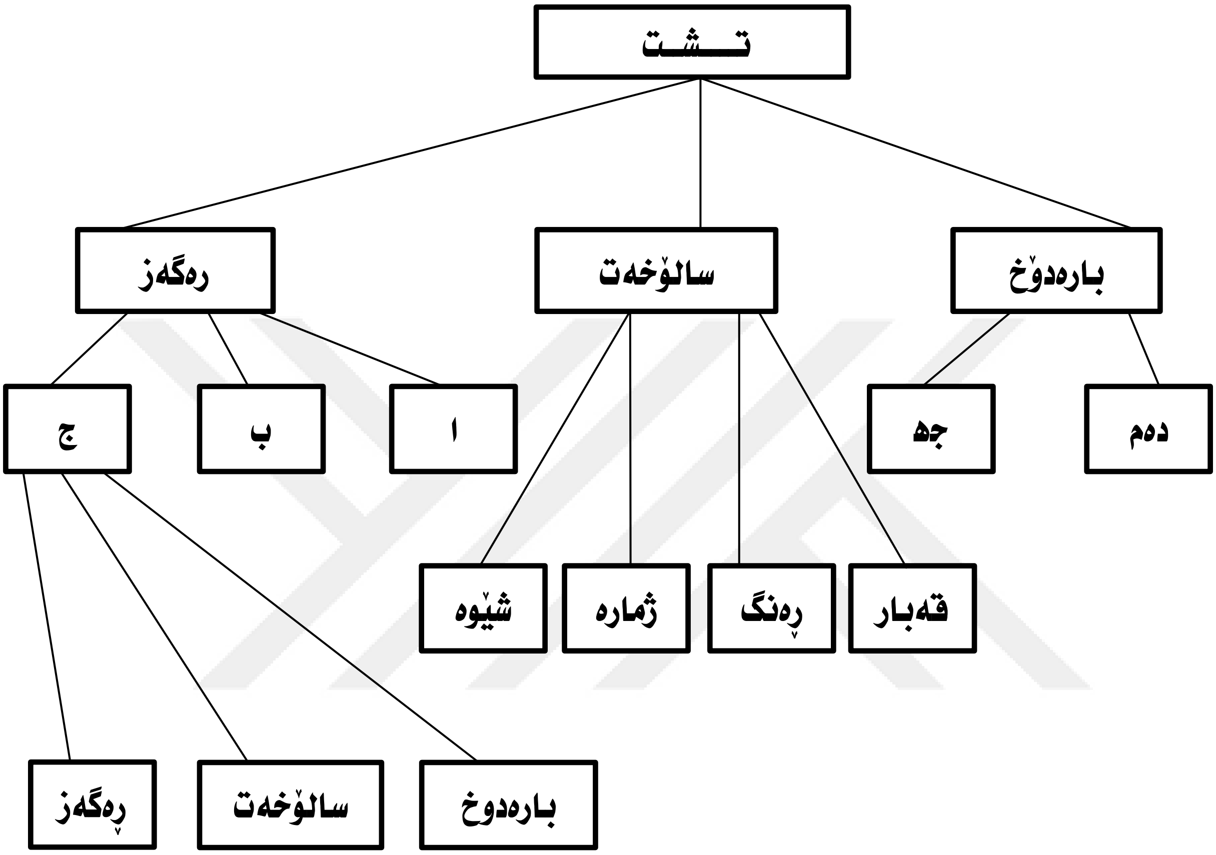

د ئەڤێ دارێ دە رووبەر و ئاستێ ئالۆزی و د ناڤیەکداچوونا پروسەیا سالۆخدانێ روهن دبە. وەکە دهێ دیتن سالۆخدان ب ئاوایەك بێ سینۆر درێژ دبە و هەمی تشتەك دیار ژ دیمەنێ سالۆخدای ژ سالۆخەتێن سەرکە و نەسەرەك و دەرکی و ناڤەکی پێکدهێ. بەلێ ئەوێ سالۆخدانێ دکە د ڤێ ئەڤان خالان ل بەرچاڤ وەربگرە:

یەك) بارەدۆخ: واتە تشتێ سالۆخدای دکەڤیتە ناڤ بنیاتەك گشتی دە، ئەو ژی دەڤێ رۆمانێ یە یان ژی پارچەیێن سالۆخدانێ نە، هەر ژ بەر هندێ پێدڤیە بنیاتەکێ گشتی یێ جھ و

[١٦٧] جان ريكاردو: القضايا الجديدة للرواية. ترجمة: كامل عويد العامري. دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد ٢٠٠٤، ص. ٨٨.

دەمی بهێت دیارکرن، دا کو بەرسڤا ڤان پرسیاران بدە: (کەنگی؟ و ل کیڤە؟) بڤێ یەکێ سالۆخدای د ناڤ تشتێن دەردورا خوە دە بەرچاڤ دبە.

دوو) سالۆخەت: تشتێ سالۆخدای بو کومەکا سالۆخەتێن ژ هەڤ جودا دهێت نیاسین وەکە (رەنگ، شێوە، ژمارە ...هتد).

سێ) رەگەز: پرانیا جاران سالۆخدای ژ رەگەزێن ژ هەڤ جودا پێك دهێ.(١٦٨)

رۆماننڤیسێ فرەنسی (بەزاك) ژ پشتەڤانێن سالۆخدانا هویرکاری بوو، چ تشت ژ هویرکارێن دیمەنان نەدهێلان ئیلا سالۆخدانا وان دکر و ئاشکەرا دکرن، لێ بەلێ (ستەندال) ژ بۆی وێ یەکێ دچە کو ئەڤ جورە تەکنیکە سنۆرەکێ ژ بوی خەیالا وەرگری ددانە و دڤەبرە، دڤێ دەربارێ دە رۆماننڤیسێ رۆس (لیو تولستۆی) هەمان بووچونا (ستەندالی) هەیە.(١٦٩)

---

(١٦٨) کاروان مەهدی عوسمان: تەکنیکی وەسف لە ڕۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. ڕ. ٢٥.

(١٦٩) ابراهيم جنداري: الفضاء الروائي في أدب(جبرا إبراهيم جبرا). دار تموز للطبع و النشر و التوزيع، دمشق ٢٠١٣، ص. ٢١٥.

٥. سرۆشتێ سالۆخدانێ:

سالۆخدان د ڤەگێرانێ دە هاریکاریا نفیسکاری دکە ژ بۆی وێنەکرنا سیمایێن کەسایەتیان ب رەنگەك نەئێکسەر و ئەوان لایەنێن ڤەشارتی بو خوەندەڤانی ئاشکەرا ناکە. هندی وێنەیێ واتەیا کەسایەتیانە، پێکهاتیە ژ تێکەلکرنا سالۆخدانێن بابەتی و دەروونی ل جەم خواندەڤانی. لێ سالۆخدان پێکهاتیە ژ نیشانە و ئاماژە یێن تێکستی ژ ئاراستەکرنا نفیسکاری، دا کو خواندەڤان رابیت ب پرکرنا ئەوان واتایێن ڤەشارتی یێن د تێکستی دە، ل ڤێر واتایا بابەتی ل دیف ئاستێ رۆشنبیری و بەرفرەهییا پێزانینێن خوەندەڤانی دمینە، د دەربارەی مژاری دە.[١٧٠]

ژ بەر کو رۆمان نفیسەك هونەریە، د دەم و جە و رووبدانان دە پڤێ یان نەڤێ دراوەستە، ئانکو چ رۆمان دجیهانێ دە نینە بوویەرێن وێ و دەمێ وێ وەکە ژیانا راستی سەرمەدی بە، ژ بەر هندێ د وان رۆپەلان دە رۆماننفیس ئابوورا پەیڤان دکەن. ئانکو شیانێن بەحسکرنا هەموو تشتان نینە ژ بەر هندێ پەنایێ بوو هێما و ئاماژە و سیمبۆلان دبە. هەروەسان ژ بەر کو رۆمان هنەکێ ئالۆز و ڕامان ڤەشارتیە، ئەڤ چەندە ژی پێدڤی ب هوستاتی و چاوانیا هەلبژاتنا پەیڤان بوو وی ئاڤاهیێ هونەری، ژ بەر هندی سالۆخدان ژبلی ئەرکێ خوەیێ جوانکاری و هونەری ب ئەرکێ واتایێ رادبە و ب تایبەت د ڤێ تایبەتمەندیا سالۆخدانێ دە کو واتایێ ب ئاوایەك نەپەنی پێشکێشی خواندەڤانی دکە و ئەڤە ژی تایبەت مەندیەکە ب ڤەگێرێ سفر یان چ نەزان ڤە، بتەنێ وێنە و بویەروو دیالۆگ و مونولوگان بێ دەست کاری د ڤەگوهێزن بونمونە: گەلەك جاران رۆماننڤیس چ رۆناهیان و پێزانینان ل سەر هنەك کەسایەتی و بوویەران پێشکێش ناکە؛ ب پرانیا جاران وێنەیێ رۆمانێ ئەرکێن کومەلایەتی یێن کەسایەتیان یێن کو د هندرێ رۆمانێ دهێن وێنەکرن دیار دبە، ئەو کەسایەتێن ڕادبن ب رۆلا جوتکار، کارکەر، بازرگان، پولیس، مفتی، سترانبێژ، لیستکڤان، سەرکێش ... ب رێکا ئەڤان ئەرکێن جڤاکی سیمایێن کەسایەتیان دیار دبە و رەفتار و سرۆشتێ وان یێ رەوشتی دیار دبە، بەلکو ب ئالاڤێن سالۆخدانێ ئەوێ رەوشێ یان وێ مژارێ ئاشکرە دکە، بو نمونە ب رێیا ئاماژە و ئالاڤێن وی کاری؛ پیشە و کارێ ئەوی کەسایەتی دیار دبە، بو میناك ئەگەر ئەم بەحسێ مالەکێ بکەین کو دیوارێن وێ مالێ ژ کەڤالێن هونەری پڕبن یەکسەر ناسناما خوەدیێ مالێ ژ مەرا ئاشنا دبە وەکە (شێوەکار، هونەرمەند، رۆشەنبیر... هتد) هەروەك برێکا سالۆخدانا جهی ئەم دکارین مزاجیەت و سرۆشتێ کەسایەتی ناس بکن، ل ڤێرە جە دبە "دەربرینەك مەجازی ژ کەسایەتیان، ژ بەر کو مالا دەربرینە ژ

---

[١٧٠] عبدالکریم السعیدي: شعریة السرد في شعر (أحمد مطر) دراسة سیمیائیة جمالیة في دیوان لافتات. ص. ٢٤١ - ٢٤٢.

مروڤان و ئەوە خوەدیێ وێ، ئەگەر مە سالۆخدانا مالێ کر، هەچکو مە سالۆخدانا مرۆڤان کری."[171] ژ بەر کو مرڤ دمالاندە دژین و مال دەربرینە ژ بوو خوەپارستن و مانا مرۆڤان د هندرێ وێ دە.

هەروەسان چاوانیا ناڤمالیا مرۆڤان رەنگڤەدانا بارێ دەروونی، چڤاکی، ئابووری و رۆشەنبیریا مرۆڤیە. ئانکو ناڤمالی د رۆمانێ دە رۆلەکێ ڤەشارتی دلیزە، هەر پارچەیەکا ناڤمالیێ د ئودەیێ ڤە گرێدایە ب هشێ خوەدیێ وێ ڤە، ئەڤ یەك ژێ دەربرینێ ژ تایبەتمەندێن کەسایەتی دکە، هندیکە ناڤمالیە دەربرینە ژ کەسایەتییێن د ناڤ رۆمانێ دە، ب ڤێ چەندێ رێکخستان تشتان جورەکە ژ سالۆخدانا کەسایەتیان و بەلگەیە ل سەر دەروونێ وان[172]. ب واتەیەك گشتی جھ، کەرستە و کەلۆپەلێن ناڤمالیێ... تایبەتمەندیا مرۆڤان دەستنیشان دکە، ئەگەر رۆماننڤیسی خواست سالۆخدانا ئودەیەکا مروڤەك نڤیسکار بکە ل وی دەمی ئەو دێ نەچارمینیت هنەك سیماییێن تایبەت ب ئەوی کەسایەتیا ڤە دیار بکە، وەکی (پەرتووك، پێنوس، کاغەز، مێزە، کورسیك و ڕەفێن پەرتوکان...) ب ڤێ یەکێ وەرگر دێ هایداری هندێ بیت کو ئەو مرۆڤ نڤیسکارە یان رۆشەنبیرەکە. چیرۆکنڤیسێ ئەمریکی (ئیدگار ئالان پو - Edgar Allan Poe) دیاردکە کو "رێکخستنا نورمالا (عادي) یا ناڤمالیا وەلاتێ وی(ئەمریکا) گرێدایە ب هەڤبەندیەك باوەرپێکریە ب شێوازێ ژیان و هزرکرنا وانڤە."[173] ل گورەی ئەڤێ تایبەتمەندیێ پێدڤیە رۆماننڤیس د هەلبژارتنا خوە دە ژ بوی جھ، تشت، کەلوپەلێن ناڤمالیێ ...هتد، یێ رەوان و شارەزابیت هەروەك (میشال پۆتور) دبێژە:

> تشت و کەلۆپەل د رۆمانێن سەد سالا هەژدان دە گەلەك دەرناکەڤن، ژ بەر کو جڤاکا وی دەمی یا فرەنسی یا خوە جھ (مستقر)بوو، لێ ل دەستپێکا شورەشا فرەنسی و بشوندە بهایێ تشتان و ب تایبەت کەلۆپەل و پێدڤیێن ناڤمالێ زێدەتر لێهات، ژ بەر کو ئەو دبونە سەدەمەکێ پشتراست یێ ڤێککەڤتنا کێلەشوکا چڤاکی و تێکچوونا بارێ دەروونی یێ مرۆڤان.[174]

---

[171] رينيه ويليك، أوستن وارين: نظرية الأدب ، ترجمة: محيى الدين صبحى، حسام الخطيب، المجلس الأعلى لرعاية العلوم والفنون والآداب، دمشق، ١٩٧٢، ص. ٢٨٨.

[172] جمال خضر الجنابي: الرواية التأريخية دراسة في الأدب الروائي(محمد سليم سواري)نموذجا. مطبعة الثقافة، اربيل ٢٠٠٩، ص. ١٩٧.

[173] ميشال بوتور: بحوث في الرواية الجديدة. ترجمة: فريد أنطونيوس. الطبعة الثانية، منشورات عويدات، بيروت ١٩٨٢، ص. ٥١.

[174] هەمان ژێدەر. ڕ. ٥٦.

ئانکو فەلسەفەیا کەلوپەلان و پێدڤێن مرۆڤی دەربرینێ ژئاستێ رۆشەنبیری و هزری یێ مرۆڤان دکەن. دیسان دەربرینەکە ل سەر ئاستێ تاك و کوم یێ چڤاکی. بو میناك سالۆخدانا گوندەکێ دێ ژ سالۆخدانا باژێرەکێ جودابیت، ئەو پێکهاتێن لناڤ باژێری هەین لناڤ گوندی نابن یانژی رەفتارێن کەسایەتێن وان دێ ژ هەڤ جودابن. یانژی سالۆخدانا مالەکێ کو کەسێن خواندەڤان و رۆشەنبیر د ناڤ دە بژین دێ جودابیت ژ سالۆخدانا مالەکێ کو هنەك مرۆڤێن کوژەك یان دز و رێگر تێدە بژین، ئەڤ یەك ژی گەلەك د رۆمان نوو دە دهێت دیتن، ژ بەر کو بهایێ جهی کارتێکرنا وی د گەل کەسایەتیان دیار دبە. ل گورەی ئەڤان دیتن و بوچونان سالۆخدان دەربرینە ژ هەرتشتەکێ گرێدای مرۆڤی ڤە، ئەگەر چ د سەردەمێن کەڤن دە سالۆخدان مەبەست پێ وێنەکرنا رویێ ب سەرڤە یێ کەسایەتی، جهـ و دیمەنەکێ سرۆشتی بیت، د سەر دەمە نوو دە سالۆخدانێ مەبەست و ئارمانجێن خوە یێن تایبەت هەبوون. وەکە ئەم د رۆمانێن ئەمریکایی و ئینگلیزی دە ژنێن ئەسمەر، چاڤشین، پرجزەر،...، دبینین، دبینین، ئانکو ئەڤ کەساتی پشکەك ژێ کەلتۆرێ وێژەیی یە و پشکەك دن ئەنسرۆپۆلۆجیا گەلەری یە کو رۆماننڤیس بکارتینن.[175] هەر رۆماننڤیسەك پرانیا جاران ل گورەی دەوربەرێ خوە ئاڤاهیێ رۆمانا خوە درۆست دکە. وەکە جهـ و کەسایەتی و روییدان... هتد. ب گشتی رۆمان سەردەریێ د گەل ژینگەهـ و سەردەمێ دیرۆکی یێ (بابەتێ) رۆمانێ دکە.

---

[175] رینێ وێلیك، ئوستن وارین: تیۆری یا وێژەی. وەرگێران بو عەرەبی: محی الدین صبحی، حسام الخطیب. وەرگێران بۆ کوردی: عارف حیتۆ. وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد، دهۆك ٢٠٠٨، ر. ٣١٨.

٦. سالۆخدان وەكە ئالاڤەك بۆ دەربازبوون بۆ جیهانا ناڤەندی یا كەسایەتیان:

د گەل بەرڤ پێشچونا ئاستێ رۆمانێ و گەشەكرنا بنیات و رەگەزێن وێ، چەندین تایبەت مەندیێن نوو بخوەڤە هەمبێزكرن، وەكە دیار"رەخنەگرێن هەڤچەرخ وەسا تەماشەی رەگەزێ سەركەفتی یێ ڤەگێرانێ دكەن، ب تایبەت سالۆخدانا ڤەگێرانێ وەكە ئاڤاهیەك ژ زمانی، نە كو پێكهاتەك كوپیكری ژ كەتوارەك دەستنیشانكری، بەلێ ئەو مغامەرەك زمانی و نڤیسكیە پتر ژ ڤەگوهاستنا كەتوارەك دیاركری، یان ژی ئەو ئاستەكە ژ ئاستێن دەربرینێ ژ سەربورەكا ئالۆز، د گەل رەگەزێن دن یێن رۆمانێ تەڤلی هەڤ دبن."[١٧٦] ل گورەی ئەڤێ نەرینا هەڤچەرخ چ سالۆخدان بێ مەبەست ناهێن كرن، بەلكو هەر سالۆخدانەكێ مەبەستەك ل پشت هەیە، چ بو دیاركرنا ئاستێ دەروونی، رۆشەنبیری، ئایدولوژی و یێ كەسەكێ بیت یانژی مەبەستەك سیاسی و نەتەوی هەبیت.

رۆمانا پێلا هشیاریێ گەلەك گرنگی ب دیاركرنا رەوشا ناڤخوەیی یا كەسایەتیان ددا و ب رێكا سالۆخدانێ دچوونە د ناڤ هندرێ كەسایەتیێن خوە دە و رەشا وان یا دەروونێ دیاردكر. بەروڤاژی رۆمانا نەریتی كو گرنگی ب جه و رەهندێ ژ دەرڤە یێ تش و كەسایەتیان ددا و ل هەمبەری ڤێ یەكێ رۆماننڤیسا بریتانێ (ڤێرجینا وۆلف) دبێژە:

> زێدەتر ئەڤی شێوازی هێز تێدە نەما، بو دەربرین ژ تشتێن نوو پێدڤیە داهێنانا شێوازەكێ نوو بكەین.[١٧٧]

مەبەستا سەرەكا یا (ڤێرجینیا) یێ ئەو كو پێدڤیا رۆماننڤیس هن گرنگیێ ب جهی نە دەن بەلكو زێدەتر گرنگیێ ب سالۆخدانا سایكولوجییا كەسایەتیێن خوە بدەن و ب رێكا كردارین ئەوان رەوشا وان یا سایكولۆجی دیاربكەن. وەكە دیار كەسایەتی یەكە ژ توخمێن هەرە سەركە یێن تێكستێ رۆمانێنە و بویەران پەیوەندی ب ژیان و رەفتار و هزركرنا وانڤە هەیە، هەر ژ بەرڤێ یەكێ سالۆخدانا ئەوان پرۆسەیەكا گەلەك گرنگە ژ بۆی پێكئینانا بنیاتێ داهێنانا رۆمانێ، د رۆمانا كلاسیك دە پشكا هەرە مەزنا سالۆخدانا كەسایەتیان بەر ب رۆخسار و جیهانا ژ دەرڤا یا كەسایەتیان دكە وەكە (جلوبەرگ، تەمەن، بەژن وبال...). بەلكو زوربەیا جارا رۆماننڤیسێن رۆمانا نەریتی ل سالۆخدانكرنا

---

[١٧٦] عبدالكريم السعيدي: شعرية السرد في شعر (أحمد مطر) دراسة سيميائية جمالية في ديوان لافتات. دار السياب للطباعة و النشر و التوزيع، لندن ٢٠٠٨، ص. ٢٤٢.

[١٧٧] سەباح ئیسماعیل: چەمك و ئیستاتیكای شوێن لە ئەدەب دە. دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٩، ڕ. ٢١.

ناخ و دەروونێ کەسایەتیان پەنا دبرە بەر بو سالۆخدانا گهورینێن دەرەکی و دڤیان بڤێ رێکێ بگەهنە ناخێ کەسایەتیێن خوە بومیناك (سۆر بونا ناڤ چاڤان ئاماژەیە ژ بوی شەرمکرنێ، یان ژی زەر بوونا رۆخسارێ ئاماژەیە بو ترسێ یان هەبوونا نەخوەشیەکێ ل جەم کەسایەتیی)[١٧٨] و ب رێکا سالۆخدانا رۆیێ ب سەرڤە یێ کەسایەتیان رەوشا وان یا دەروونی دیار دبە وەکە ڤێ میناکێ:

> دەما کو رووبۆش راکر دەڤێ من ژ هەڤ ما و زمانێ من د دەڤێ من دە هاتە مخکرن. ئەو ئینسانەکێ هەما ببێژە بێ روو بوو. ژ شووپێن برینان مرۆڤ نزانیبوو کو ئەڤ بەرێ روو بوو. (میرنامە:١٦٦)

د ڤێ سالۆخدانێ دە گومان و هزر ل سەر ئەڤی کەسایەتی درۆست دبن، رویەکێ وەها کرێت و شینا برینان وەرگری نەچار دکە کو تەخمینێن خراب ل سەر ئەڤی کەسایەتی بکە. یان ئەڤ مرۆڤ کوژەکە؟ یان ژی بدەستێ کەسەکێ هایتیە بریناکرن. لێ پشتی بوورینا بوویەران کەسایەتیا راستەقینە یا ڤی مرۆڤی دیار دبە، کو وی دەست د کوشتنا (ئەحمەدێ خانی) دە هەبوو. ل ڤێرە رۆمانڤیس مفا ژ وێ یەکێ ستاندیە کو رۆخسارێ هنەك مرۆڤان ناسنامەیە ژ بۆی دیارکرن رەوشا وی یا ناڤەندی، ئانکو "سالۆخدانا دەرڤە یا کەسایەتیان، تایبەتمەندیا سایکولوجیا ئەوان دیاردکە."[١٧٩] وەکە مە دیار کری کو رۆمان بتەنێ نە وێنەکرنەك کەتواری یان ڕیالیزمیە د چارچوڤەك ئاسێ دە، بەلکو رۆمان دەربرینەکە ژ سەربورەك کەسوکی یان چڤاکی، و ئەو کەسایەتیێن د هندرێ رۆمانێ دە دهێن دیتن خوەدی ئەرك، رەوش، رەوشت و دەروونێن جیاوازن، لەوما پێدڤیە رۆماننڤیس یێ شارەزا و لێهاتی بیت د بنیاتنانا کەسایەتیێن خوە دە و پێگیریا هەمی وان رەهندا بکە یێ کو کەسایەتی ژێ پێکدهێن، چونکە برێکا ئەڤان رەهندێن کو کەسایەتی ژێ پێك دهێ ناڤەکێ هەلدگرە و دبە سەدەمێ کو وەرگر ب رێکا ئەڤان رەهندا وی ناسبکە. ناڤ ژی گرنگیەك تایبەت هەیە بو کەسایەتی، ژ بەر کو رومانڤیس ژ کومەکا وان سیفەت و تایبەتمەندیێن جیاوازێن کەسایەتی ناڤەکێ بو کەسایەتێ خوە ددانە و ئەڤ چەندە ژی دبە سەدەمێ ژ هەڤ جودا کرنا وان د ناڤ تێکستێ رۆمانێ دە.[١٨٠] وەکی ب ناڤکرنا مرۆڤێ رۆگرتی د رۆمانێ دە. وەگر هەست ب وێ یەکێ دکە کو تشتەك نەپەن ل پشت ئەوی رۆیێ گرتی هەیە.

---

[١٧٨] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەممەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ٤٧.

[١٧٩] جمیل حمداوي: بنیة الوصف في الروایة التونسیة. ص. ٧٨.

[١٨٠] جەوهەر شێخانی: بنیاتی کارەکتەر لە رۆمانەکانی (حسێن عارف) دا. لەبلاوکراوەکانی یەکێتی نوسەرانی کورد/ مەلبەندی گشتی، هەولێر ٢٠١٤، ڕ. ٥٩.

بڤێ یەکێ رۆمانڤیس گوشە نیگاها خوە دخە سەر یەك ژ ڤان ئالاڤان ژ بوی دیار کرنا رەوشەك کەسوکی یان ژی چڤاکی و روشنبیری یا کەسایەتیەکی دناڤ ئاڤاهیێ رۆمانێ دە.

بەشێ سیێ

١. كورتیەك ل دور رۆمانا (میرنامە).

٢. سالۆخدانا كەسی د رۆمانا (میرنامە) دە:

١.٢. سالۆخدانا كەسایەتیا (ئەحمەدێ خانی) د رۆمانا (میرنامە) دە.

٣. سالۆخدانا جهی د رۆمانا (میرنامە) دە:

١.٣ . سالۆخدانا جهێن گشتی.

٢.٣. سالۆخدانا جهێن تایبەت.

٣.٣. ئاماژەكرنا ناڤێن جهان.

٤. سالۆخدانا سرۆشتی د رۆمانا (میرنامە) دە:

١.٤. سالۆخدانا گیانەوەران د رۆمانا (میرنامە) دە.

٥. سالۆخدانا كەلوپەل و تشتان د رۆمانا (میرنامە) دە.

١. كورتيەك ل دور رۆمانا (ميرنامە):

رۆمانا (ميرنامە – Mîrname) بو ئيكەم جار ب زارێ كورمانجى ل سالا (٢٠٠٨)ێ ژ ئالیێ وەشانخانەيا (ئاڤەستا – Avesta) ل ستەنبۆلێ هاتيە چاپكرن. ل سالا (٢٠١٢)ێ چاپا دوويى، ل سالا (٢٠١٥)ێ چاپا سيێ ل هەمان وەشانخانە هاتيە چاپكرن. نڤيسەرى ب خوە ژى ئەڤ رۆمان وەرگەرانديە سەر زمانێ عەربى ب ناڤێ (الشاعر و الأمير) ل سالا (٢٠١١)ێ ژ ئالیێ دەستەيا ئەبوزەبى يا چاندى و كەلەپۆرى د ناڤا پروژەيێ (كەليمە - الكلمة) يێ وەرگێرانێ دە هاتيە چاپكر و بەلاڤكرن. ئەڤ رۆمان ل سالا (٢٠١٣)ێ ژ ئالیێ (سەباح ئيسماعيل)يڤە هاتيە وەرگێران بۆ سەر زمانێ كوردى ب (زارێ سوڕانى) و ل سەر ئەركێ ناڤەندا (ئەنديشە يا چاپ وەشانێ) ل سلێمانیێ و ل چاپخانا (رەجائى) ل تەهرانێ هاتيە چاپكرن.[١٨١] ئەڤ وەرگەرا ژ زمانێ عەربى د هەمان دەم دە ل گەل دانەيا كورمانجى هاتيە بەراوردكرن. هەر دێر و پەراگراڤەكێ ژ دانەيا عەربى هاتبيت لادان يان سانسور كرن، دووبارە ژ دەقێ كورمانجى هاتيە ستاندن.[١٨٢]

دانەيا كورمانجى كو بابەتێ لێكۆلينێيە، ب تيپێن لاتينى هاتيە چاپكرن و د ناڤ (٢٢٩) ڕۆپەلان دە جھ دگرە. ئەڤ رۆمان ل سەر (٢٣) بەشان هاتيە پارڤەكرن و هەر بەشەكێ سەرناڤێن خوە هەنە، سەرناڤێ (٢١) ژ وان بەشان، ناڤێ كەساتيان بخوەيە، لى بەشێ يەكێ بناڤێ (سبەهەكا ب باران بوو) و بەشێ داويێ ب(ميرنامە) هاتينە بناڤكرن. و هەر يەك ژ ڤان بەشان چەندين بنبەش هەنە و هەر بنبەشەكێ ژى ناڤێ خوە هەيە.

ئەڤ رۆمان بەحسا ژيانەك خەيالى يا نڤيسكار و هەلبەستڤانێ مەزنێ كورد (ئەحمەدێ خانى)ى دكە. ئەو وەكە سەرلەهنگێ رۆمانێ دهێ حەسابكرن. د رۆمانێ دە ئەم راستى چەند كەسايەتيێن جور بجور دبين و ئەو كەس هەر يەك ب رەنگەك جودا بەحسا ژيانا خوە دكە و پاشان هنەك هايدارِيان ل سەر ژيانا و وەفاتا خانى ددن.

رۆمانا ميرنامە هەر ژ سەرناڤێ وێ ديارە پەيوەنديا مروڤێن رۆشەنبير و ميران د سەردەمەكێ دە ديار دكە، ئەو سەردەم ژى د دەما هوزنڤانێ كورد ئەحمەدێ خانى دەيە. كو د رۆمانێ دە خانى دخوازە نامەيەكێ ژ ميرى رە بشينە. لێ ئەڤ گرێ د رۆمانێ دە نايێ ڤەكرن و ناما وى ناگەهژە ميرى.

---

[١٨١] حەسەن مەحموود حەمە كەريم: خوێندنەوەيەكى ديكە بۆ رۆمانى ميرنامە. كۆڤارا (ڕامان)، ژمارە(٢٢٠)، هەولێر ٢٠١٥، ر. ١٣٥.

[١٨٢] هاشم سەڕاج: ميرنامە و تەيمورێ گورجى و چەند بابەتێكى دى. كۆڤارا (ڕامان)، ژمارە (٢٢٧)، هەولێر ٢٠١٦، ر. ١٤٠.

ژ خوە ئەڤ نامە پتر بابەتەك سیاسی و نەتەواتی پێڤە دیارە، لێ رۆماننڤیس ب ئاوایەکی فانتازی و ل گورەی پێزان و خواندنا ل سەر هەلبەستڤانێ کورد خانی ژینگەهەك ئاڤاکریە کو مرۆڤ هنەك جاران ب ئاوایەك راستین هەست ب کەتوارێ راستین یێ وی چاخی بکە. جهێ بوویەران ل باژێرێ بایەزیدێیە و ل سەردەما = (ئەبدلفەتاح خانی) یە.

دەستپێکا ڤێ رۆمانێ ژ مرنا خانی دەستپێدکە و ب شوندە ژین و ژیارا وی یا بەری وەفاتی ژ زاردەڤێ هن کەسایەتی یێن جور بجور دهێ ڤەگێران. ئاریشا خانی یا وی سەردەمی وەکی ئاریشا گەلەك زانا، فیلوسوف و بلیمەتان دهێت ڤەدیتن. کو ئەو ژی خالا سەرەکە، دژایەتی و سوجبارکرنە ژ بال دەسەلات و بەرژەوەند پەرێسان. ئەڤ مژار ژی بابەتەك زندیە ب تایبەتی ل وەلاتێن پاشکەڤتی کو هەرتم راستی و حەقی دهێت ژناڤبرن. ژ بلی ڤێ مژارێ گەلەك بابەتێن دن بخوەڤە دگرە. وەکی بندەستیا کوردان ژ بال عوسمانی و سەفەویان ڤە و بکارئینانا دەسەلات، مەلا و تاکێ کورد پێخەمەت ئاڤاکرن و بەرفرەهکرنا ئمبراتوریێن خوە، وەکە چەوان مێرێن کوردان ژ بۆ دەولەتا عوسمانی دکەتن جەنگان و ئەڤ جەنگێن هە، بتەنێ کوردا هەڤدوو دکوشتن. وەکە شەرێن د ناڤبەرا عوسمانی و سەفەویان دە یان ژی عوسمانی و نەمساوی و رۆسان دە ...هتد. زەرەرمەندێن هەری مەزن کورد بوون. خانی ژی دخوەست ئیدی کورد هشیار ببن و ژبۆ زمان، ئاخ و ناسناما خوە خەباتێ بکن. ل داویێ خانی ژ بەر ڤان هزر و هەلویستان. بزاڤا کوشتنا وی ژ بال شێخ و میرێن کوردان ڤە دهێ کرن وەکی میرێ وانێ و بازیدێ. ل داویێ ژی ب ڤان خەم و کەدەران وەغەرێ دکە و دمرە، لێ بمرنەکێ مژاوی و شێلی.

د میرنامەیێ دە ژان دۆستی کار ل سەر قوناغەك دوور و درێژ یا دیرۆکا دەستهەلاتا ئیمارەیێن (میرگەهێن) کوردی کرییە. ئەڤ یەك بویە سەدەمێ رەنگڤەدانا کلتورەك دەگمەن و ب بها یێ ڤێ قوناغا دیرۆکیا دوور و درێژ. ئانکو مێژوو و چاندا مللەتی کارییە باگراوندەکێ تایبەت یێ چاندی ب رۆمانێ ب بەخشیت. ئەڤێ چەندێ ژی بێهتر کارێ ژان دوستی سەرکەفتی و دەولەمەندتر کرییە، ژ بەر کو میرنامە رۆمانەکە د بنەرەت دە کار ل سەر کومەکا چاڤکانی و سەرچاڤەیێن جور ب جور کرییە، ژ وانان "شەرەفنامە یا شەرەفخانێ بەدلیسی، سیاحەت نامە یا ئەولیا چەلەبی، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی"[١٨٣] د گەل مفا ستاندن ژ چاڤکانییێن سوفیگەری، کیماگەری، نوژداری و دەرمانسازی، ئەفسونگەری، گیا و گول و چاوانیا درۆستکرنا مرەکەبێ، کاغەز و جلدکرنا پەرتووکان، باشنڤیسی و د

---

[١٨٣] ناڤێ ڤان هەرسێ پەرتووکان بخوە ژی د رومانێ دە دەرباز دبە، ب ڤێ چەندێ ژی دیار دبە، کو رۆماننڤیسی مفا ژ ڤان چاڤکانیان ستاندییە.

گەل مژارێن سێکس و هۆمۆسێکسوالێ و بابەتێن جوگرافی و ئاماژەکرن ب دەڤەر و جهێن جودا جودا مینا بازید، بەدلیس، ستەنبۆل، رەوەن، جزیرا بووتان، ئەسفەهان، ڤییەنا، ئیدر و ماکوو. د گەل دیارکرنا سرۆشتێ کوردستانێ مینا چیایێ گلیداغێ، چیایێ جودی، چیایێ سیپانێ خەلاتێ، گولا وانێ و ئورمیێ و چەمێ مورادێ و دجله و ئاراس... هتد. ئەڤ رۆمان د گەل خەیال و ئاشووپا رۆماننڤیسی بەرهەمێ چەندین مەعریفەتێن جوربجورە مینا مێژوو، جوگرافیا، سایکۆلۆژیا، جڤاکناسی، پزیشکی، کەلەپوری و هونەری، ئەڤ رۆمان ب بابەتەکێ مەعریفی یێ کوردی کاری ل سەر بابەتەکێ دیارکری دکە. ئەو ژی مژارا کەسێن رۆشەنبیرە د گەل دەستهەلاتێ، ئەحمەدێ خانی ژی وەکە رۆشەنبیرەك کورد دبە باشترین سەرلەهەنگ و رەمز ژ بۆی ڤێ مژارێ و گەهاندنا پەیاما رۆماننڤیسی ژ بۆی خواندەڤانی. دیسان ژ ئالییێ کەلەپوری و چاندا کوردی رۆماننڤیسی مفا ژ دیاردا سەرهاتی و دەنگبێژییێ ستاندیە و ئەڤ یەك د جڤاکا کوردی یا وی چاخی دە گەلەك بەربەلاڤ بوو. د رۆمانێ ژی دە دەنگبێژێن مینا دۆستۆیێ دەنگبێژ و بابێ وی و عەمەرێ خزنەدار و چیرۆکبێژێن مینا سەلیمێ نالبەند دهێن دیتن. کو ڤان مرۆڤان د کوچکێن میر و ئاغایان دە ئەڤ پیشەیە دکر. ئەڤە ژی بنەرینەك ڤەشارتی دەربرینێ ژ وان کەدەر، زۆلم و زوردارییا ب سەرێ مللەتێ کورد هاتی دکە. ژ بەر کو پرانیا ناڤەرۆکا ستران و سەرهاتییێن وان گرێدای دیرۆکا مللەتێ کورد بوون، کو ئەڤە ژی رێکەکە رۆماننڤیس پێ ئاماژێ بکە وێ دیرۆکا رەشا مللەتێ کورد. مژارا عەشقێ ژی رەنگڤەدانەك مەزن د ناڤ رۆمانێ دە هەیە. خانی دبە ئەڤینداری شەنگێ، لێ ئەو ناگەهن هەڤ. لێ ئەڤ عەشقا د رۆمانێ دە دهێ دیتن پتر د ڤالبەك سوفیگەری دە بوویە.

ب رەنگەك گشتی رۆمانا میرنامە هەلگرێ کومەکا تیم و بابەتێن جور بجورە و سەرجەمێ ڤان بابەتان ب هزر و بیرێن (ئەحمەدێ خانی) دهێن ئارستەکرن مینا:

١) رزگارکرن و سەرخۆەبوونا کوردستانێ ژ دەستهەلاتێن عوسمانی و سەفەویان.

٢) یەگرتنا عەشیرە و بنەمالێن کوردان و هارینەکرنا وان ژ بۆی دوژمنان.

٣) گرنگیدان ب خوەندن و نڤیسینا پەرتووکا و کوردستان ببە مەلبەندەکێ رۆشنبیری و چاندی.

٤) خوە ناسکرنا کوردان و گرنگیدان ب زمانێ کوردی و پەیداکرنا هەستەك ناسیونالیستی ل جەم هەر تاکەکێ کورد.

٥) میانرەوی د جڤاکا کوردی دە و پێکڤە ژیان بێ جوداهیا ئول و نڤشان.

٦) هشياركرنا میر و دەستهەلاتدارێن کورد، کو بتەنێ گرنگییێ ب پارە و خوەشییێن خوە نەدن، بەلکو پێهتر گرنگییێ ب خەلك و جڤاکا خوە بدن.

٧) رەخنەگرتن ل چڤاکا کوردی یا وی چاخی، کو بوو سەردەمێ نها ژی دبە باشترین میناك.

٢. سالۆخدانا کەسی د رۆمانا (میرنامە) دە:

کەسایەتی توخمەکێ سەرەکی یێ رۆمانییە، رۆلەکێ گرنگ و بەرچاڤ د بنیاتێ تێکستێ رۆمانێ دە دبینە و برێیا کریار، هەلویست و رەفتاران بوویەرێن رۆمانێ پێشڤە دبە. رۆماننڤیس ژی ژ بۆی ناساندنا کەسایەتیێن خوە د ناڤ بوویەرێن رۆمانێ دە پەنایێ بۆ دوو شێوازان دبە. یەك؛ (راگەهاندن - Telling -) د ڤی شێوازی دە رۆماننڤیس ب رێکا ڤەگێرەکێ هەمی تشتزان و جێناڤێ کەسێ سیێ سرۆشتێ کەسایەتیان ب رێکا سالۆخدانێ پێشکەش دکە. ڤەگێر مفای ژ سالۆخدانا ژ دەرەڤە یا کەسایەتیان وەردگرە وەکە (بەژن، دەڤ، چاڤ، جلوبەرگ و سیمایێ ژ دەرڤە)، ب ڤێ رێکێ وێنەیەکێ هەستپێکری یێ وی کەسایەتی و لایەنێ وی یێ دەروونی دیار دکە.[١٨٤] رۆماننڤیس هەرتشتێ گرێدای وی کەسایەتی ل خواندەڤانی ئاشنا دکە و بوچوونا خوە ژی ل سەر ددە. لەوما گەلەك جاران ئەڤ شێواز ب شێوازێ شلوڤەکرنێ دهێ بناڤکرن.

شێوازێ دووێ؛ (نمایشکرن - Showing) دڤی شێوازێ پێشکێشکرنا کەسایەتیان دە، ڤەگێر راستەخۆ بەژدارییێ د ناساندن و ئاشکەراکرنا کەسایەتیان دە ناکە.[١٨٥] بەلکو ئەو کەسایەتی ب رێکا هەلویست، رەفتا و ئاخافتنێ لایەنێ وی یێ ڤەشارتی دیار دبە. دڤی شێوازی دە وەرگر ئالاڤەك چالاکە د پروسەیا وەرگرتنێ دە، چونکە وێنە یان ژی رەوشا دەروونی یا کەسایەتی برێکا رەفتار و گوتنێن وی دیار دبە.

ئەڤ هەردوو شێوازە ب ئاوایەك بەرچاڤ د رۆمانا (میرنامە) دە دەردکەڤە. هژمارا کەساتیێن کو دبن ئەگەرێ گهوەرینا روویدان و پێشڤەچوونا بابەتێ رۆمانێ ژ (٢٢) کەسایەتیان پێکدهێ. هەر یەك ژ ڤان کەسایەتیان سالۆخدانا روخسار یان بێژین ب پرانی سالۆخدانا دەروون و ناخێ (ئەحمەدێ خانی) دکەن، ژ بەر کو رۆمان ل دور ژین و ژیارا وی یە، ئەو کەسایەتی ژی هەموو دخزمەتا وی دە هاتینە ئاڤاکرن.

---

(١٨٤) جەوهەر شێخانی: بنیاتی کارەکتەر لە رۆمانەکانی (حسێن عارف) دا. ر. ٥٥.

(١٨٥) هەمان ژێدەر. ر. ٥٦.

١.٢. سالۆخدانا کەسایەتیا (ئەحمەدێ خانی) د رۆمانا (میرنامە) دە.

کەسایەتییێ سەرەکە یێ ڤێ رۆمانێ هوزانڤانێ کورد (ئەحمەدێ خانی) یە و د دەربارەی ئاڤاکرنا کەسایەتیا (ئەحمەدێ خانی) د رۆمانێ دە، رۆماننڤیس (ژان دۆست) دبێژە:

میرنامە نە دیرۆکا راستیا خانییە. یانێ نە رۆمانەکە بیوگرافیك. لێ میرنامە تەسەورا من ژ ژیانا خانی رەیە، ئەز چاوا ل خانی دنێرم، ژیانا وی چاوا خەیال دکم... ممکوونە رۆمانووسەکی کورد ژیانا خانی بنڤیسە ب رەنگەکی گەلەك جوداتر، دکارە وی ل جامیێ ل سەر نمێژێ ببینە، هەر ل ورە، یانێ هەر یەك دکارە ب ئاوایێ خوە خانی تەریف بکە، بدە ناسین. لێ یا من خەیال گەلەك تێدە هەیە. ئەز ژ بۆ کو ژ خانی رە کاراکتەرەکی نوو ئاڤا بکم ڤێ خەیالێ بکار تینم. گەلەك جاران خەیال راستیێن نهێنی دەرتێنە هۆلێ. ئەز دکم ئالیێن خانییێن کو ڤەشارتینە، کورد ڤال ناکن ڤان ئالیان ب ئالیێن وییێن کورد رە بێنە خویاکرن. ئەز دخوازم خانی بێ ناسکرن، هەزکرنا وی یا ل مرۆڤاهیێ بێ ناسکرن، هەزکرنا وی یا ژ خوەدێ رە بێ ناسکرن؛ وەکی ئەڤیندارەکی وەکی مە هەموویان بێ ناسکرن. ئەز دخوازم خانی وەکی ئینسان، ب گۆشت و رە بێ ناسکرن.[١٨٦]

د رۆمانێ دە خانی وەکە نشتیمان پەروەر و روناکبیرێ سەردەما خوە رۆلا خوە دبینە و د گەل دەسەلاتا وی سەردەمی ب میرێ بازیدێ رە دکەڤت هەڤرکی و ململانێ. دیتن و بوچونێن خوە دەربارەی دەسەلاتا وی یا شاش مینا کولەتی و بندەستی و خزمەتکرنا رۆم و عەجەمان دیاردکە. خانی بانگەوازا پێگەهەکێ سیاسی یێ کوردی دژی دەسەلاتا عوسمان و سەفەوییان دکە. هەروەسان دخوازە نامەیەکێ ژ میری را بشینە و ڤان تشتان ژێرە بێژە. نامە دگەهە دەستێ میر، لێ میر ناما وی ناخویەن و خانی بوان کەدەر و خەمان وەفات دکە.

خانی د ڤێ رۆمانێ دە وەکە مەلایەك و هوزانڤانەکێ کورد یێ وی سەردەمی ژلایێ رۆخساریڤە هاتیە سالۆخدان. ئەو تشتێن ل جەم خانی تشتێن گشتینە وەکی (شاشك، جوبە، رهپوشین) ئەڤ

---

[١٨٦] هڤب. جەمل ئۆگوز: چما خانی دەڤ ژ نڤیسینێ بەردا؟. ژ مالپەرێ :
http://diyarname.com/news.php?Idx=855

سالۆخەتێن سەرەكی یێن هەر مەلایەكێ نە، لێ رۆماننڤیس ب ئاوایەكێ هور و كور ل سەر سالۆخدانا ناخ و هەستا وی یا نەتەوی راوەستایە. ئەم دێ نها ل خوارێ بەحس بكن.

ئەحمەدێ خانی كەسایەتیەكە نە هاتییە ئاڤاكرن بەلكو بخوە هەیە. ئانكو كەسایەتیەك (راستی – دیروكی) یە. ژ بەر هندێ رۆماننڤیس نەكارییە سیمایێ وی یێ راستەقینە بدت دیاركرن، ژ بەر كو د وی چاخی دە وێنە، فوتگراف و پەیكەرێین وی نەبوونە تا بگەهنە سەردەما مە. (تەیمورێ فاسق) د رۆمانێ دە یەك ژ هەڤالێن نێزیكێن خانی یە و ئەو رەنگێ روویێ وی زەر ددت دیاركرن:

ئەرێ، روییێ وی بێهنەك كورت گەش بوو لێ تاڤلێ پێلان خەمگینیێ ئەو روییێ زەر دانا بەر خوە و من د وێ رۆنیا وێ موما نوو دە كاریبوو چاڤێن وی یێن شل ژی ببینم. (میرنامە: ٢٢-٢٣)

ئەڤ سالۆخدان بكورتی روییێ ویی زەر و چاڤێن وی یین شل دیار دكە. ئەڤ سالۆخدانە ژی ب مفا وەرگرتن ژ بەرهەما وی (مەم و زینێ) هاتیە وەرگرتن. كو چەند جاران خانی ئاماژێ ب روییێ خوەیێ زەر دكە. (شەنگێ) ژی یا كو وێ و خانی ژ هەڤ حەزدكر، وەها سالۆخدانا وی دكە:

بینا كو ژ بەر هۆچكێ ئەباییێ وی رادبوو تێ من. دەنگێ وی ئەو قاس نەرم بوو تە دگووت د روونێ میهان دا كریە. و روویێ وی ئەوقاس ل كەن بوو تە دگوت ڤەی ل كەسكەسۆران دنێرە. (میرنامە: ٤٩)

ئەڤ سالۆخدان ب ئاوەیەك شعری و ب ئالیكارییا ئالاڤێن رەوانبێژیی هاتیە كرن. ب هاریكارییا لێكچواندنێ چەند پێزانین ب دەست وەگری دكەڤە، مینا (دەنگ و روو). ئەڤ هەردوو سالوخەت پەردەیێ ل سەر رەوشا دەروونی یا خانی رادكە. كو ئەو مرۆڤەك ئارام و روو بكەن بوو. ئەڤ چەندە ژی سالۆخەتێن مرۆڤێن باشن. پاشی (بووهاری) كو هەم شاعرە و هەڤالێ خانی بوو دەما دچە جەم خانی ل حوجرەیا وی، ئەوژی وەها سالۆخدانا رۆخسارێ خانی دكە:

دەما پێژنا من ل بەر دەری كر، هنەكێ فتیل بلند كر د رۆناهیەكە سست هوجرە تژی كر د روویێ وی یێ ب ریا بەلەك خەملاندی خویا كر. (میرنامە: ٦٦)

ئەڤ سالۆخدان ژی مینا هەر مەلایەكێ وی چاخی كو خوەدی ریهە. ژ بەر كو خانی كەسایەتیەك دیرۆكیە، لەوما رۆماننڤیسی گەلەك تشت ل سەر خوە نەكرینە مال داكو بەرپرسبیت ژ

هەر هایدەریەکێ کو ئەو بدەت، د دەرحەڤا خانی دە. ل جهەك (حاجی زوهدیێ بازرگان) سالۆخدانا جلوبەرگێن خانی دکە:

مـا وێ مەله ئەحمەد ئەفەندی چ بدا من! بارەك کتێب! یان شاشك و جوبەیێ خوە! یان ژی مورەکەبدانکێن خوە یێن رەش. (میرنامە: ٩٧)

مەلایاێن وی سەردەمی جوبە ل سەر ملیێن خوە ددان و شاشك دانانە سەر سەرێ خوە، دا کو ژ کەسێن دن جودا بن. ژ بەر کو مەلاییێن وی چاخی رێزەك تایبەت هەبوو ل جەم خەلکی. ئەڤ جلوبەرگ ژی دئولا ئیسلامی دە سیمبۆلن ژبوی جوداکرنا مەلا و ماموستاییێن ئولی ژ کەسێن دن.

دەما خانی دهێت ژەهردان و حەکیمێ فلەه دچە وی دەرمان دکە. وەها سالۆخدانا رۆیێ خانی دکە:

من دچاڤێن وی دە تەرپەتەرپا پیێن مرنەکێ نێزیك بهیستن. چاڤێن وی فەسادیا ژەهردانێ دکرن، کەنارێن وان سۆر بووبوون و ناڤا وان زەر و مەلول بوو مینا چراغێ کو زەیت د بنی دە نەمایە. (میرنامە: ١٣٧)

وەکە دیار سالۆخدان گرنگترین ئالاڤە بو دەربازبوون بوو جیهانا ناڤەندی یا کەسایەتیان، ب ڤێ سالۆخدانێ دیار دبە کو خانی ل داویی هاتبوو ژەهردان و سالۆخدانکرنا رۆخسارێ وی ب ڤی رەنگی. مروڤەك نەخوەش ب ژەهردانێ تینە بەرچاڤێ وەرگری. ب ڤێ یەکێ رۆماننڤیسی مفا ژ مەعریفەیێن جودا ستاندییە بو سالۆخدانێن خوە د رۆمانێ دە، ژ بەرکو ل سەر رۆماننڤیسی پێدڤیە ل سەر سالۆخدانێن خوە یێ رەوان و زاڵبیت. دەما خانی وەفات دکە (سەلاحەدینێ سەحاف) وەها سالۆخدانا کەفنێ وی یێ پیرۆز دکە:

کەفەنێ سەیدا یێ بەرفین هم سپی مابوو هم ژی شل نەبووبوو. تە دگوت ئەو بارانا رەش نابارە و فەنانی کو ئەم د بن تافکا گولانێ دە دمەشن. (میرنامە: ١٦٠)

شوبهاندنا کەفەنێ خانی ب رەنگێ بەرفێ و ل بەر وێ بارانا رەش، و زوها ما نا کەفنێ وی، ئاماژەیو کو خانی مروڤەك چاك و خوەدی زاتەکێ باقژ بوو. ژ بلی کو کەفنێ کو بسلمان ل بەر مریێن خوە دکن رەنگێ وی سپییە، د ئەفسانە و حیکایەتێن ملەتێن جودا دە رەنگێن رەش و سپی وەکە دوو نونەرێن هێزا چاکی و خرابیێ دهێن بکارئینان، رەنگێ سپی ئاماژەیە بوو باشی، گەشبینی، خوەشی و بەختەوەریێ، پرانیا پالەوانێن باش ب رەنگێ سپی هاتینە شوبهاندن، وەکە سیمەرخ، پەری

و ئەسپ. بەلێ مرڤێن خراب و وێرانکار ب رەنگێن رەش هاتینە شوبهاندن، وەکە دێو، ئەژدەرها و دەهبە. ب گشتی رەنگێن رەش و سپی وەکو نونەرێن دوهێزێن باشی و خرابیی هەرتم ل گەل یەك دناکوکن، هەر جار هێزەك ژ وان بسەر یا دن دکەڤە.[187] ل ڤێرە ژی رەنگێ سپی و بەرفین یێ کەفەنێ خانی ب سەر هێزا خرابا رەش یا بارانێ د کەڤە. و ناهیلە وی ب لەوتینە. ئەڤ چەندە ژی دەلالەتێن واتایی ژ کەسایەتیا پیرۆز یا خانی دکت. ل جهەك دن (مروڤێ رووگرتی) وەها سالۆخدانا باشی و دەلالیا خانی دکە:

وێ شەڤ. ئەز ڤەناشێرم کو کیفا من ژ خانی رە هات، مرۆڤەکێ نازك و دەلال بوو. ئارام بوو د جھ دە کەتە دلێ مرۆڤان. (میرنامە: ٢٠٤)

رۆخسارێ مروڤی گەلەك جاران دەربرینێ ژ ناخ و دەروونێ مرۆڤی دکە. ل هەمبەرێ ڤێ یەکێ ژی مرۆڤێ کوژەك کو ناڤێ وی یاڤوز (مرۆڤێ روونخامتی)، کو ئەو ب کوشتنا خانی دهێت تومەتبارکرن، وەها سالۆخدانا باشی و رحسڤکی یا خانی دکە، لێ ئەو دیار دکە کو پەرە ژ بوو وی ژ هەر تشتی ب بهاترە. ل ڤێرە هیزا خرابیێ ل سەر هێزا باشیێ دکە ڤە و خانی ئەو ڤاس مرۆڤەك نازك، دەلا، ئارام، زانا و ژیر دبە ڤوربانێ ئارمانجا هنەك مرۆڤێن خراب و نەباش. لێ بەلێ ئەو مرۆڤ ژ کوشتنا خانی پوشمان دبە و دیار دکە:

لێ بخێرا خانی و بەرەکەتا نوورا د روویێ وی دە ئەز ژ خوینرژاندنێ تەڤی سار بووم و ئێدی دەستێ من ل شالوولەکی نەما دگەرییا. (میرنامە: ٢٠٧)

هەتا مرۆڤەك کوژەك ژی ژ رەوشتێ باش و نوورا روویێ خانی رە هایدار بوو. لێ ئەو کوشتن و تاوانا وی لهەمبەری مرۆڤەکێ باشێ مینا خانی کری، باندورێ ل سەر رەوشا وی یا دەروونی کر و ئەو ژ کوشتنا مروڤان رە پوشمان کر.

هەر چاوابە کەسایەتیا خانی د رۆمانێ دە ژ ئالیێ رۆخساریڤە گەلەك نەهاتیە سالوخدنا لێ ئەو سالۆخدانێن کێم و کورت، کارییە خانی وەکە مرۆڤەك رەنگ زەر، خوەدی ریھ، ب جووبە، روو رۆناهی، ئارام، کیفخوەش(روو بکەن)، تلیێن زێرین، نازکی، دەلال، ئارام و مرڤەك نۆرانی ژ بووی خواندەڤانی ب دگهوێزە. ئەڤە هەمی خەسەلەتێن مرۆڤێن باشە.

---

(١٨٧) پەخشان سابیر حەمەد : رەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجیی خواروی کوردستان ١٩٧٠-١٩٩١. ئەکادیمیایی کوردی، هەولیر ٢٠١٣، ر. ٣٧٨.

ئەحمەدێ خانی ژ ئالیێ دەروونیڤە ب رەنگێن جودا جودا هاتییە سالۆخدان، هندەك کەسایەتی، دەروونیا خانی وەکە مرۆڤەك چاك و باش وەسفدکن؛ لێ بەروڤاژی کەسێن نە ل گور هزروبیرێن خانی وی ب مرۆڤەك نەباش و گاور د هەژمێرن مینا (میر ئەفدولفەتاح، حاجی زوهدییێ بازرگان، شێخ سەیفەدینێ جوبەشین، میرزا سەبری و مەلاییێ فەرسی)، خانی وەکە مرۆڤەك ئاژاوەگێر و ئەنارشیست دبین. ژ بەرکو خانی ب فێل و خرابیا وان دحەسیا. لێ رۆماننڤیس کەسایەتیا خانی لگور رەفتار و هەلویستێن وی وەکە فیلوسوفێ یونانی (Socrates ٤٦٩/ ب.ز - ٣٩٩ ب.ز) سالۆخدایە،[١٨٨] کو خانی ژی ژ بەر هزر و رامانێن خوە د رۆمانێ دە ژ بال دەسەلاتا ئەوی سەردەمی ب رەنگەك نەپەن دهێ ژەردان. پشتی کو خانی وەفات دکە بۆ خەلکێ بازیدێ دبە جهێ مەندەهوشییێ ئێدی خەلك ب باش بەحسا وی دکن وەکە وێ دیالۆگەکا د ناڤبەرا (مەلا فەریدی و میرزا سەبری) دە وەها دهێت گوتن:

- سەیدا ئاگرەکی دادییێ بوو دێ چاوا کەفەنێ وی شل ببە! (میرنامە: ١٦)

خانی ژ زاردەڤێ (مەلا فەریدی) ب پیرۆزیا ئاگرێ هاتیە شوبهاندن، ئاگر ژی د ئولا زەردەشتییێ دە و ب تایبەت ل جەم کوردان پیروزیەك تایبەت هەیە. هەرتشتێ پیس و لەوتی ب ئاگری باقژ دبە. رۆماننڤیسی مفا ژ ڤێ پیروزیا ئاگریی ستاندیە ژ بوی سالۆخدانا زاتێ خانی. خانی بخوە ژی خوەدی جهەك تایبەت بوو ل جەم خەلکی، وەکە (بوهاری) وە ها سالۆخدانا وی دکە:

> **من دزانی بوو کو مروڤەکی تێرا خوە ژیر و زانا و خوەدان عاقل و فەرهەنگ بوو. (میرنامە: ٦٣)**

ئەحمدێ خانی د رۆمانێ دە ب مروڤەك زانا و خوەدی علم و مەعریفەت و مرۆڤ پەرەر هاتیە سالۆخدان. خانی ب نەرینەك تەسەوفی تەماشەی پێکڤەژیانێ دکە و ب نەرینا وی پێدڤە هەر ئولەك

---

[١٨٨] ل سالا (٣٩٩) ب.ز سێ کەس ل هەمبەر فکر و رامانێن سۆکراتیسی راوەستانە و دژایەتی کرن. ئەو ژی (میلتوس، ئەنیتۆس و لینکۆن) بوون. کو سۆکرات تومەتباردکر ب وێ یەکێ کو وی خوداوەندەکێ بیانی ئینایە ناڤ باژێری و خوداوەندێ ئەسینایێ رەتکرییە و هشێ گەنجان تێکدایە. ل داوییێ هەمیی هەولێن فەیلەسوف و پارێزەران ژ بووی رزگارکرنا سوقراتی د بێ مفا بوون، ل داوییێ بریار مرنێ ل سەر وی هاتییە سەپاندن و ئەوژی ب ڤەخوارنا ژەهرێ د بە قوربان. بو زێدە زانیاریان ڤەگەرە بۆ ژێدەرێ:

- مها أحمد السيد الشناوي: صورة سقراط في كتابات الفلاسفة و المؤرخين. المكتبة العصرية للنشر و التوزيع، مصر ٢٠١٣، ص. ٢٦.

کو د ناڤ کورمانجان ده جهێ خوه هه‌به. وه‌که (موسلمان، ئێزدی، ئه‌رمه‌ن، فله‌ه و جوهی) هه‌می ب هه‌ڤرا بژین، ده‌ما ب (مه‌لا سالحێ جزیری) ره دبێژه:

> سبه‌هێن یه‌کشه‌مان کو ده‌نگێ چنگلنگا ناقوسێن مه‌خینان دهات، روویێ وی گه‌ش دبوو و دگوت.[189]
>
> - بنێره سالح! خوه‌دێ ب هه‌ر شێوه‌یی بانگی ئه‌ڤدێن خوه دکه. ئێ من راستی بێژم ، گه‌له‌کی ژ وی ده‌نگی سل دبووم. من دگوت کو وه‌کی ئه‌ڤ وه‌لاتێ ئیسلامێ چما ده‌نگێ ڤان ناقوسان بلند دبه! هه‌تا جاره‌کێ وی ژ من ره هنه‌ك کتێبێن ته‌سه‌وفێ ئانین و ژ من را خوه‌ندن. (میرنامه: ١٤٤)

ب ڤێ سالۆخدانێ ئه‌م دگه‌هین ناخێ دروست یێ (ئه‌حمه‌دێ خانی) کو ل سه‌ر گه‌وهه‌رکه‌ك مروڤایه‌تی و سۆفیگه‌ری پێکڤه ژیانێ د په‌ژرینه. د رۆمانێ ده خانی دوو هه‌ڤالێن سه‌ر ب دوو ئولێن جودا ژ ئیسلامێ هه‌نه، یه‌ك ژ وان ئه‌رمه‌نه ب ناڤێ (ته‌یمورێ فاسق) و یێ دن ژی ئێزدییه ب ناڤێ (شه‌مسویێ قه‌وال) کو ئه‌ڤ هه‌ردوو که‌سایه‌تیه به‌لگه‌داریێ ژ مرۆڤپه‌روه‌ریا خانی د رۆمانێ ده دکه. حه‌زکرن و عه‌شق یه‌ك ژ رێسایێن سه‌ره‌که یێن سۆفیسیزمێنه، کو دڤێ مژارێ ده گه‌له‌ك هه‌لبه‌ستڤانێن متەسه‌وفێن کور ئه‌ڤ حه‌سکرنا بێ جوداهی ئانینه زمان، مینا هه‌لبه‌ستڤانێ کورد (مه‌لایێ جزیری)، دده‌رباره‌ی بێجوداهیا ئولان ده دبێژه:

دل گه‌شته مـــه ژ دێرێ ناچم کنسته‌یێ قه‌ت

محراب وێ ب من ڕا وه‌ر دا بچینه لاله‌ش[190]

گرنگ نینه تو چ ئول و مه‌زهه‌ب بی، یا گرنگه ئه‌وه هه‌ر که‌سه‌ك د دلێ خوه‌ده عه‌شق و ڤیانا خوه‌دێ هه‌بیت. ئانکو دل په‌رستگه‌ها هه‌ر مرۆڤه‌کێیه و ب رێکا وی مرۆڤ دگه‌هه خوه‌دایێ خوه. د رۆمانێ ده که‌سایه‌تیا ئه‌حمه‌دێ خانی لژێر باندورا (مه‌لایێ جزیری)، و سوفیسمێ هاتییه ئاڤاکرن. د

---

(189) مه‌خین ناڤێ ئه‌شیره‌ك کوردێن فله بوو. واته ب ره‌گه‌ز کورد و ب رێبازا ئایینی خریستییان (مه‌سیهی) بوون. ل سه‌رهه‌دێ دژیان. گوندێ سه‌رایێ کو نها ناڤه‌ندا قه‌زا ئۆزالیێ ل رۆژهه‌لاتێ باژارێ وانێیه، ب ناڤێ سه‌رایا مه‌خینان ب ناڤ و ده‌نگ بوو، له‌ومان کو خه‌لکێ وی گوندی و چه‌ندین گوندێن ل دۆر و به‌رێن وی مه‌خین بوون.

مه‌خین، ل رۆژهه‌لاتا کوردستانێ ل گه‌لیێ کۆتۆلێیا باژارێ خۆیێ، ناڤێ گونده‌کییه ژی. (په‌رویز جیهانی: مه‌خین؟، Amidakurd.com. ٢٠٠٧/٨).

(190) مه‌لایێ جزیری (دیوان): ر. ١٤٠.

حەقیەت ژی دە ئەم ڤێ راستیا خانی دبینین. ب گشتی خانی ژ فەرق نەکرییە د ناڤبەرا مروڤان دە بەلکی ئەو ل دلێ وان یێ ساڤ و زەلال دگەهشت.

هەلویستا خانی ل هەمبەر کورمانجان و زمانێ کوردی گەلەك بەرچاڤ دکەڤە و ئەڤ هەلویست وی نەچار دکە، کو راستی گەلەك نەخوەشی و ئیشانێ ببیت. دەما (عەمەرێ خزنەدار) دچە جەم (خانی) وەها سالۆخدانا هەلویستی وی دکە:

> من پێژنا ژانەکە نەناس ژی د دلێ خانی دە کر. خەمێن دلێ وی دهاتن بهیستن و ژ ئاوایێ ئاخفتنا وی خویا بوو کو ئێدی عەرد گەلەکی لێ تەنگ بوویە. (میرنامە: ٤٠)

د ڤێ سالۆخدانێ دە مروڤ هایدری رەوشەکە نەباش و ئالۆز یا خانی دبە. ئەڤ رەوشا نە باشا دەروونی ژ دەرئەنجامێ وی هەڤرکیا خانی، د گەل میر و کەسێن نەزان دەردکەڤە هولێ. خانی دخوەست دەولەتەك کوردی هەبە و میرێن کوردان دەستێن خوە بدن هەڤ و چڤاکە موسلمان، کوردپەروە و خوەندەڤان ئاڤا بکن. لێ ب دەست نەخستنا ڤێ ئارمانجێ وەکر خانی ببە بەندەیێ دەرد و خەمێن خوە و کەس هەست ب دەردی وی ناکە و ئەڤ کەدەر ب ئێشەکا نەناس دهێ بناڤکرن. ئانکو کەسایەتیا خانی ب مروڤەك ڤەدەر و یاخی ژ چڤاکی هاتیە سالۆخدان. ژ بەر کو یاخیبوون بەرهەمێ ئیرادەو هەستکرنێ یە.[191] نەرازیبوونە ژ چەند هزر، رەفتار، دابونەریت کو د دەمەکێ دە د گەل هزر و ئارەزویا مروڤی ناگونجە. ئانکو دژایەتیەکێ ل جەم مرۆڤی پەیدا دکە. دبە سەدەمێ یاخیبوونێ چ یاخیبوون ژ چڤاك، دەسەلاتا سیاسی و ئول ...هتد. ئەڤ یاخیبونە ل دەڤ خانی خوەدی واتەیە ژ بەر کو ل هەمبەری هەر هزرەك ژ ڤان ڕامانەك جودا هەیە. لێ دیسان نکارە وێ خوەستەکێ بکە واقع. بێگومان سەدەم ژی بۆ نەبوونا هێز و دەستهەلاتێ دزڤرە و خوە کەسەکی بێ دەسەلات د وی چڤاکی دە دبینە. ئەڤە ژی دبە سەدەم، کو خانی نکاریە وەکی کەسەك ئاسایی د گەل وی چڤاکی خوە بگونجینە. لەوما ژی ئەو ب مرۆڤەك یاخی دهێت هەژمارتن.

یەك ژوان کەدەرێن ددلێ خانی دە گوهنەدانا خوەندن و نڤیسینا کورمانجان بوو ب زمانێ خوە یێ دایکێ. دەما ل گەل (بوهاری) دکەڤە نیقاشێ وەها ژێرا دبێژە:

---

[191] عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی: یاخیبوون د ناڤ هوزانا نویخازا کوردیدا (سەلمان کوڤلی) وەکە نموونە لێکولینەکا وەسفی شلوڤەکاری یە. دەزگەهێ سپیرێز، دهوك ٢٠١١، ر. ٦٨.

وی مینا کو هنەکێ هێرس بوو، ب دەنگەکێ بلند گوت:

- کورۆ من یێن باقی و زاتی ژی خوەندنە. لێ ژ کورمانجیا خوە باوەر بە و ب دایکا خوەرە وەفدار بە! لۆریکێن وێ د گوهێ تە یێن تەر دەما تە شیرێ وێ دمێت. نە ب کورمانجی بوون! شابوونا باڤێ تە ب تە رە نە ب کورمانجی بوو!لیستکێن تە یێن د تاڤا هەیڤێ دە و ل بەر سیکا داران و پایز و بوهاران دە ل کوچە و کولانێن بازیدێ نە ب کورمانجی بوون؟ تە هیچ کچەك نەهەباندیە! ما تە چەند گوتنێن نازك ب کورمانجی ژێ رە نەکرنە ڤەی؟ ژ خوەدێ گونەهە ئەم ل ڤی زمانی وسا ب چاڤەکی کێم بنێرن! سێویتیا وی بەسە! (میرنامە: ٦٣)

دەما ئەم ڤێ هێرس بون و هەلچوونا خانی دبینن، دیار دبە کو خانی وەفاداری کورمانجیێ بوو، ئارمانجا وی یاسەرەکە ژی کوردی کرنا هەر تشتەکی بوو، کو هەتا وی دخوەست دینێ ئیسلامێ ژی بکە کورمانجی. مەبەست ژ ڤێ گوتنێ کو کورد (فقە، عەقیدە، حەدیس) و هەر تشتێ گرێدای ب ئولا ئیسلامێ ڤە بکوردی بخوینن. بەرهەمێن وی یێن مینا نوبهارا بچووکان ب شێوەیێ فەرهەنگ و عەقیدەیا ئیمانێ بەلگەیە ل سەر ڤێ گوتنێ. خانی خوەستیە دیار بکە کو زمانێ کوردی نە کێمی زمانیێن عەرەبی، فارسی و ترکیە. ئانکو ب گشتی زمان بناغێ ئاڤا کرنا هەر نەتەوە و مللەتەکێ یە. لەوما خانی ژی ل سەر ڤی گەوهەری خەباتێ دکە.

خەما دن یا خانی، نەبوونا سەرکردە و سولتانەکێ بوو ژ بوو کوردان. دەما (دوستوییێ دەنگبێژ) چیروکا کوشتنا کوردان پێخەمەت روم و عەجەمان ژ بوی خانی دگوت. خانی وەها هێرس دبوو:

وی د پەلکێن خوە دە تشتن دنڤیساندن، کەسەرێن کور ڤەدان و دگوت: دە ل ڤەدەرە مە کورمانجان بنێرە! ل ور عەجەم چ تینە سەرێ مە، ل ڤر ژی رۆم وسا دکن. کو هەردو تێنە بەرابەر یەك و دو ژی، دیسان مە دبن سمێن هەسپێن خوە دە دپەلخینن. ما نە خەبەرا منە کو دبێژم بلا سولتانەکێ مە ژی یان شاهەکێ مە ژی هەبە و مە ژ دەستێ لەعیمان دەرینە!؟ ژمن ڤاماناکن مامێ دوستو! دبێژن ئەم و سەلتەنەت چیێ هەڤن! کورمانجان لایقێ دەولەتەکێ نابینن مامێ دۆستۆ. کەرن کەر. کەرێن ژ کەران نن هاشا ژ هوزیرا تە. (میرنامە: ٩٥)

- ژخوە ئەس ژی دزانم کو ئەسکەرێ سولتان شەرێ فرەنگان دکە! ئەو شەر نە جیهادە مەلا! شەرەکی ژ بو ئەختڕما و تالانێ یە، ژ بو جاریە و خولامان و مال و زێرانە. فورسەتە کو نها کورمانج رابن. (میرنامە: ٢١٨)

یان ژی دەما (خالدێ چولاق) بەهسا گوشتنا هەر دوو بریاییێن کورد ب دەستێ خوە د شەرێ رۆم و عەجەمان دکر، خانی وەها هەلویستا خوە دیار دکر:

گەلەکی بینا وی تەنگ بوو. مەنزوومە ژ دەستێ خوە ئاڤێت و رابوو سەر پێیان و چەند جاران ل سەر هەڤ گووت: وەی ل مە و قەدەرا مە یا رەش بە. چ هاتیە سەرێ مە کورمانجان. ئەو ئاگرێ شەری گەش دکن، ئەم ژی مینا ڤیتکان دشەوتن! (میرنامە: ١٢٣)

ب بوچون و نەزەرا خانی دوژمنێ کوردان ژ بوی ئاگرێ خوە گەش بکن. کوردان دکن ئالاڤێ سوتنا خوە. ئەوان د ناڤ لگێن خوە دە مینا مێری و ڤیتکان د شەوتینن. خانێ ئەڤێ قەدەرا کوردان ب قەدەرك رەش سالۆخد ددە. ئەڤ قەدەر سوجێ کوردان بخوە یە. ژ بەر کو میرێن کوردان نکارینە ببن پێگەهەك خورت ژ بۆ گەل و وەلاتێ خوە. ب درێژاهیا دیروکێ کورد قوربانی ئەڤێ رۆرەشییا ل هەڤنەکرنا میر و سەردارێن کوردان بوونە. دیسان (رەجەبێ تەرزی) ب ئاوایەك هووربین سالۆخدانا هەولویست، ناخ و دەروونێ خانی ل هەمبەر دوژمنێ کوردان و میرێن کوردان دیار دکە:

نها ئەو چوویە رەحمەتێ، گورا وی بهوشت بە و مەکانێ وی جەنەت بە، هەیفا وی. والله ژ کەربان مر. ئەو مروڤەکێ گەلەکی کەربووکی بوو، ژار و زەیف مینا تا و دەرزیان بوو. زەر و زەرهمی و هەر و هەر مینا مومەکێ دحەلیا. دبێژن ئەو هاتیە ژەهرکرن. ئەز باوەر ناکم، دوژمنێ وی نەبوون. هەر کەسی ژێ هەس دکر و قەدرێ وی ناسدکرن. میر ژ ڤاس قەدرێ وی زانی بوو و گەلەك جاران ئەو ڤەدخواندە مەجلسا خوە. (میرنامە: ١١١)

کەربوکی یەك ژ خەسلەتێن کەسایەتیا خانی یە د رۆمانێ دە. لێ ئەڤ کەربوکی ژ بەر دەوروبەری پەیدابە. دەما کەسەك و بتایبەت دەسەلات و خەلك گوهدارییا مرۆڤی نەکەت. دەرئەنجام مرۆڤەك کەربوکی دهێ دیتن. لێ ئەڤ کەرب ل سەر ئاستەك بەرژەوەندیا گشتی بوویە، نە ژی زکرەشی و بەخیلیێ. ژ بەر ئەڤێ کەربێ ئەو مینا تا و دەرزیان زەئیف و زراڤ و بێهێز هاتیە

لێکچواندن. موم ژ بوی پەیداکرنا روناهیێ دحەلیە و خانی ژی دا کو ژ بوی گەلێ خوە ببە رۆنی دحەلیە. ئەڤ سالۆخدانا ب رێکا مەجازێ هاتیە کرن. ئەڤ چەند ژی ژ بهایێ هونەری یێن سالۆخدانێن رۆمانێ زێدەتر لێ دکن. کو رۆماننڤیس مفایەك مەزن ژ ئالاڤان رەۆانبێژیی ستاندیە ژ بووی سالۆخدانێن خوە.

د رۆمانێ دە (ئەحمەدێ خانی) خوەدی کەسایەتیەك سوفیگەرییە، لێ ئەڤ سوفیگەرییا وی دقالبەك جودادە دەردکەڤە هولێ. ئانکو ئەو سوفیەك نەتەوەپەورەرە، چاڤێ خوە ل هەمبەری زولم و زوردارییا دوژمنێن کوردان نەدگرت، یێن کو ب رێکا دینی کورد بخوە بکاردئینان، دەما سوڤ حەیدەرێ ڤەرسی شعرەك سوفیگەری یا (مەلایێ جزیری) ژ (ئەحمەدێ خانی) رە دبێژە، وەها سالۆخدانا رۆخسار و دەروون و هەلویستا وی دکە:

> شێخێ من هنەکێ بێدەنگ ما، چاڤێن خوە گرتن و هلمەك کۆر کشاند. من دزانی بوو ئەو ئێدی کارێ خەیالا خوە یێ موقەدەس ل سەر کەڤرێ زانینا خوە دشوو. ئەز ژی بێدەنگ مام و من هەی ل نوورا کو د وەجهێ وییێ زەرهمی دە دبرقی تەماشە دکر. کو کێرا خەیالێ وی ب وێ سووتنا توژ بوو چاڤێن خوە ڤەکرن. (میرنامە: ١٢٦)

ئەڤ سالۆخدان وێنەیێ پاقژ و زەلال یێ ناخێ خانی ئەشکەرا دکە، کو ئەو بخوە مروڤەك سوڤ بوو، و پرانیا هەلبەستڤانێن کورد یێن کلاسیك دقالبەك دینی، لادینی و تەسەوڤ دە هەلبەستێن خوە دڤەهاندن. خانی ژی میناکە بەرزە ژ ڤان کەسەیاتیان. ژ بوی ڤێ مەبەستێ رۆماننڤیسی ئاماژە ب چەندین ڤان جورە کەسایەتیان کریە د رۆمانێ دە وەکە (مەولانایێ رومی، مەلایێ جزیری، جامی، حافزێ شێرازی، فزۆلی، زاتی، باقی، سەعدی، عەتارێ نیشابوری، نیزامێ گەنجەوی و فیردوسی... هتد.) ل جهەکێ (رەجەبێ تەرزی) دبێژە: (ما ئەو کێمی مەولانایە ڤەی) ئەڤ بەراوردکرنا خانی د گەل کەسایەتیەکێ مەزنێ مینا شاعرێ فارس (مەولانا جەلادەدینێ رۆمی) بهایێ خانی زێدە دکە، کو شاعر و زانایێن کوردان نەکێمی یێن مللەتێن دیترن. ژ بەر کور گەلەك جاران د راستی دە خانی ل هەمبەری گەلەك کەسایەتیێن مەزن یێن جیهانی هاتیە بەراوردکرن. وەکە رۆژهەلات ناسێ ناڤدار (یۆسێف ئابگارۆڤیچ ئوربیلی/ ١٨٨٧-١٩٦١) دبێژە: "ئەگەر ئەم هزرا خوە ل سەر وەلاتپارێزیا هۆزانڤانان بکن، دڤێ ئەم هەڤبەر کرنەکێ د ناڤبەرا ڤان هەرسێ زانا ێن مەزنێن خورهەلاتا ناڤین دە بکن،

فیردوسیێ ئیرانی، روستاڤلییێ گورجی و خانی یێ کورد."[192] مەبەست ژ ڤێ پەسندایینا خانی ژ بوی سیفەت و هەلویستێن وی یێن مرۆڤانە ونەتەوایەتی ڤەدگرە، کو د رۆمانێ ژی دە ئەو وەکە کەسك بێ هەمپا و بلیمەت هاتیە سالۆخدان.

خانی ل هەمبەری وان نڤیسکار و شاعرێن کو ژ بوی بەرژەوەندیا خوە پەسنا میر و دەسهەلاتداران دکن. وەها ب (مەلا سالحێ جزیری) رە دبێژە:

مەردێ عالم و زانا نابە دەستبراکێ زالمان. ئەو کو نێزیکی وان دبە ژی دخوازە شیرەت و پەندان ل وان بکە نەك ببە کولەیێ دەرگاهێ و خولامێ دیوانێ یان رکێبدار و مەیتەرێ وان. (میرنامە: ١٥٠)

ئەڤ هەلویستا خانی، دروست خانی مینا کەسەك رۆشەنبیر پیشان ددە، دڤی دەربارەی دە نڤیسکارێ عەرەب (ئیدوارد سەعید) دبێژە:

رۆشەنبیر ئەو کەسە کو ژ کەسێن دن دجودانە، ئانکو رۆشەنبیر ئەو کەسە کو بکارە ل هەمبەری دەستهەلاتێ گوتنا حەق و راست بێژە. و ب نەرینا کەسێ رۆشەنبیر چ هێزەکا دونیایێ یا مەزن مەترسی ل سەر وی نینە، و دکارە رەخنەیێ لێ بگرە.[193]

خانی ژی مینا کەسایەتیەك ب ڤێ فکرێ دەر دکەڤە هولێ وان شاعران و نڤیسکاران رەخنە دکە یێن پشتەڤانیا میر و دەسەلاتەك خراب و زوردار دکن. مینا هەلبەستڤان (بوهاری) د رۆمانێ دە. هەر دڤێ بواری دە خانی وەها هەلویستێ خوە ل هەمبەری دەنگێ گەلێ خوە ژ بوی میرێ بازیدێ دیاردکە:

- ئەز پرا د ناڤبەرا خوە و خودایێ خوە دە ئاڤادکم، ئەز ناچمە حزورا میر. میرێ کو روم وی بکن میر نە میرە لێ کولەیە. بەندەیێ پاشایێ وانێ یە ئەو. خولامە خولامە خولام! نە واللە خولامێ خولامانە! ئەس دزانم ئەڤ نامە بێکێر و بێهوودە

---

[192] کۆڤان سندی: بەراوردکرن د ناڤبەرا (مەم و زینا ئەحمەدێ خانی و شاهناما فیردەوسی). کۆڤارا (پەیڤ)، ژمارە (٦٧)، دهوك ٢٠١٤، ر. ٥٦.

[193] مهاباد ئازاد محەممەد: وێنەی ڕۆشنبیر لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلی دا. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠١٠، ر. ٣٣.

يه. لێ واجبه ئەز وێ بشینم. کو نەشینم گەنەهکارم. کو وی ل بەر نەخم گونەهکارم. ئەو حاکمە ئەرێ لێ ئەز ژی عالم، ئەز دەنگێ ڤی خەلقی مەکو میر نابهیزە وێ ببە فرعەونەکێ نوو. عالێ کو خوەدایێ خوە ناسکربە ژ میرنا ناترسە مەلا سالح. (میرنامە: ١٥٥)

مژارا هەرە گرنگ د رۆمانێ دە کو بویە کەدەرەك مەزن ددلێ خانی دە، مژارا مرۆڤێن دەسەلاتدار و کەسێن رۆشەنبیرە، ئەحمەدێ خانی دبێژە من ژمیر ئەفدلفەتاحی رە گوتییە کو ل شوپا پاپیرێ خوە پاشایێ سەرحەدان میر محمەدی بهاژو و دەستێن خوە بخە دەستێن میرکێن کورمانجان ل بەدلیس، جزیر، سێرت و حەسەنکێفێ. گرنگییێ ب زانست و مەریفەت و زمانێ خوە بدن. لێ میر ب یاوی نا کە و خانی نەچار دبە نامەیەکێ ژ میر رە دشینە. لێ هەر د پێشوەخت دە خانی دزانە کو ناما وی بێ فایدەیە، لێ ژبەر کو ئەڤ چەندە ئەرکە ل سەر ملیێن وی ئەو خوە ب دەنگێ مللەت و گەلێ خوە دبینە، دخوازە سینوەرەکێ ژبوی کارێن میر بدانە و وی ب فیرعەونی سالوخددە. و نەچار دبە نامێ ژێ را بشینە. ئەڤ هەلویست خانی ب مروڤەك رۆشەنبیرن د رۆمانێ دە نیشان ددە.

مەسەلەیا عەشقێ ژی باندورەك مەزن ل سەر دەروونا خانی کریە، ئەو ڤینا وی د گەل شەنگێێ یا کو ژ وی رە مرەکەب چێدکر، د دلێ خانی دە بویە ئێشەك کو کەس هەست پێناکە تا داویێ ژیێ خوە ئەڤێ هەستا خوە یا ئەڤینیێ دیار دکە، مەلا سالحێ جزیری وەها بەحسا ئەشقا وی دکە:

هەتا وێ کیلیکێ ژی رەحمەتی شەنگێ ژ بیر نەکربوو. مە دگوت ئیدی ئەو بوویە پەلەکە وندا د دەفتەرا هشێ وی دە. وی قەت ژ تو کەسی رە بەحسا وێ ئەڤینا خوە یا بەری چل سالی نەدکر. من نزانیبوو کو ئەو وی ئاگری د دلێ خوە دە کەدی دکە. خوەدی دکە و هەمبێز دکەژ بەر چاڤێن رەقیب و دوژمنان نەبەدیدکە! من نزانیبوو کو ئەو وی ڤاسی ئاشقەکێ عەینی وەکە پەروانەیێ بێدەنگ و هس دشەوڤا موما ئەڤینێ دە دشەوتە. (...) پشتی کو کەچا حاجی زوهدی چوو سەر نەسیبێ خوە، دلێ خانی بوو سپند و ئاگر پێکەت. دارێن هیڤیان ژ د هەردوو چاڤێن وی دە ئەشکەستن و هاتن سوتاندن. (...) خانی گوت:

- شەنگێ دینێ من هەموو بوو. تەجاری دێ ئەڤینا خوەیا پاك ب زەواجەکێ نەلەوتینم.

و هەتا مر ژی وەفاداریێ وێ سوزا خوە بوو. نەزەوجی. (میرنامە: ١٥٦، ٢١٧)

ئەشقا مەجازی، ئانکو ئەو ئەشقا مروڤی یا جسمانیە، لێ ئەڤ عەشق ژی وەکە پرەکێیە ژ بوی گەهاندنا مروڤ بوو عەشقەك راست و دروست، ئەو ژی عەشقا ئیلاهیە.[١٩٤] د رۆمانێ ژی دە خانی وەکە ئەڤیندارەك دل شەوتی دهێت دیتن. "دیسان لجەم سوفیان پەروانە کەسێ عارف و خودێناسە، کو هەردەم هەول ددەت ب گوریا ئاگرێ خودێ شاد ببیت."[١٩٥] ژبەر کو خانی مرۆڤەکە خوە و مالێ خوە هەمیێ بێخەمەتی مللەتێ خوە دمەزێخە، لەوما چ تشت ژ وی را نامینە ژ بلی باش، قەنجی و زانست و زانینێ، لەوما ژی بابێ شەنگێ حاجی زوهدیێ بازرگان مروڤەك نەباش و بس گرنگیێ ب مالێ دنێ ددە ل هەمبەری خانی دبێژە:

> مال و مولکێن وی نەبوون، پشك وپارا خوە یا ژ عەردێن رەحمەتیێ باڤێ خوە مەلا ئلیاسی نێڤی دابوونە برایێ خوە مەلا قاسم و نیڤیێ مای ژی پێ مزگەڤت و مەدرەسە ئاڤا دکرن و فەقی ب جه و خوارن دکرن. ئەو مروڤەکێ دوژمنێ رسقی خوە بوو و هەتا وەختێ کو بوو کاتبێ میر ژی گوهنەددا مال و مولکان و تشتەك نە ددا سەر هەڤما چاوا دێ من کوچا خوە بدا بێهش و روتەکێ مینا وی؟ کو پەرێ یەکێ نەبە ئەو نەهێژایە تشتەکی. بلا عیلمێ دنیایێ هەمیی د سینگا وی دە بە ژی. ما کی کەچا خوە ددە کەسەکێ بێدراڤ؟ خوەدێ بخوە ژی دبێژە: مال زینەتا حەیاتێ یە. ئەم ژی ژ خوەدێ چێتر نزانن ها. ئەحمەد ژی مروڤەکێ بێ زینەت بوو. شەڤ و روژ دبنێ وێ حوجرەیا خوە یا مینا شکەفتەکێ یان قولەگورەکێ تاری دە بوو و د ناڤ وان کتێب متێبان دە وەکە مشکان(ئەستەخفیروالله یا رەبی) هەتا دەستێ سبێ دما. ما یەکێ مینا وی دبە مێر ژ کەچا تاجرەکێ مینا من را!. (میرنامە: ٥٤)

کەسایەتیا خانی ب نەزەرا حاجی زوهدیێ بازرگان مرۆڤەکە خرابە و گوه نادە مالێ دنێ و دوژمنێ رسقێ خوە یە. لێ ب دیتنەك گشتی و مروڤپەروەرانە خانی دبە رەمزەك بوو مروڤایەتی. بڤێ سالۆخدانێ مروڤ دکارە دوو کەسایەتیێن هەڤدژ دەست نیشان بکە. یەك کەسایەتیەك مەرد و مروڤانە و دوو کەسەك نەمەرد و دژی مروڤایەتیێ، ژ بەرکو یەك ژ تایبەتمەندێن هیومانزیمێ

---

[194] Abdurrahman Adak: *Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de Naverok: Tema، Mijar û Cureyên edebî.* Dersên masterê، zanîngeha Mardîn Artuklu، ziman û çanda Kurdî، Mêrdîn 2015، r. 129.

[١٩٥] مەسعود خالد گولی: فەرهەنگا کلاسیکێن کورد. چاپا دوێ+سەرڤەهی، ژ وەشانێن ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد، دهۆك ٢٠٠٩، ر. ٣٧.

خزمەتكرنا هەر بوها و سونجەكێ مروڤايەتییێیە. هیومانیست بەختەوەریا مرۆڤان ب بهایەكێ هەرەگرنگ و پێدڤی دزانن.[196] ئەڤ كار و خەباتا خانی ژی پێخەمەت بەختەورەكرن و خزمەتكرنا مللەتێ خوە بویە. ل جهەك دن ژی (رەجەبێ تەرزی) وەها سالۆخدانا خانیێ عاشق دكە:

من بەرێ خوە دا حوجرەیا حەكیمێ دلێن شكەستی خانیێ رەحمەتی.

(میرنامە: ٩٧)

بڤێ یەكێ كو ژبلی خانی ئەڤیندارەك دل شكەستی بە ئەو حەكیمێ دەردێ دلێ عاشقان ژی بوو و ئەو خوەدی زاتەك مەزن بوو و هەر كەسی ئاریشەیا خوە دبرە جەم وی. كەسایەتیا خانی ژ گەلەك ئالیان هاتیە ئاڤاكرن و سالوخدنا ناڤەندیا وی ژ بال گەلەك كەسان ڤە هاتیە كرن. كو هنەكان ب باشی و هنەكان ب خرابی سالۆخدانا وی كریە. لێ هەر چاوا بە خانی د رۆمانێ دە ژ بلی كو ئەو سەرلەهنگێ رۆمانێ بە ئەو ب فكر و هەلویست و رەفتارێن خوە وەكە مرۆڤەكە سەركیش و رابەر دهێت دیتن. ئەو بخوە ژی مینا هەلگرێ پەیامەكێ خوە دبینە و دخوازە پەیاما خوە ژ مللەتێ خوە رە بگەهینە. مروڤ دكارە بێژە ئەڤ مفا ستاندنا رۆماننڤیسی ژ بویەرێن دیروكی و كەسیەتیا راستەقینە یا ئەحمدێ خانی ژ بوو ئەڤرۆ ژی دبن باشترین پەیام كو رۆماننڤیس ب رێكا وان پەیاما خوە ئاراستەی خوەندەڤانی بكە. (رەنگە ئەو خانیێ رۆماننڤیس د رۆمانا خوەدە ئەڤرۆ بوو مە ددەتە ناسكرن، كو نڤیسەری گەلەك ب ئازا و مەزن نیشاندایە. دبە كو دسەردەما ژیانا خوە دە ئەو كەسك بلیمەت و مەزن نەهێت هەژماركرن، كو ئەڤرۆ حەسناكەین وەهابیت. دبە ئەو مەلایەكێ شارەزا و چالاك یێ سەردەمەكێ پڕ ژ خەلكەك سادە و نەزان و نەخوندەوار بیت. كو ب تەنێ گوهداریا میر و ئاغایان بكەن، ئەوین ئەو بخوژی خوە ب مولكێ خوە نزانن.)[197] و هەر دگوتنێن ب بهایێن خانی نەدگەهشتن. لەوما ژی پشتی مرنا وی، ژنوو قەرد و قیمەتا وی هات زانینن. ب تایبەتی پراكتیكرنا هزروبیر و گوتنێن وی، ل وێ چاخی تا نها ژی ژ بووی مللەتێ كورد گەلەك دگرنگن. هەر چەندە ژبلی سەر لەهنگێ رۆمانێ كو ئەحمەدێ خانی یە، هەر وەك مە ل دەستپێكێ ئاماژە پێدای نێزی بیست كەسایەتیێن دن رۆلەكا بەرچاڤ د رۆمانێدا دگێرن. لێ چونكی هەر هەموو د خزمەتا ئاڤاكرن و پێشدا برنا كەسایەتییا تەوەری دانە، كو ئەو ژی (ئەحمەدێ خانی) یە.

---

[196] رێزان شڤان یوسف: هیوامنیزم د هۆزانا نوی یا كوردی دا. رێڤەبەریا چاپ و بەلاڤكرنێ، دهوك ٢٠١٢، ر. ٤٧.

[197] حەسەن مەحموود حەمە كەریم: خوێندنەوەیەكی دیكە بۆ رۆمانی میرنامە. ر. ١٣٦.

٣. سالۆخدانا جهى د رۆمانا (ميرنامه) ده:

جه د رۆمانێ ده گرنگیەك تايبەت هەيە، و رۆماننڤيس بێ جه نكاره كەسايەتى، بوويەر و كەرەستە يێن د ناڤ رۆمانێ ده ژ بۆ وەرگرى بڤەگۆهێزە. پەيوەنديا مرۆڤان ب جهيڤە، ئەو چارچوڤەيە كو دهندرێ وێ ده ژيان، فێربوون و هاتنووچۆن د ناڤ كوچە، مالْ، نڤيسينگەه و مەخازە و نڤێژكرن ل مزگەفت و كەنيسه و خارن ل خارنگەه و جڤين ل كافەيان دهێ ديتن. ژ مال و مەخازەيان كوچە و كۆلان د هێن ئافراندن، پاشان گۆند و باژێر. ل گورەى نڤيسكارێ عەرەب (عبدالله خمار)ى پەيوەنديا مرۆڤى ب جهيڤە خوەدى دوو رەهندە:

ئێك: ب هەڤگرێدانا مرۆڤى ب وى جهيڤە، يێ كو وى ئاڤاكرى. كەلووپەلێن ئاڤاكرنێ و پێكهات و شێوازێ ئاڤاكرنا وى ئاماژێ د دەته كا كێ ئەو جه ئاڤاكريه و ب هەڤگرێدانەك شارستانى دهێ گرێدان. بوو ميناك شێوازى ئاڤاكرنا تەلار و كوچكێن رۆمانى، ئيسلامى، گيريكى و مسرى ژ هەڤ جودانه. يان ژى مالێن ئوروۆپى، كوردى، عەرەبى، تركى... هتد نه وەك هەڤن. كو هەتا د يەك جه ده شێوە يێن جوده دهێن ديتن. ئانكو ل ديڤ ژينگەه و سرۆشتێ كەشووهەوايى دهێن ئاڤاكرن، وەكه خانيێن ل بيابانا دهێن ئاڤاكرن جودانه ژ يێن ل دەشتان يان سەرێ چيان دهێن درۆست كرن.

دوو: ب هەڤ گرێدانا مرۆڤى ب ئەوى جهيڤە، يێ كو د ناڤ ده دژيت.[١٩٨] هەر وەك (جاحس) خوويا دكه، كو هەرچەن ژيانا مرۆڤ د وەلاتەك نەخوەش و تال ده بيت، مرۆڤ هەر دێ پێڤە گرێدايى بيت و هەرتم دێ ب بوهشتا خوه زانيت... وەكه ژيان د ناڤ بيابانێ ده.[١٩٩] مەرەم ژ ڤى رەهەندى ئەو جهى دبه ناسناما مرۆڤى و دەربرينێ ژ تايبەتمەندى يێن وى جڤاكى دكه وەكه(كەيفگهوەر، داب ونەريت و ئاستێن جڤاكى، رۆشنبرى و شارستانى). سالۆخدانا جهى د رۆمانێ ده پەيوەنديەك خورت ب كەسايەتيان ڤە هەيە، ژبەر كو ديمەنێ جهى دەبرينێ ژ وێ چەندێ دكه، كا چ كەس د ناڤ وى جهى ده دژين.[٢٠٠]

---

[١٩٨] عبدالله خمار: فن الكتابة تقنيات الوصف. من موقع :
http://www.khammar-abdellah.art.dz/Art٢٠%d'ecrire.html

[١٩٩] تانيا ئەسعەد محەمەد سالح: بيناى شوێن لە دوو نمونەى ڕۆمانى كورديدا(هيلنه، ئەژديها). ، ڕ. ٣٠.

[٢٠٠] عبدالله خمار: فن الكتابه تقنيات الوصف.

جه وەكە ئالاڤ و پیكهێنەرەكێ گرنكێ ئاڤاكرنا تێكستێ رۆمانێ دهێ هەژمارتن. ژبلی هەبوونەك فیزیکی، جهی د مەیدانا ئەدەبی دە پێگەهەك تایبەت هەیە ب تایبەت د رۆمان، چیرۆك و شانۆیێ دە، بەلێ جه لجەم هنەك نڤیسكاران گرنگیەك مەزن هەیە و ل جەم هنەكێن دن ئەو ڤاس گرنگی پێنەهاتیە دان. وەكە دیار جه ژ ئالیێ زمانیڤە واتە تشتەكێ جێگر وەكە جهێ دانیشتنا مرۆڤان یان مان و نڤستن ل سەر ئەردی، ئانكو جه: بریتیە ژ وی جهێ مرۆڤ ل سەر و تێدە دژین و دمینن.[٢٠١]

جه د تێكستێ هونەریێ مینا رۆمانێ دە، دبە شانۆیا بوویەران و گۆرەپانا ململانێیان، كو ب تەمامی هەستێن وەرگری دلڤینن، ب رێكا ئەو سالۆخدان و پێهەلدانێن كو رۆماننڤیس بەرامبەری جهان نیشان ددە. خالەكا جوانكارییێیە و بالا وەرگری بخوە دكێشە. هەر دڤێ دەربارەی دە (جاستون باشلار) دبێژە:

> هەر كارەك ئەدەبی، ئەگەر جه تێدە بهێتە پشتگوه هاڤێتن و گرنگی پێ نەهێت دان، بێگومان تایبەتمەندی و رەسەنایەتیا خوە ژ دەست ددە، جهی پەیوەندی ب كروكا كارێ هونەریڤە هەیە.[٢٠٢]

جه د بەرهەمێن ئەدەبی دە خوەدی چەندین ئەركێن جیاوازە و ب تایبەت د رۆمانێن نەریتی و نوو دە ب رەنگێن جودا دەركەتینە هۆلێ. وەكە دیار جه د رۆمان كلاسیك دە وەكە باگراوندەكێیە دهێت و دچیت و روویدان و بوویەر د ناڤ دە رویدەن و كەسایەتیێن جودە جودە د ناڤ دە خویا دبن. بەلێ پێچەوانەی ڤێ یەكێ جه د رۆمانا نوو دە وەكە دەربرینەكێ ژ بارێ سایكولوژی یێ كاركتەران دەردكەڤیت، د گەل دیدە و بوچونێن وان بۆ گەردون و ژیانێ د گونجاینە، هەلگرێ هنەك هزرانە و برێكا كارتێكرنا كەسایەتیان د گەل جهی رەوشا وان یا دەروونی دیار دبە. گەلەك جاران ئەو جهێ نڤیسكار د ناڤ دە ژیای یانژ بویەرك ب سەری هاتی، ئەو جه كارتێكرنەك ئێكسەر یان نەئیكسەر ل سەر نڤیسكاری دكە، و ئەو وی جهی بخوە دكە فەزایەك بو تكستێ رۆمانا خوە و نەشێت خوە ژێ خلاس بكە.

---

[٢٠١] لوقمان رەئوف: رەهەندەكانی شوێنكات لە دەقە واڵاكانی (شێركۆ بێكەس) دا. بەرێوەبەریاتی چاپ و بڵاوكردنەوە، سلێمانی ٢٠١٢، ل. ٣٤.

[٢٠٢] جاستون باشلار: جماليات المكان، ترجمة: غالب هلسا. دار الجاحظ للنشر- وزارة الثقافة و الإعلام، ، بغداد ١٩٨٠، ص. ٦.

زەحمەتە ئەم بکارین جهی دیار بکەین، ئەگەر ئەم وەکە مادەیەکێ تاك رەهەندی ل سەر باخڤین، چونکە ئەو راستی یا دیارە کو جهی سێ رەهەند یێن هەین، ئەو ژی (درێژی، فرەهی و بلنداهی) پاشان بیردوزا رێژەیی (نسبی) رەهەندێ چارێ بوو دانا کو ئەو ژی رەهندێ (دەمی)یە، بەلێ دەمێ ئەدەب ب پیڤەرێ رێژەی دهێت پیڤان پێدڤییە جه، کەسایەتی یان بوویەر یەك رەهند هەبیت یان دوو یان چەند رەهەندەك. د رۆمانێ دە جهێ ئاسایی ژبلی ئەوێ کو، مالەك، جادەیەك یان چایخانەیەك، کو ئەڤ جورە جهە بجهێن تاك رەهەند دهێن ب ناڤکرن، ئەڤە ژی ئەو جهەیە کو ل ژێر سیبەرا وێ روویدان روویدەن و کریار ناچیتە ناڤ وردەکارییێن جهی ڤە، دا کو رەهەند و ئاستێن وێ پێ دەولەمەند ببن. وەکە دیار زوربەیا چیرۆك و رۆمانێن کوردی جهەك تاك رەهەند بخوەڤە دگرە.[٢٠٣] لێ بەلێ جیاوازی د ناڤبەرا جهێ فیزیکی و جهێ د بەرهەمێ ئەدەبی دە هەیە "دەما رۆماننڤیس پەنایێ بو سالۆخدانا جهی یان ژی ناڤئینانا وی دبە، پێکولا وێ یەکێ ناکە وێنەیێ جهێ رۆمانێ بکێشیت، د گەل هندێ هەڤسەنگی د ناڤبەرا وان دە هەیە، بەلێ هەڤسەنگیەکا درۆست نینە، ژ بەر هندێ پەنا برنا رۆماننڤیسی بۆ جهی، ب تەنێ بو لڤاندنا خەیالا خوەندەڤانییە."[٢٠٤] ئانکو ئەو تشتێ جهێ راستەقینە ژ جهێ ئەدەبی جودا دکە هونەرە. جه د بەرهەمێ ئەدەبی دە ب تایبەتی د رۆمان و چیرۆك دە، ژ وی جهی هەستەوەرترە یێ کۆ چاڤکانی ژێ دهێت وەرگرتن.

وەکە دیار جه د تێکستێ ئەدبی دە ئارەستەیا کەسایەتی و بویەران دەست نیشان دکە، ب تایبەتی د ڤەگێرانێ دە، د هەمان دەم دە ژ بوی گەشەکرن و بەرەڤ پێش چوونێ، پێدڤی ب رەگەزێ دەم و جهی هەیە، ب ڤێ یەکێ ئەو کەشوهەوایێ جهی دروست دکە، دبە هاریکار بۆ تێگەهشتنا ژ کەسایەتیان و کەتوارێ روویدانان، یان ژی بارێ کومەلایەتی، یان ژی پێکهاتا سیاسی، هزری، ئایدولۆژی و مەعریفی، چونکە ب رێکا ئەڤان رەهندان ئەم دکارین د پرانیا بوارێن سیاسی، رەوشەنبیری و ئابوری یێن کومەلگایێ بگەهین. جه ژبلی سیمایێن سرۆشتی و جوگراڤی یێن دیار، پێدڤیە وەها ببینین کو پێکهات و سازکارەك یان حالەتێ مەعریفی و وژدانییە، پێدڤیە لا یێ تاکەکەسی و و کومەلگایێ هەبیت و بەژداریەك دیار بکە ژ بۆی ب دەست ئینانا هەستکرن ب ناسناما خوەدی و کۆمەلێ و بەردەوام بوونا ئەڤان هەستان ل جەم ئەوان، پێگەهی کو جه دگرە دەربرینە ژ ئالیێ فکری و ئایدولوژی یێ تاکەکەسی و کومەلێ، کەسێن کو ل بازاران دژین رەفتارێن وان د جودانە

---

[٢٠٣] سەباح ئیسماعیل: چەمك و ئیستاتیکای شوێن لە ئەدەب دە، ر. ١٢.

[٢٠٤] أحمد زياد محبك: جماليات المكان في الرواية، ديوان العرب (منبر حر للثقافة و الفكر و الأدب) ٢٠٠٥. www.diwanalarab.com

ژ وان کەسێن کو ل بیابانا یان ژی ل گوندان دژین. ژینگەها سرۆشتی کارتێکرنا خوە ل سەر ئەوان مرۆڤان دکە کو رەفتارێن وان ژ هەڤ دجودا بن، ل ڤێرە جھ ناسنامەیا تاکەکەسی یا مرۆڤان خویا دکە و دەربرینەك راستە راستە ژ رەفتار و سلوکێ وان. ژ بەر کو ئەو چڤاکێ مرۆڤ د ناڤ دە دژین باندورا خوە ل سەر کەساتی مرۆڤی دکەن هەر وەك (کارل گوستاف یونگ) خویا دکە:

> پروسەیا داهێنانێ ب هەموو جورێن خوەڤە ب[نەستێ کوم]ڤە گرێدایە و ئەڤ نەست چاڤکانیا داهێنانا هەمی بەرهەمەکێ ئەدەبیە و کارەکێ هونەرییە.[205]

کەواتە هەر بەرهەمەکێ کو ژئالیێ هونەرمەند، هەلبەستڤان و رۆماننڤیسان... هتد بهێ پێشکەشکرن، چاڤکانیا داهێنانێ بو نەستێ کومێ ڤەدگەرە، مەرەم پێ ئەو سنورێ جوگرافیە یێ کو مرۆڤ د ناڤ دە دژین (کومەلگا – چڤاك). ئەم دکارین بێژین جھ د هونەرێ ڤەگێرانێ دە رەهندەکێ ئیستاتیکی و سەرەکی پێکدئینە، پێدڤیە ئەم ئەڤی رەهندی د ناڤ تێکستی دە پراکتیك بکەین. داکو ب تەمامی ئەو لایەنێن واتایێ کول دەردورا خوە کوم دکە، ئارەستەیێن دروستێن خوە بستینە.

بێگومان سالۆخدانا جھی ب تێروانینێن رێبازێن رەخنەیی و ئەدەبی گورانکاری ب سەردا هاتن، بۆ میناك رۆمانا نەریتی(کلاسیك) بتایبەت لایەنگرێن رۆمانا (ڕیالیزم و ناتورالیزم)ێ پێکولا وێ یەکێ دکر ئەو جھێ د ناڤ رۆمانێن وان دە دهێن دیتن و ئەو تشت، کەسایەتی و بوویەر میناکەك بن ژ کەتوارێ راستەڤینە. ژ بۆی ئەڤێ ئارمانجێ تێکستێن خوە تەرخاندکرن ژ بۆی سالۆخدانا جھی و دیمەنێن سروشتی ب رێکا برگەیێن سالۆخدانی و ئەرکێن جوانکاری و جورە سالۆخدانا نەلڤ. بڤێ یەکێ دکارین دیمەنێن جوان و بالکێشێ جهان یێن دەرەکی ژ بوی خواندەڤانی ب ڤەگوهێزن، ئەڤ یەك ژی دبو سەدەمێ "هلبژارتنا ناڤێن راستەڤینە بۆ باژێر و جادان هەستەکێ د دەتە خواندەڤانی کو دشێت هەبوونا وان بسەلمینیت و بچیت سەرەدانا ڤان جهان بکە"[206] لێ ئەڤ سالۆخدانا جھی یا دقالب و ئەرکەك جوانکاری و ئیبهامی دە دمینە یا کو پێگری واتایێ نابیت، گورانکاری بسەردا هات هەر وەك (جۆرج هێنری لویس) دبێژە:

---

[205] رێبوار محەمەد مەلا زادە: نالی و سایکۆلۆژیای شیعر(داهێنانی شیعری نالی لە ڕۆانگەی ڕەخنەی دەروونی و میتۆدی دەروونیشیکارییەوە. ناوەندی ئاوێر بو چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦ ، ڕ. ٢٧٢.

[206] ئەمین عەبدولقادر: شیعریەت د رۆمانێن(سدقی هروری)دا. ڕ. ٢٣٧.

پێدڤیه رۆماننڤیس خوه ژ سالۆخدانا رووکەشی یا کەتواری دور بێخه، بتەنێ پێدڤیه کەتواری ژ بۆی خوه بکه میناك بۆ سالۆخدانێن خوه، چونکه کەتوارێ نمونەیی ململانێ پەیدا دکه، ژ بۆی دیتنەڤەیا راستیا ناڤەکی و دەرەکی.[٢٠٧]

سالۆخدان د رۆمانا نوو دە بەشەکێ نەڤەقەتیایێ بنیاتێ رۆمانێ یە و د خزمەتا بویەران دایە، تایبەتمەندیا خافکرن(سستکرنا) ڤەگێرانێ دپارێزە. ل ڤێرە سالۆخدان دبە خوەدیێ ئەرکەك ڕاڤەیی و هێمایی و ئەو جهێ رۆماننڤیس ئاماژەی پێ دکە واتایێن هێمایی ب خوەڤە دگرە. ئەڤ یەك ژی ئاماژە یە بو بارێ ئابووری، سیاسی، کومەلایەتی و دەروونی... هتد و دەربرینێ ژ ئەوان کەسایەتیان دکە ئەوێن د ناڤ وی جهی دە دژین، بۆ میناك کوردستنان یان ژی باژێر و گوندێن کوردستانێ ب پرانی بوونە جهێن سەرەکە یێن رۆمانێن رۆماننڤیسێن کورد، ئەڤە ژی ژ بۆی وێ هەستا نەتەوی یان ژی بێژین ژ بوی وی ئالیێ دەروونی و سیاسی یێ تاك و کەمەلگەها کوردەواری ڤەدگرە یێن د چاخێن جودا دە ژیانا خوە تێدە دەربازکری. بگشتی د رۆمانێ دە جه دەسهەلات دارە ل سەر ئەرکێ هێمایی و حیکای و واتایێن جودا دابین دکە، و د گەل پێکهاتێن دن یێن رۆمانێ تێکەل دبە و پەیوەندیەك خورت ب هەڤدوڤە هەیە وەکە ڤەگێران، سالۆخدان، کەسایەتی و بوویەر.

د رۆمانا (میرنامە) دە، رەهەند، جۆر، جهێن گشتی و تایبەتی ب رەنگەك بەرچاڤ دهێن دیتن. ئەم دێ پشتبەستنا خوە ل سەر دوو بنبەشان بکین.

٣.١. سالۆخدانا جهێن گشتی:

ئەڤ جه ل هەمبەر کەسایەتیان یێ ڤەکرییە و دکارن ب ئارەزو و خوەستەکێن خوە د ناڤ دە بهێن و بچن، وەکە باژێر، جادە، کۆلان، بازار، نەخوەشخانە، چایخانە، مەیخانە و گەرماڤ ...هتد،[٢٠٨] د سالۆخدانا جهێن گشتی دە چەندین بازارێن کوردستانێ و دەرڤەی وێ دهێن سالۆخدان و بویەرێن گرنگ ل سەر ئەوان جهان روویدەن وەکە (بازید، بەدلیس، ئیدر، جزیرا بوتان، ستەنبۆل و رەوەن)، و د ناڤ ڤان جهان دە مەیدانێن جەنگی، بازار دهێن دیتن. لێ پرانیا بوویەرێن رۆمانێ ل باژارێ بازیدێ روودەن و رۆماننڤیس پەیوەندیا ڤی باژاری ب سرۆشتی ڤە ب رەنگەك خوەزایی سالۆخ ددە:

---

[٢٠٧] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەمەمەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ٧٨.

[٢٠٨] سەباح ئیسماعیل: چەمك و ئیستاتیکای شوێن لە ئەدەب دا. ڕ. ٤٧.

زڤستانەك سار بوو، بەرفا كو سال دووانزدە مەه ل سەرە گليداخێ خويا دبوو ئێدی بازيد ژی سپی كربوو. وی مێڤانێ سپی د هەر مالێ دە جيێ خوە خوەش كربوو و كارێ خوە و مانا چەند مەهان كربوو. (ميرنامە: ٢٠)

د ڤێ سالۆخدانێ دە رۆماننڤيسی ب رێكا ئەركێ جوانكاری، سرۆشت و ديمەنێ راستەقينە يێ باژێرێ بازيدێ ژ بۆی وەرگری ئارەستە دكە. ژ سرۆشتێ وێ يێ بەرفين و سارِ و چيايێ وێ يێ ناڤدار گليداخ، باش خويا دبە كو رۆماننڤيسی برەنگەك ريالستی، لێ بهووربينی ئەڤ سالۆخدان نەكريە. بەلكو چەند تايبەتمەنديێن ديارکری، مينا(چيايێ گليداخ – ئاگری و مالێن وێ) و د گەل دياركرنا كەش و هەوايێ باژێری، ئانكو دياركرنا وەرزێ زڤستان. ژ بەر كو د هەرچار وەرزێن سالێ دە بەرف گوپيتكا چيايێ ئاگری دخەملينيت. ب پرانی ئارمانج ژ ڤی جورە ئەركی ئاڤاكرنا ديكۆرەكێيە، ژ بۆ دەستنيشانكرنا چارچۆڤە يێن بوويەران و وێنەكرنا شێوەيێ فيزيكی يێ لەهنگ و كەسايەتيێن سەرەكە.[٢٠٩] وەكە ديار ئەڤی ئەركی گرنگيا خوە يا تايبەت هەيە، ژ بەركو سالۆخدان، بوويەر و كەسايەتيان ب جهێن ناسيار و دەمەكێ دياركريڤە گرێددەت. پاشی (بوهاری) سالۆخدانا باژێری بازيدێ وەكە مەيدانا جەنگی و رەوشەك ئاوارتە وەسف دكە:

خەلقێن بازيدێ ئێدی ژ هات و چوونا ئەسكەرێن ئەجەم و رۆميان بێزار بووبوون. ژ دانا باج و خەراج و خووكيان و خوينا رژياييا ژ بوو هەردو تەرەفان شەر نەفرەت دكرن. (ميرنامە: ٦٣)

ئەڤ سالۆخدانە روويێ راستيێ ئۆسمانی و سەفەويان ئەشكەرا دكە. و كوردستان ژ بوو هەردوو تەرەفان د بوو مەيدان شەر و مێرێن كوردان ژی ژ بوو وان د بوون باشترين جەنگاوەر. ب گشتی گەلەك جاران د رۆمانێ دە ئاخا كوردستانێ وەكە جهێ شەرێ رووم و ئەجەمان هاتيە بكارئينان. ئەڤە ژی ئاماژەك راستەقينەيە ژ مێژوويەكا راستی.

د رۆمانێ دە و ل سەردەما ميرەكتيا (مير ئەڤدلفەتتاه پسيانی) ئەوقاس گرنگی ب زانست و مەريفەتێ ناهێت داين. ديسان د وان سەردەمان دە ميراتی ب پەرە و پۆلان دهات كرين. لەوما (ئەحمەدێ خانی) د گەل (مەلا ئسمايلێ بازيدی) وەها سالۆخدانا باژارێ خوە بازيدێ دكە:

---

[٢٠٩] إبراهيم جنداري: الفضاء الروائي في أدب (جبرا إبراهيم جبرا). ص. ٢١٣.

ژ بەری بیست سالان وی بەرێ خوە دابوو میرێن بازیدێ کو قەیسەریەکە سەهافان د ناڤ باژێر دە ئاڤا بکن. وی دگۆت بلا بازید ببە قبلەیا فەقە و خوەندەکارێن کورمانجی. و بلا مەعاشەکێی ژ بۆ هەر یەکی خەتتات گرێ بدن دا کو کتێبان نەسخ بکن، لێ میرەکی ژی گووهنەدایێ.

جارەکێ وی ب ڤر تەهلی گۆتە من:

- مەلا ئسمایل بالا خوە بدێ. ئاخور و خان و نالخانە و دکانێن کۆشکاران ب سەدانن ل بازیدێ. ما دەرکەتنا ژ دینە کو قەیسەریا سەهافان ژی ئاڤا ببە؟ ئەڤ میرێن مە کۆرن کۆر. تێرا خوە زالمن و تێرا خوە جاهلن ژی." (میرنامە: ٢١٦)

ب ڤێ سالۆخدانا (خانی) ژ بۆی باژارێ بازیدێ دکە. رەوشا رەوشەنبیرییا میر و وەلاتی یێن وێ دیار دبە. ژ بەر کو (ئاخور و خان و نالخانە و دکانێن کۆشکاران) ئەڤ جھ ب تەنێ پێتڤێن مرۆڤی یێن ژیانێ دابین دکن و نابنە سەدەمێ پەیدابوونا رەوشەنبیریەکێ ل جەم مرۆڤی. بەلکو هەبوونا مەدرەسە و دکانێن پەرتووکان ئەڤێ چەندێ بەرهەم دئینن و جڤاك پێ باشتر خوەناس دکە و کەلتور و چاندا خوە د پارێزە. ب ڤێ یەکێ کەسایەتیا (خانی) مینا رەوشەنبیرەك خوەدی هەلویست خوویا دبە و کەسێن رۆشەنبیر کۆمەلگەهەك کولتووری بێکتینن. ئانکو رۆشنبیرخوەدی کومەکا ئەرك و رۆل و تایبەتمەند یێن دیار کرینە.[٢١٠] (خانی) بخوە ژی دخوازە کومەلگەهەك کوردەواری و چاندی د ناڤ کورمانجان دە ب ئافرینە. لەوما وەها دبێژە:

ئەگەر بازید ببە خامەدانەك و دارێن وێ ببن خامە تێرا من و شەرها دەردێ د ڤێ دلێ من دە ناکن. ما ژیێ مرۆڤی چیە مەلا ئسمایل! چەن سالن وەکە برووسەکێ دچرسینن و دچن. (میرنامە: ٢١٩)

دەردێ دلێ (ئەحمەدێ خانی) نە خوەندەواریا جڤاکێ کوردییە و داخوازا ئلم و مەریفەتێ ژ میر و خەلکێ خوە دکە. و ئەڤە ژی ئەرکێ مرۆڤێن رەوشەنبیرن و ل هەمبەر ڤێ یەکێ میران ب مرۆڤێن کۆر سالۆخ ددە و ل هەمبەر وان د راوەستە. ب گشتی ئەڤ ئەرکێ سالۆخدانا شلۆڤەکاری ژ بوو باژارێ بازیدێ پەردێ ل سەر رەوشا چاندی و ئاستا رۆشەنبیریا دەسەلات و خەلکێ وێ رادکە. هەر

[٢١٠] مهاباد ئازاد محەمەد: وێنەیی رۆشەنبیر لە رۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠١٠، ر. ٢٣.

چڤاس کو بازید ژ ئالیێ جهی ڤە بچوك بە ژی، لێ ئەو دچاخێن جودا دە جهەکێ چاندی و ستراتیجیێ گرنگ بوو. لەوما خانی دخوازە ئەڤ پارچەیا کورمانجان یا ستراتیجی ببە مەڵبەندی زمان و چاندا کوردی.

د داویا رۆمانێ دە و دەما (ئەحمەدێ خانی) نامەیەکێ ژ (میر ئەڤدلفەتتاه پسیانی) دنڤیسە و وەها دبێژە:

ئەی م...

ئەگەر تە دەستەك دابوویا من و گوهداریا من کربوویا، دێ من بازید بکرا بازارکی وەکە بازارێد ئەرەب و ئەجەم و رۆمییان. جهێ ئلم و ئەدەبێ ، جهێ مەدرەسە و مزگەفتان و ....لێ بازێ خوە شهاب ب ئەڤدلقادرێ گەیلانی و شێخ شهابێ سوهرەوەردی نەددا و شێرین... (میرنامە: ٢٢٧)

گەر ئەم بێژین فەیلەسۆڤێ مەزنێ گریك (سۆکرات) ب هەلویستێ خوە یێ ل هەمبەر ئازادیا دەربرینێ بوو قۆربانێ دەسەلاتەك ئایدیالی و ئۆلدار.[٢١١] گەلەك راستە ژی ئەم بێژین کو خانی بوو قۆربانێ چڤاك و دەسەلاتەك گرتی و خوە نەناس. ئەڤ سالۆخدان کو خانی د خەیالا خوە دە ژ بۆ بازێرێ خوە بازیدێ دکە. مەرەمەك ئلم و مەریفەتێ ل پشتە. ژ بەر کو د وی چاخی دە مللەت و بازار ب مەدرەسە و مزگەفتان و ئلم و زانستا ل ور دهات خوەندن پێشدکەتن. هەر چەند هەلوەستێ خانی د رۆمانێ دە دژی رۆم و ئەجەم و ئەرەبانە لێ ژ بەرکو وان گرنگی ب زانستی ددا، وی د خوەست کورد ژی د وی بواری دە چاڤ ل وان بکە و وەلاتێ خوە پێشبێخن. لێ مخابن ئەڤ یەك نە هات کرن. ئەو ژی ب سایا سەرێ کەسێن مینا (میر ئەڤدلفەتتاهی) یێ کو بازێ خوە ب ئلم و مەعریفەیا زانایان نە ددا

پشتی سالۆخدانا بازێرێ بازیدێ، بازێرێ بەدلیسێ ژی ب ڤێ رەنگی هاتیە سالۆخدان و چەندین بوویەر ل سەر روودەن. هەر وەك (عەمەرێ خزنەدار) دبێژە:

---

[٢١١] محەمەد وەسمان: سۆکرات یەکەمین قوربانی ئازادی بیرورا لە جیهان دا (ژیانی، فەلسەفەیی، پەندزانینەکەیی، سەرگۆزەشتەکانی، دادگاییکردنی و ژەهرخواردکردنی). چاپی دووەم، ناوەندی ئاوێر بو چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٣، ر. ٢٢١.

من پشتی کۆربوونا خوە تەنێ دو جاران خوەست کو بێناهیا چاڤێن من ل وان ڤەگەرن. جارا یەکەم رۆژا کو ئەز ژ بەدلیسێ دەرکەتیم. پشتی ئەز تەخنەکی مەشیام، بێهەمدی خوە زیڤریم دا ئاورێ ل باژارێ خوەیێ وێران و خۆپان بخینم. (میرنامە: ٢٩).

یانژی ل جهەك دن دبێژیت:

ئەز ژی نوو ژ بەدلیسا شەوتی هاتبووم. (میرنامە: ٣٠).

باژێرێ بەدلیسێ دکەڤیتە باکوورێ کوردستانێ و ل رۆژئاڤایێ گۆلا وانێ جهـ دگرە و د سینۆرێ ئاگرییێ دەیە. وەکە دیار ئەڤ باژارێ کوردان گەلەك تالانان د سەرا دەرباس دبن. و د بن دەستهەلاتێن ئەمەوی، ئەباسی و مەروانیان، ئۆسمانیان و د سالا (١٩١٥) ژ لایێ رۆسیا ڤە دهێ داگیرکرن. رۆماننڤیس ب مفا وەرگرتن ژ دیرۆکێ و ب تەڤلی رەوشا دەروونیا (عەمەرێ خزنەدار) نەهامتی و کاڤلکاریا ڤی باژارێ کوردی خویا دکە. و د دەرئەنجامێ داگیرکرنا یاژێرێ بەدلیسێ دە ژ لایێ پاشایێ وانێ ڤە، (عەمەرێ خزنەدار) دبێژە:

مەلك ئەهمەد پاشا والیێ وانێ هاوردۆرێن باژێر دۆرپێچ کربوو و قەسرا ئەڤدالخان تالان دکر. دلێ من ژ شابەڕوویان بێتر دهات براشتن وێ ئێڤارا روو بتەنێ و دوو و خاینتیا میرکێن کورمانجان. کتێبێن میر هەموو ژ رەفکان دەرخستبوون و ل پشتا قانتاران بار کربوون و بربوون. لێ من شەرەفنامەیا کو شەرەفخان ب خەتتا دەستێ خوە ناڤێ باڤێ ئەڤدالخان ل سەر پەلا پێشین دانیبوو، بەری دو سێ رۆژان ئانیبوو مالێ. د قەسرێ دە تشتەك ل سەر تشتەکی نەمابوو لێ دیسا ژی دلێ مەلك ئەهمەد پاشا هێنك نەبووبوو و هێرسا وی دانەکەتبوو. ئەو ل خەزینەیا ئەڤدالخانیا هەری مەزن دگەریا. (میرنامە:٣١)

ل گۆر (ئەولیا چەلەبی)، د سالا (١٦٥٥)ان دە بیتلیس د ناڤ پارێزگەها وانێ دە حکومەتە و دەسهەڵاتا میرەکتییێ ژ ئەڤدال خان رە دمینیت.[٢١٢] ل ڤر رۆماننڤیس ب ئەرکەك شرۆڤەکاری ئاماژێ د دە سەردەما (میر ئەڤدال خان)ی. و ل هەڤنەکرنا کوردان ل سەر دەستهەلاتێ و گرنگیدانا وان ب

[٢١٢] سەدات ئولوگانا: د ئێورا (ئەڤدال خان) دە ستاتوو و سینۆرێ میرەکتیا بیتلیسێ. کۆڤارا (نووبهار)، کۆڤارا چاندی هونەری ئەدەبی، ژمارە (١٣٠)، ستانبۆل ٢٠١٥، ڕ.٢٨-٢٩.

زانستێ و زانینێڤە دیار دکە. وەکە دیار نە بتنێ دوژمن، بەلکو کورد بخوە ژی ل خوە خاین دەرکەتینە. دیسان ب سالۆخدانا جهی، رەوشا رۆشەنبیرییا (میر ئەڤدال خان) خویا دکە و گرنگی دانا وی ب پەرتووکان د کوچکێ دە، دبە هێما کو (میر ئەڤدالا خان) خوەدی پاشخانەیەك هزری و چاندی بوو. لێ (میر ئەهمەد پاشا) مرۆڤەك ل دیڤ پەرە و دەسەلات و مالێ دنێ دچوو و ئەو (ل خەزینەیا هەری مەزن دگەریا). دیسان ئانینا ناڤێ شەرفنامێ دیار دبە کو ئەڤ باژێر خوەدی جهەك چاندییە. ژ بەر کو شەرەفخانێ بەدلیسی بخوە میرێ ڤێ میرگەهێ بوو و ئەوی ب پەرتووکا خوە کاریە مێژوویا کووردان ل وی چاخی تۆمار بکە. ل ڤر جه دبە سەدمێ ئەشکەراکرنا رەوشا هزری و ناخێن کەسان د ناڤ رۆمانێ دە. وەکە دیار کەسانێن مینا (شەرەفخانێ بەدلیسێ، سەیدێ نوورسی و هارسێ بەدلیسێ...هتد)، خەلکێ باژارێ بەدلیسێ نە، لێ نەفرەتا دیرۆکێ و ل هەڤنەکرن میر و سەردارێن کوردان ئەڤ باژار ب باژارەك شەوتی و وێران د رۆمانێ دە هاتیە سالۆخدان. ئانکو ل ڤر سەردەم ژی هاتیە دیار کرن، ئەو ژی دکەڤە سەدسالا هەڤدان دە.

ل دویڤ دە (عەمەرێ خزنەدار) سالۆخدانا خێر و بەرکەتێن بەدلیسێ و (میر ئەڤدال خان)ێ دکە، دەما دبێژیت:

> بەدلیس د دەورانا وی دە بووبوو بهشتا دنیایێ، دەستێ مرۆڤ ژێ نەدبوو، هەتا یەکی کو ژ بۆ دو رۆژان ب مێڤانداری بهاتا ور، هەفتیەکێ پێتر دما. خانیێن وێ ئەرزان بوون، ژ خوە پرانیا خەلکێیێن کو هەسپ ب وان رە نەبوون نەدچۆن خانان، ئەو دچوونە خانقاه و مزگەفتێن کو ژ دکانان ژی بێتر بوون. شەڤ نەدچوو کو دەه کەس ل مزگەفتا شەرەفیە ب تەنێ نەبوون مێڤان. ژخوە فەقەیێن کو ژ مەلازگرێ هەتا خنووسێ و هەتا دیاربەکرێ دهاتن خوەندنێ، مەدرەسەیێن خەتیبیە و ئدریسیە و ئخلاسیە داگرتبوون، خوارن ڤەخوارن و رازانا وان ژی هەمی ل سەر هەسابێ میر ئەڤدالخان بوو. ل نێزیکی گۆکمەیدانی ژی تەکیاخانەیەك ب ناڤێ شەمسیە هەبوو دەروێشێن وان وەلاتان هەموو تێ دە دهێورین.
>
> هەمامێن بەدلیسێ ژی د تەمامێ دنیایێ دە دەنگ دابوون: هەتا رۆژەکێ، کالکێ من دگۆت، سولتانەکی ئۆسمانیان هاتە بەدلیس و خوە د هەمامەك ئەێ دە شووشت و ب کەسەر گۆت:

-ما دێ دنیا خەرابووبا کو هەمامەکە وسا ل ستەنبۆلا من ژی هەبوویا!

(میرنامە:٣٢-٣٣)

ب رێکا ئەڤێ سالۆخدانێ، (عەمەرێ خزنەدار) باشی، مرۆڤایەتی و زانستا کو ل بەدلیسێ ل سەردەما ئەڤدال خانی ب زمانەك سادە و ئەشکەرا د ئینیتە زمان و رەوشا وی چاخی رۆهن دکە. دیسان شارەزاییتی و باژارڤانیتیا بەدلیسێ ئەوچەند ب پێش ڤە چوو بوو، کو د سالا (١٦٥٥)ان دە (ئەولیا چەلەبی)ێ گەرۆك وەها بەهسا وێ دکە: "باژارێ بەدلیسێ، باژارەك قەنجتر و پێشڤەچوویی ترێ هەمی باژارێن جیهانێ یێن ڤێ دەمیە. خانێ بەدلیسێ (میرێ بەدلیسێ ئەڤدەل خان) زاناتر و قەنجترێ هەمی هەمدەمیێن ڤی زەمانیە و خەلکێ بەدلیسێ ژ هەموو خەلقێن جیهانێ یێن ڤێ دەمێ پێشکەفتیترن."[٢١٣] هاتنا خەلکی و فەقیان ژ باژارێن دن یێن کوردستانێ بوو بەدلیسێ، ب سایا سەرێ "خانقاه، مزگەفت، خەتیبیە، ئدریسیە، ئخلاسیە و تەکیا" یێن میر ئاڤاکر بوون. دیسان خوەزاییێ وێ یێ بالکێش دلێ میر و سۆلتان بخوە کێشابوو. ئەڤ سالۆخدانە بێتر نێزیکی ئەرکێ جوانکاری دبە و نابیتە سەدەمێ راوەستانێن سالۆخکی بەلکو دەم و دیمەن بهەڤرا دمەشن و وێنە و رەوشا وی چاخی یا بەدلیسێ دیار دکەن.

د بەردەوامیا سالۆخدانا باژێرێ بەدلیسێ دە رۆماننڤیس چەندین پێزانینێن دیروکی، جوگرافی، خوەزایی و کەلتوری ددەر بارەی ئەڤی جهی دە ددە:

هەر کو بەرێ من دکە قوبلە، بەدلیس دهات بیرا من و ئەز بێدەنگ دگریام. هەمامێن وێ، سووکا وێ، چیایێ نەمروود، چەم و باخێن وێ، جامی و مەدرەسەیێن وێ و کەلا وێیا بلند و ئاسێ دهاتن بەر چاڤێن من و من خوە وندا دکر و نەما زانیبوو چەند رکەت نمێژ کرنە. (میرنامە: ٣٥)

یان ژی (عەمەرێ خزنەدار) ل جهەك دن وەها د گەل حەجی زوهدی دپەیڤە:

کو ڤەگەرم بەدلیسێ و کەلا وێ نەبینم، مەیدانا شین نەبینم، دوویێ کو ب سەر بانێن هەمامێن وێ دکەڤە نەبینم، بەرفا کو زڤستانان خوە ل شاخێن داران دپێچن نەبینم، نەترك و خزێم و گوهار و بازن و خلخالێن کو دکن چنگەچنگ د

[٢١٣] شاکر ئەپوزدەدمر: د دیرۆکا کوردان دە باژارێ بەدلیسێ. ژ مالپەرێ:
http://mirbotan.com/dirok/157261-di-diroka-kurdan-de-bajare-bedlise.html

سەر و پۆز و گوهـ و دەست و پێیێن کارخەزالان دە نەبینم، و رۆژا کو ژ هێلا بەهرا وانێ هلتێ نەبینم دێ چما ل بەدلیسێ ڤەگەرم؟ (...) باژارەکی وەکە بەدلیسێ چاڤ ژێ رە دڤێن چاااااڤ. (میرنامە:٣٥)

دڤێ سالۆخدانێ دە، ب ئەرکەك سرۆڤەکاری و جوانکاری سالۆخدانا ناڤا باژێرێ بەدلیسێ و مرۆڤێن وێ و سرۆشتێ وێیێ جوان و راستەقینە دهێتەکرن. و دیسان ئەڤ دووربوونا ژ وەلێت هەستەك نۆستالژی ل دەڤ ئەمەری پەیدا دکە. ئەڤ زاراڤ واتە ڤەگەران ژ بۆ رابردوویی و خەم و دەرد و هەزرەتا ڤەگەران ژ بۆ جهێ زێد و وەلات... و درۆسبوونا هەستەك خەریبییێ ل جەم مرۆڤی. ئەڤ هەزا ڤەگەرانێ ل جەم هەر کەسی هەیە و ب تایبەت ل جەم کەسێن هەلبەستڤان و نڤیسکار گەلەك دهێ دیتن.[٢١٤] ئەڤ سالۆخدانا باژارێ بەدلیسێ پەردێ ل سەر رەوشا دەروونییا ئەمەرێ خزنەدار رادکە و وەرگر ب وان کەدەر و دەردێ د هندرێ وی دە ئاشنادبن. ئەڤ سالۆخدان د قالبەك هورکار دا هاتییە ئاراستە کرن. ئەوژی ب دیارکرنا چەندین جهێن د ناڤا باژێری دە وەکی (کەلا بدلیسێ، مەیدانا شین، حەمامێن بەدلیسێ، زڤستانا وێ و هەلاتنا روژێ ل هیلا گولا وانێ) د گەل دیار کرنا سیما و جلوبەرگێن کەچ و ژنێن بەدلیسێ وەکە (نەترك،خزێم، گوهار، بازن و خلخال) و (سەر و پۆز و گوهـ و دەست و پێیێن کارخەزالان) ب ڤێ سالۆخدانێ دیرۆك، سرۆشت، جوانی، خوەشییا بەدلیسێ د گەل کەلتور، جوانی، سیماییێن کەچ و ژنێن وی هاتینە دیار کرن .

د رۆمانێ دە باژارێ ستەنبۆلێ وەکە باژێرەکێ مەزن و مەلبەندی بازرگانی، سەربازی و سیاسی یێ دەولەتا عوسمان هاتیە بەحسکرن. دەما (رەجەبێ تەرزی) نەچار دمینە ریا خوە د دە ستەنبولێ و سالۆخدانا وێ رێیا دوور دکە:

رێویتیا منا ستەنبۆلێ ب خوە سەرپێهاتیەك ئەجێب بوو. (...)، دەشت و چیا و نەوال و جۆبار و باژار و گوند بێژمار بوون و مە هەمی قوت کرن. باڤۆ دنیا چقاس مەزنە وێ! هەتا کو ئەم گهانە ستەنبۆلێ ئێدی پەرەیەك ژی د بەریکێن من دە نەمابوو! جلێن من ئێدی قەپالی بووبوون، ریا من درێژ و سۆلێن من قەتیایی ئەز گهامە ستەنبۆلا سولتانا و قەسر و قۆناخان و سەراییێن مەزن و بەهرا کوور. (...) من نزانیبوو ستەنبۆل ئەوچەندە مەزنە. من دگۆت هەما بلا دوجاری بازیدێ بە،

[٢١٤] سۆران مامەند عەبدوولا: نۆستالژیا لە شیعری هاوچەرخی کوردی دا بە نموونەیی (عەبدۆلا پەشێوو، ئەنوەر قادر محەمەد، سەباح رەنجدەر). ناوەندی ئاوێر بو چاپ و بلاوکردنەوە ، هەولێر ٢٠١٦، ر. ١٥.

> لێ دەرکەت بازیدا مە نابە تاخەك ژ تاخێن وێ. هەر مزگەفتەکە وێ مینا بازیدێیە و گەمیێن د بەهرا وێ رە دچوون و دهاتن ژ مزگەفتێن مە مەزنتر بوون. باژارەکی کو هەر خەلق و مللەت تێ دە هەبوو، هەتا قوولێن رەشیێن روویێن وان مینا کۆدکێن تژی ژ قەترانێ ژی د جاددەیاندمەشیان. قەلەندەر و ئاخا و بەگزادە و سەرباز و سۆڤ و مەلا و سەربازێن سەر ب کوم و پەر و دەست ب رم و مەرتال د وان سکاك و کۆلانێن مەزن و ب داران خەملاندی دە ل بن گوهێن هەڤ دکەن. سەرایێن هومایۆنی کو ل سەر کەنارێ بەهرێ ئاڤاکربوون وەکە گۆشیێن رۆناهیێ ب شەڤ خویادکرن. خوەدێ دزانە بێ چەند جاریەیێن گۆشت سپی و چاڤ شین ل سەر دۆشەکا خوندکارێ مە بوون و ئەو مز ددان. ئەز ژی شەڤ و رۆژ د تاخێن وێ دە ل کارەکێی دگەریام. (میرنامە: ٩٩)

سالۆخدانا باژارێ ستەنبۆلێ ب رەنگەك هوورکاری و ب ئەرکەك سەردابرنێ هاتیە کرن. ئەڤ سالۆخدانە هورکاری بێتر نێزی کەتواری دبە و وەرگر وەها تەخمین دکە کو ئەو ب خوە د ناڤ کوچە و کولانێن ستەنبۆلێ دایە. ئەڤ سالۆخدانا هورکاری ژی گەلەك جاران وەل مرۆڤی دکە، کو مرۆڤ هەست ب راستیا ئەوان جە و دیمەنان بکە. هەر وەك مە بەری نها دیار کری کو هلبژارتنا ناڤێن راستەقینە و دروست ژ بۆ باژێر، کوچە، کۆلان و جادەیان هەستەکێ د د دە خواندەڤانی کو هەست ب هەبوونا وان بکە و بچیت سەردانا وان جهان بکە. ئەڤ پارچە یێن سالۆخدانێ وەکە یەکەیێن سەربەخوە ژی ئەم دکارین سەرەدەریێ د گەلدا بکین. ژ بەر کو نابنە سەدەمێ تێکدانا واتایێ و ل سەر ئاستێ واتایێ خزمەتا بنیاتێ تێکستی ناکەن. بەلکو ئەڤ سالۆخدان خوەدی ئەرکەك ئیبهامییە، دا کو وەرگر هەست ب ڕیالیزما رۆمانێ بکە. دیسان ئەڤ سالۆخدانە ئاماژێ د دە ئەرکێ جوانکار ژی و چاوانیا ئاڤاکرنا ئەڤی باژاری. و هەر ل سەر دەما بێزەنت و ئۆسمانیان گرنگیەك مەزن ب ئەندازیاری و شارستانیا ئەڤی باژاری نیشان ددە. وکە سەرایێن مەزن و جامێن مەزن ئاماژەیە ژ بوو دیرۆکەك کەڤنار و شارستانیەك مەزن. چونکە مزگەفتێن مەزن ئاماژێ ددن کو ئەڤ جە دەولەتەك موسلمانە و سەرایێن هومایۆنی ئاماژی بۆ پێگەهێ سەربارزی یێ ڤی باژێری. ب گشتی ئەڤ سالۆخدان وێنێ شارستنیەك مەزن و کەڤنار د دە وەرگری. دیسان سالۆخدانا ژیارا پاشا و بەگلەران ژی دکە و جاریەیێن رند و شەنگ کو ژ شەر و تالان بدەست وان کەتینە، دبوون بارا سولتان و پاشایان. جهێن خوەش مینا کەنارێن دەریان و سەرییێن مەزن جهێن وان بوون. ئانکو ئەڤ سالۆخدان پەردێ ل سەر

ڕەوشا ژیانا ئابووری و جڤاکییا خەلکێ ستەنبۆلێ ب گشتی و رایەدار و سەردار و سولتانێ وان ب تایبەت، رادك.

دەما کو (ڕەجەبێ تەرزی) ل باژارێ ستەنبۆلێ دمینە. ل گەل لەشکەرێن (سولتان موستەفا) دچە شەرێ دۆژمنان ل نەمسا و وەها ڤالا شەر و نەهامەتیا خوە دکەن:

ئەم ب رۆژ و شەڤ دمەشیان و مە پێژنا دژمن نەدکر، ئەسکەرێن مە دلێ خوە خوەش دکرن و دگۆتن رێ هەتا ڤیانانایێ ڤەکرییە.(...) هەتا ئەم نێزیکی چەمەکی بوون. وەکە دەشتەکێ ل ور هەبوو، فەرمانا سەردارێن مە ئەو بوو کو ئەم وی چەمی دەرباز بکن و ب ئالی رۆژاڤا دە هەرن. ئیجا پرەك دانین، ل سەر وێ ئاڤێ پرەکە مەزن د جی دە چێکرن و د بەرێ دە سولتان و هاشیەیا خوە دەرباسی وی ئالی بوون. یێن مایی ژی دانە پەی بەیراڤا کو ل ژۆر سولتان ل با دبوو. لێ هین رپێ مە پر دەرباس نەکربوو و مە دیت لەشکەرێن پرێنس ئۆژین ب سەر مە دە ڤۆریان. سولتان و خوەسێن خوە و یەنیچەریان چەم دەرباس کربوو، لێ هێژ سادریازەم و ئەم سپاهیێن ب وی رە ل ڤی رەخێ جەم بوون. مە دیت ژ نشکێ ڤە ب هەزاران ئەسکەرێن گاوران کشیان و د پێشیا وان دە ئەو پرێنسێ یامان. و ب ڤێرینا (شیسن شیسن)رە گولا و تیر و تۆپ ئاڤێتن مە، تە دگۆت بارانا و دبارە، ئەتلایی نەددانێ. بریندار ب هەفت زمانان دنالیان. ڤزەڤزا وان تفەنگان و گورمەگورما وان تۆپان بوو و هاوارا مە رەبەنان بوو. ئیجا وەی ل وی بەیێ کو خوە بەری هەڤالێ خوە خەلاس نەکە. (میرنامە: ١٠٧)

ل ڤر ئەو جهێ کو شەر ل سەر روودەت هاتیە دیار کرن و ئەو جه ژی وەلات ڤیەنایا پایتەختێ نەمسایە. دەلالەتێن مەیدانا شەری ژی هاتینە دیارکرن وەکە ڤیەنا، چەم، دەشت، پرەك مەزن و ئالیێن چەمی. دیسان کەلوپەلێن جەنگی ژی هاتنە دیار کرن وەکە گولە، تۆپ و تیر کو د وی چاخی دە، ئەڤ جۆرە چەکێن گران مینا تۆپ و تفەنگ ژ لایێ دەولەت و ئمبراتۆریەتێن بهێز ڤە دهات بکارئینان. وەکە دیار ئەڤ سالۆخدانە بەهسا وێ هەڤرکیا دیرۆکییا ئۆسمانیان د گەل وەلاتێن رۆژاڤایی دکە. ئەڤ شەرێ ڤیەنایێ ب مێژوویەك رەش د دیرۆکا ئمبراتۆریەتا ئۆسمانی دە هاتیە هساب کرن. کو

د سالا (١٦٨٣ ز) ده (قره مستەفا پاشا) ل شەرێ خوە ل هەمبەر ئمپراتۆریەتا نەمساوی شكەست.[٢١٥] ب ڤێ یەكێ (رەجەبێ تەرزی) ڤالا رۆژگارێن خوە یێن گرانێن د ناڤا جەنگی دە دكە. دیسان ل هەمبەر ڤێ یەكێ رۆماننڤیس ب ئەركەك جوانكاری سالۆخدانا سرۆشتێ جهێ جەنگی دكە دەما دبێژە:

پاییزێ دەست پێ كربوو و سەرما كەتبوو ئەردێ. خوشەخوشا داران بوو و چەم وەكە بوكەكێ رەنگین بووبوو. بارانەك هوورك ژی ب سەر هالان دە دباریا. یێ كو هەسپا وی هەبوو خوە زوو گهاندە وی ئالی چەم، لێ وەی ل وی بەیێ كو پەیادە بوو. ئەز بخوە یەك ژ سواریان بووم، و من دیت ژ نشكێ ڤە شنگەشنگا شووران ل پێ من تێ. ڤێرین و هالان كەتبوو نێڤا لەشكەرێ مە و دێ وەلەدێ خوە داڤێت. (میرنامە: ١٠٧)

پاییز، سەرما، خوشەخوشا داران، بارانەك هوورك و چەمێ رەنگین. هەستك جوانكاری و ئەستاتیكی ل جەم وەرگری پەیدا دكەن. رۆماننڤیس پەنایێ بوو ڤان جۆرە سالۆخدانان دبە، دا كو وەرگر هەست ب بێزاریێ نەكە و د گەل رۆمانێ دە بژی وەكە چاوان ئەو جیهان جیهانەك راستی و ڕیالیزمییە. د بەردەوامیا شەر دە (رەجەب) وەها بەحسا شكەستان لەشكەرێن ئۆسمانی دكە و وێ رەوشا نەخوەش دیاردكە:

ژ نشكێ ڤە هاوارەك كەتە گوهێ مە و گۆت: سادرازەم كوشتن، ئەلماس پاشا كوشتن. مە نەوێری بوو ئەم ل پشت خوە بزیڤرن. چەمێ تسێیێ كو ل نێزیكێ شارۆچكەیا زەنتا بوو ژ خوینێ سۆر بووبوو. تۆپچیێن گاوران نیشانا سەرێ پرێ گرتن و ئەو هنگافتن. سەرێ پرێ شەوتی و ب هزاران ئەسكەر د ئاڤێ وەر بوون و فەتسین. (...) من دیت كو پر دشەوتە و تێ خوارێ و پێ رە ژی ئەسكەرێن ل سەر وێ دلەزاندن و رێ نەددان هەڤ دا كو بگهن وی رەخی، وەكە كولیان دهاتن خوارێ. (...) ل ڤی ئالی من و وی ئالی من سەربازێن رەبەن نۆقی بن ئاڤێ دبوون، چەلپەچەلپا وان بوو ل بەر خوە ددان. هەر كەسی بانگ ل دیێن خوە دكرن، بانگ ل ئەولیا و ئەنبیا و شێخان دكرن. لێ ئەزراییل و گولەیێن تفنگێن وان بێباڤان گاور ژ هەر كەسی نێزیكتر بوون وێ رۆژا گران .

[٢١٥] یلماز أوزتونا: تاریخ الدولة العثمانیة. ترجمة: عدنان محمود سلمان، المجلد الأول، منشورات مؤسسة فیصل للتمویل، تركیا، اسطانبول ١٩٨٨، ص. ٥٢٩.

ل ور، د ناڤ ڤزینیا گولەیان دە، گورمینیا تۆپان دە و ڤیرین و هاوارا سەربازان دە و گوشەگوشا منی قەمەر د ناڤا ئاڤێ دە دەنگێ رەهمەتییێ ئەحمەدێ خانی هاتە بیرا من: ڤێ دەشتێ و وی چیایی بینە بەر چاڤێ خوە. زانبە کو تو کورێ ڤێ ئاخێیی. (میرنامە: ١٠٧-١٠٨)

د بەردەوامیا سالۆخدانا جهێ جەنگ د ناڤ دە روودایی، هنەك ئاماژە یێن دن یێن جهی دهێن دیارکرن. وەکە چەمێ تسیێ و شارۆچکەیا زەنتا. ئەڤی جەنگێ چەم ژ خوینێ سۆر کر بوو. ئەڤ دەربرین ئاماژەیە بوو شەرەك مەزن و خویناوی. ل داوییێ ئەم دکارن بێژن ئەڤ سالۆخدانا شەرێ د ناڤبەر ئۆسمانی و نەمساوییان دە ب ئەرکەك جوانکاری و سەردابرنێ دیمەن، جه، کەلۆپەلێن جەنگی و نەهامتیا لەشکەران هاتینە وێنە کرن. وەکە دیار ئەڤ بوویەرێن دیرۆکی زەمینە ژ بۆ رۆماننڤیسی خوەش کرییە کو ب رێکا ڤان سالۆخدانان هنەك پێزانینان ل سەر دۆژمنێ کوردان ب دە وان و د هەمان دەم دە ب رێیا ڤان بوویەران هەلویستێ خانی توندتر دبە و پێهتر ل هەمبەر رۆم و ئەجەمان د راوەستە. هەر چاوا بە (رەجەبێ تەرزی) گۆتنا (ئەحمەدێ خانی) ژ بیر ناکە. ئەڤ گۆتن گرێدنا مرۆڤی ب ئاخێ ڤە دۆپات دکە. ب ڤێ یەکێ ژی (رەجەب) وەها هەستا خوە ل هەمبەر باژارێ خوە دیاردکە:

بێهنا بازیدێ د وێ رۆژێ دە زۆرا بێهنا باروودێ دبر. منارەیێن مزگەفتێن وێ، قەیسەریا وێ، کەلا وێ، سوکا وێ، تاخێن وێ، دار و بەر، چەم و نەوال و گول و کولیلك و سیا دیواران د بەرێڤارێن هاڤینان دە، گلیداخ و بوهارێن ویێێن وەکە پەریکێن تاوسان زنگەزنگا زەنگلێن بەرانێن د پێشیا کەریان دە. خرەجرا زارۆکان و خنگخنگا بازن و خلخالێن کەچکان، تەشیرێسێن ل بەر تاڤکا ئادارێ هریا پەز درێسن، و هەر کێلیکەك بچووك و دەڤەرەك هاتن بەر چاڤێن من."(میرنامە: ١٠٩)

د ئەڤێ سالۆخدانێ دە ناڤەندا باژێرێ بازیدێ هاتیە وێنەکرن و ژیانا سادە یا کو ب ئاوایەکی جوتکاری و خوەدیکرنا گیانەوەرین مینا بەرانان و کەهرکان، د قالبەك هونەری یێ ئەستاتیك دهێ نمایشکرن. ب ڤێ سالۆخدانێ دیار دبە کو باژێرێ بازیدێ خوەدی سرۆشتەك بالکێش و دیرۆکەك کەڤنار و هەستەك چاندییە. دیسان مفا ژ کەلتورێ کوردەواری ئەڤێ دەڤەرێ مینا جلوبەرگ و کەرستێن ئافرەتان یێن جوانکارییێ وەکی بازن و خلخال هاتیە ستاندن. د گەل ئاماژەکرن ب تەشیرستنا هرییا بەزی ل بەر تاڤیکێن ئادارن. کو ئەڤ چەندە ژی هەستەك واقعی ل جەم وەرگری

دروست دکه. دیسان هێزا عەشقا ئاخێ د گەل هێزا باروتێ هاتیە بەراوردکرن. رۆماننڤیس دیاردکە کو چ هێز و بهێن ژ یا ئاخا وەلاتێ مروڤی بهێزتر نینە. ئەڤ چەندە ژی دکارە ل سەر رۆماننڤیسی بخوە ژی بهێ پراکتیزەکرن، ژ بەر کو رۆماننڤیس بخوە ل غوربەتێ دژی و ئەو هێزا ئەڤێ هەستێ باش ناسدکە لەوما ب رەنگەکێ وەها سالۆخ ددە. کو هەستکرن ب غەریبی و بێهنا وەلاتێ مرۆڤی زورا بێهنا دژوار و نەخوەشا باروتێ دبە.

پشتی بوویەرێن باژێرێ ستەنبۆل و فیەنایێ، رۆماننڤیس ڤەدگەرە بوو باژێری رەوەنێ، ژ بەر کو شەرێن ئۆسمانیان پرن و قوربانێن ڤان شەران ب پرانی کورد بوون. (خالدێ چولاق) ژی وەها سالۆخدانا باژێری رەوەنێ دکە:

> وی چاخێ هین رەوەن د دەستێ ئەجەمان دە بوو. ئەڤ باژارێن ل ڤان کەناران بووبوون گۆیێن ل بەر کاشوو و چەوکانان، گەهـ لێرە بوون گەهـ ل وێ. ئیرۆ بەیرەڤا ئەجەمان بلند دبوو، سبا دن ئالایا رۆمیان. ب رۆژ قزلباش بوون، بشەڤ سونی. و ئەم ژی فەقیر و فقارە ل بەر پێلێن ئەجەم و رۆمیان مینا قەیکەکە ب قول بون.
>
> وان سالان رەهمەتیێ موورادخان ب خوە هات د وەلاتێ مە رە دەرباس بوو. بەرێ وی ل رەوەنێ بوو. ل مزگەفتان و ل خانقاهـ و تەکیەخانەیان شەماتەیێن ئەجێب مەزن هەبوون و بووبوو ڤیرەڤیرا سوفی و مەلەیان و دەورێشان بانگا جیهادێ دکرن. دگۆتنێ دخوازە ب لەشکەرێ سولتان رە هەرە رێ ڤەکریە. ئەو رێ ریا جەنەتێیە ژی.(...) شەرێ رەوەنێ شەرەکی مەزن بوو. هەر کو تێ بیرا من دلەرزم و تا دگرم. ئەڤ بوویە دەهێ سالان شنگەشنگا شووران ژ گوهێ من نەکەتیە. ڤێرین و هالان، هەیهەیا سەربازان و نالینا بریندااران و هیرەهیرا هەسپان ژ گوهێن من نەکەتیە. (میرنامە: ١١٤-١١٦)

دەولەتێن ئۆسمانی و سەفەوی دیرۆکەك دوور و درێژ ژ ململانێ و شەرێن خویناوی دەرباز کریە. ئەڤ یەك پێخەمەت بدەست خستنا جوگرافیەك بەرفرەهـ و سەپاندنا دەستهەلاتێ ل سەر هەڤدوو دهات کرن. و قوربانێ یەکەمین یێن ڤێ هەڤرکیا خویناوی، کورد بوون. ئەو شەرێن د ناڤبەرا ناڤبەرا وان دوو دەسەلاتان دە روودایینە، بوو نە جهەك گرنگ ژ بوو دروست بوونا بوویەران د رۆمان دە. ئەڤ باژار (رەوەن - یەریڤان) دکەڤە وەلاتێ ئەرمەنستانێ و خوەدی ستراتجیەك تایبەت بوو. ملەتێن مینا (ئەرمەن، کورد، فارس، تەتار) د ناڤ دە دژیان و ئەڤ باژێر ژ لایێ ئۆسمانیان هاتیە

داگیرکرن، باشی فارسان جار دن ئەڤ باژێر ژ دەستێن وان دەرخست. ل ڤێرە سالۆخدان بوویە ئامرازەك ژ بۆ دیارکرنا ڤیٚ دەڤەرا جوگرافییا پری جەنگ و هەڤرکی. ئانکو رۆماننڤیسی مفا ژ ئەردنیگاریا کوردستانیٚ و مللەتێن دەردۆرا ویٚ ستاندیە. ژ بەر کو کوردستان د کەڤە د ناڤ بەرا وان دە و بوویە مەیدانك ژ بوو شەرێن وان و د ناڤ خوە دە پارڤەکرنە. هەرچەند ئەگەر د راستی دە شەر ل ڤان دەڤەران چێنە بیت ژی، ئەڤا رۆماننڤیس دبێژە ئاماژەیەکە ژ بوی لڤاندنا هەستێن وەرگری و دیارکرنا جوگرافیا دەڤەریٚ ب رەنگەك هونەی. درۆست بوونا بوویەران ل سەر ئەڤان جهێن فیزیکی ژ بۆ پیداکرنا کەتوارەك راست و هەستپێکری دهیٚ بکاربرن. رۆماننڤیس ب چاڤیٚ (خالدیٚ چۆلاق) وەها بەهسا شەریٚ رەوەنیٚ دکە:

هاڤین بوو. د بن رۆژا تەمموزیٚ یا کو وەکە گورزەکی ژ ئاگر ل سەر سەریٚ مە دالەقیایی بوو ئەم دمەشیان. هەر یەك ژ مە ژ خویدان هەڤالیٚ خوە بێزار دبوو و پووزیٚ خوە دگرت. کو ئەم نێزیکی ئیدریٚ بوون ئەم کەتن ناڤ پارێزان و مە دا ناڤ لەمێن ڤتی و زەبەشان. ئەو باژارەکی کانا مەیوەیان بوو و خەلقێن مە ژی ور ب کەران بارێن زەبەشا و ڤتی و زەردەلۆ و جوورەیێن دنییێن مەیوەیان دانین. میرێن مە ژی ل دەردۆرا ویٚ نێچیر دکرن. هاسلی مە تشتەك د وان وەر و پارێزان دە نەهشت. مینا کولّی مە ئەو کاف و یەکوون کرن و دیسا مەشیان هەتا ئەم هاتن و مە نێزیکی ل چەمیٚ ئەرەزیٚ کر .

ل هەردو رەخێن چەم، ئەسکەر مینا مێشێن د کەوارەکیٚ دە جڤیا بوون و دخولخولین. دوو ژ ئاگریٚ کو د بن قازانان دە ڤێکەتی بوو رادبوو ئەزمانیٚ هەفتان. ڤنگەڤنگا مە بوو و ئەم هەر چەند نەفەر ل دۆرا سێپیەکیٚ جڤیابوون و د ئنتزارا خوارنیٚ دە بوون. هنان ژ مە خوە ئاڤێتن ناڤ ئاڤیٚ و سۆبایی کرن. کێف کێفا مە بوو و هاییٚ مە ژ تشتەکی نەبوو. (میرنامە: ١١٦-١١٧)

د باکووریٚ کوردستانیٚ دە دەشتا مەزنترین و کوورترین ل باژێریٚ ئیدیرێیە. چەمیٚ ئەرەز (ئاراز)یٚ ژی ل ورە. ژ لاییٚ جوتکاری و سرۆشتی ڤە گەلەك دەولەمەندە و گەلەك فێکی لیٚ شین دبن. رۆماننڤیسی مفا ژ ڤیٚ جوگرافیا گرنگ و دەولەمەند ستاندیە، دا کو دیار بکە کو چەند وار و جهێن کوردان بەر ب تالانێن ئۆسمانی و سەفەوییان کەتینە، مێوەیێن مینا (زەبەش، ڤتی و زەردەلۆ) بەلگە ژ بوو جوگرافیەك دەولەمەند ژ مێوەیان. نە بەس ژ ئالییٚ جانی بەلکو لایەنیٚ ئابۆری ژی زیانێن مەزن

بەر ب کوردان کەفتینە. د پارجەیا دووەم دە سالۆخدانا رەوشا لەشکەران دهێ کرن. ئەڤ سالۆخدان ب رەنگەك ئیبهامی و واقی رەوشا سەربازان بەریا شەر دیار دکە. گەنجێن خوین گەرم کو هینا بدروستی بهایێ ژیانێ ناسنەکری بوونە شەرڤانێن رۆمێ، ب تەنێ ژبوو ب دەستخستنا دەستکەفەتکێ یێ کو د شەری دە بدەست وان دکەڤە. نەکو ب ئیرادەك وەلات پارێزی یان ئولی شەری بکن. ل داوییێ شەر دەستپێ دبە و (خالد) دبێژە:

بەرنیڤرۆ ئەم گهانە شارێ رەوان. دەنگێ گورمینا داهول و ناقووران ئەرد و ئەزمان دهەژاند. هەر ب گورمینەکێ رە دلێن مە ژی دهاتن کو ژ سینگێن مە بپەکن. ب وی ئاوایی ئەم گهانە بەر جەمێ کو شار دۆرپێچکربوو، تە دگۆت شارێ رەوانێ بووکەکە و ئاڤ کەمەرا وێیە. لێ نە ئاڤ و نە ئاگر کاریبوون ل بەر لەشکەرێن سولتانێ مەنسور راوەستیانا. لەشکەرێن مە، پەیادە و سواری و یەنیچەری و هەتا سیاهیلەشکەران ژی ب هەزاران ل هاویردۆر رێز بووبوون. ل هێلا دن ژی قزلباش و لەشکەرێن ئەجەمان ژ دابەرزینێ رە هازر بووبوون. ب فەرمانا سولتان رە پێلێن لەشکەران ب ناڤ هەڤ کەتن. مە هێرش کر و ئەم مینا گولۆکێن ئاگر ب پێش دە چوون. (...)ئەجەمان ئەجێب لبەرخوەددان، گورز دهەژاندن و د سەر لەشکەرێن مە وەر دکرن. تیر پەر دکرن و د سینگێن مە دە دچکاندن و د پشتێ رە دەردخستن. (...)سوارێن پەهلەوان ل بن گوهێن هەڤ دکەن. ژ هەر ئالی دادبەرزین هەڤدوو و سەری دفریان و دەست و پا قوت دبوون. نالین و ئەفخانێن بریندااران، هیرەهیرا هەسپان و هەیهەیا سەربازان بوو. (میرنامە: ١١٧-١١٨)

ئەڤ پارچا سالۆخدانێ ب ئاوایەکێ سینەمایی هاتیە کرن، ژبەرکو کریار و سالۆخدان د گەل هەڤ هاتینە تێکەلکرن، مینا کو وەرگر ل پارچە دیمەنەك سینەمایێ تەماشە دکە وە ها مەیدانا شەر ب کامیرەك لڤوك هاتیە وێنەکرن. ئەڤ چەندە ژی برێکا مفا ستاندن ژ هنەك کەلوپەلێن جەنگی و شێوازێن جەنگی یێن د وی چاخی دە دهاتن بکارئینان دەردکە ڤە هولێ.

بگشتی باژێرێ رەوانێ وەك جهەك ژ بوو شەرێ د ناڤ بەرا ئۆسمانیان و سەفەویان دە هاتیە بکارئینان. د راستی دە ئەڤ باژێر خوەدی سرۆشتەك بالکێشە وەك رۆماننڤیس سالۆخدانا چەمێ وێ دکە "تە دگۆت شارێ رەوانێ بووکەکە و ئاڤ کەمەرا وێیە." ب ڤێ یەکێ وەرگر ب جوانیا باژێر ئاشنا دبە. لێ ئەڤ باژار ژ بووهۆشتا خوەیا رەنگین د بە دۆژەهەك ئاگرین و ب هزاران خەلك دبن قۆربانا

بريارا سولتانی، دەما رۆماننڤیس دیار دکە کو "ب فەرمانا سولتان رە پێلێن لەشکەران ب ناڤ هەڤ کەتن." ب ڤێ گۆتنێ دیار دبە کو چارەنڤیس و قەدرا وان مرۆڤان تەڤان د دەستێ کەسەکێ دەیە و ئەڤ یەك ژی ژ بو مەبەستێن ئولی و تائیفەگەری دهاتکرن. پشتی شەر کوتا دبە و باژار دکەڤە دەستێ ئۆسمانیان، (خالدێ چۆلاق) وەها دبێژە:

سولتانێ مە رەوان ب دەست خستبوو و هێلهێلا لەشکەران بوو کێف دکرن و دیلان دگەراندن. گەلەك ژوان ب تالانێ داکەتبوون و چەك و جلێن کوشتیان دجڤاندن.

داویێ بێریکرنا بازیدێ ل من زۆر کر و ئەز د پاییزێ دە ل مال، بێیی کو تشتەکی ژ تالانێ ب دەست بخم و تەنێ ب ناڤێ خالدێ چۆلاق، ڤەگەریام. (میرنامە: ١٣١)

چاڤێن لەشکەرێن ئۆسمانی ب تەنێ ل وی تشتی بوو یێن د شەران دە وەکە خەنیمە ب دەست وان د کەڤت. لێ کوردان ئەڤ یەك ژی ب دەست نەخست، وەکە خالد دیار دکە کو ژ بلی ژ دەستانێ، چ تشت بارا کوردان نەبوو. لێ بەلێ ئارمانجا سولتان و میرێن وان داگیرکرنا ئاخێ بوو. بوو سەپاندنا دەسەلاتا خوە ب ناڤێ دینی و جیهادێ. د ڤان شەران دە کورد هەم ژ ئالیێ ئاخ، جان و سامانی ڤە قۆربانییێن یەکێ بوون. رۆمانڤیسی ژی خوەستییە ب رێکا سالۆخدانا جهی رەوشا ئابووری، سیاسی و ئارامیە دەڤەرێن کوردستانێ ژ بوو وەرگری دیار بکە. کا چاوان دۆژمنان ئەو وەکە مەرتال ژ هەردو ئالیان ڤە ل هەمبەری ئێکوودوو بکاردئینان و ئاخا کوردستانێ دبو گورەپانا شانویا هەڤرکی و شەرێن وان، کارێکتەرێن د ناڤ ئەڤێ تراجیدیێ دە دبون قوربان گەلێن کورد و ئەرمەن بوون کو ل پشت پەردەیان ئمبراتورِ و شاهان ئەو ددان لیستن.

د بەردەوامیا سالۆخدانا جهێن گشتی دە بوویەرێن رۆمانێ بەرەڤ باژارێ جزیرێ دهێن ڤەگوهاستن. باژێرێ جزیری باژێر و میرگەهێن هەری گرنگێن کوردانە. و وارێ زانست و بوویەرێن دیرۆکینە. سالۆخدانا ڤی باژاری د رۆمانێ دە هەم ب گۆشەنیگاها (ئەحمەدێ خانی) و یا (مەلا سالحێ جزیری) دهێکرن. هەر د دەستپێکا چوونا (خانی) ژ بوو جزیرێ (مەلا سالح) وەها دبێژە:

من رەهمەتیێ خانی ژ سالێن فەقێتیا ل جزیرێ دە ناس دکر. ئەو د سەر هەکاری رە داکەتبوو وەلاتێ بوهتیان و هاتبوو جزیرێ و ئەم ب هەڤ رە د

مەدرەسەیا سۆر دە دخوەند. گەلەك جاران ئەم د چوون ل سەر سووریٚ جزیریٚ روودنشتن و مە ل شەتیٚ کوور تەماشە دکر. ئاڤا کو مینا حەمایلان گەردەنا باژێر ب ئشق د پێچا د بن شەوق و هەتاڤا رۆژیٚ دە وەکە خالیەکە تێکەل ژ فەیرووز و زەبەرجەدیٚ دبرقی. (...) ئەحمەدیٚ خانی، دلکەتییٚ تەبیەتیٚ جزیریٚ بوو. دەڤەرەك نەدما و ئەو نەدچوویی. مزگەفت، مەدرەسە، بستان و رەز، ئاش، هەمام، قەیسەری و دکان و هەردوو رەخێن شەتیٚ بووبوون سەیرەگەهێن وی یێن هەزکری. (میرنامە: ١٤٣)

ئەڤ سالۆخدان ب رەنگەك نە ئێکسەر دەردکەڤە هۆلیٚ. بەهسا جهێن گرنگێن باژێری دکە وەکە (وەلاتیٚ بوهتان، مەدرەسەیا سۆر، سووریٚ جزیریٚ و شەتیٚ جزیریٚ [دیجلە]، مزگەفت، مەدرەسە، بستان و رەز، ئاش، هەمام، قەیسەری و دکان.) ب ڤیٚ یەکیٚ دیار دبە کو جزیر هەم ژ لاییٚ جوگراڤیٚ و هەم ژلاییٚ مەعریفی خوەدی تایبەتمەندیەك جودایە، ژ بەر کو ئەڤ پارچە سالۆخدانە "ئاڤا کو مینا هەمایلان گەردەنا باژێر ب ئشق د پێچا د بن شەوق و هەتاڤا رۆژیٚ دە وەکە خالیەکە تێکەل ژ فەیرووز و زەبەرجەدیٚ دبرقی." ئەڤ سالۆخدان جزیریٚ وەکە جهیٚ عەشقیٚ نیشان ددە. ژ بەر کو بوویەرا داستانا (مەمیٚ ئالان) ل ڤی باژاری بوونە و د ئافراندنیٚ دە ژینگەهـ، کارتێکرێنیٚ ل سەر هزرا رۆماننڤیسی دکە و ئەڤ چەندە ژی ب فەیرووز و زەبەرجەدیٚ هاتیە شبووهاندن و ئەڤ هەردوو جورە بەرێن پر پیروزن د تەسەوڤیٚ دە. دیسان سەفەرا خانی ژ بۆ باژارەکیٚ مینا جزیریٚ تایبەت مەندیا خوە هەیە. ژ بەر کو شاعرێن کەڤن یێن رۆژهەلاتی ب رێیا گەشتکرن و سەفەران مەیدانا هزرکرنا و خەیالا وان بەرفرەهتر دبوو.[٢١٦] ئانکو ئەڤ سەفەرا خانی بوو پتر رەوشەنبیرکرنا وی بوویە. ژ بەر کو د سەردەمێن کەڤن دە گەشتکرن گرنگبوو بۆ شاعری. دیسان ژی بەرهەم ب ئاوییٚ (گەشتنامە) دهاتن نڤیسین.

د دەرئەنجامیٚ سالۆخدانا جهێن گشتی دە رۆماننڤیسی جهـ کریە بناخەك گرن و ب رێکا وی دەربرینیٚ ژ رەوشا هزری، سیاسی، ئابووری و رۆشنبیرا مرۆڤان کرییە. دیسان رۆماننڤیسی مفایەك مەزن ژ جهی ستاندیە وەکە مەیدانا جەنگی. کو ئەڤ چەندە ژی ب مفا وەرگرتن ژ بوویەرێن دیروکی پەدابوویە. و ب رێکا ئەڤان بوویەران روویێ راستەقینە ییٚ دوژمنیٚ کوردان دیار کرییە. ئانکو

[٢١٦] سالار عەزیز مەحمود: هزری فەلسەفی لەشیعری (مەلایی جزیری) دا. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠١٤، ر. ٥٤.

سالۆخدانا ڤێ پارچەیا جوگرافی ب مەیدانا جەنگی، ململانییێن سیاسی و رەوشەك ئاورتە و خویناوی. دەربرینێ ژ جهەك وێران و خراب دکە.

۲.۳. سالۆخدانا جهێن تایبەت:

ئەڤ جه ل هەمبەری کەسایەتیان یێ گرتیە، سنۆر و رووبەرەکێ جوگرافی یێ دیارکری هەیە، چونکە هەمی کەس نکارن ب سەربەستی تێدا رەفتاران بکەن، بتەنێ کەسەك یان چەند کەسەك نەبن، وەکی (ماڵ، ژوور، ئوفیس و رەشماڵ.. هتد)،[۲۱۷] د رۆمانێ دە جهێن تایبەت ب چەند شێوەیان دەردکەڤە هولێ وەکە (گورٍ و حوجرە کوچك و تەلار، دکان، کتابخانە... هتد) و بوویەر د ناڤ دە روویدەن و دەربرینێن جودا ددن. رۆمانا (میرنامە) ژی ژ جهێ تایبەت دەستپێ د کە، ئەو ژی ل سەر تربا (ئەحمەدێ خانی) یە، دەما ب رێکا ڤەگێرێ کەسێ سێیێ نەدیار دهێ گوتن:

> چەند مرۆڤێن ل ژۆر، تەرم خستن بەر هەمبێزا خوە و داقوولی ژێر بوون. میرزا سەبری و مرۆڤی روونوخامتی ئەو گرتن و خستن وێ چالکا کو د دیوارێ قوبلەیێ گورێ دە ب ڤاسی دو بۆستان هاتبوو کۆلاندن. پشت رە رێزەك ژ کەڤران ل درێژیا تەرم دانین و ئێدی خانی ب کەفەنێ خوەیێ زوا و هەزرەتێن خوەیێن ڤێکەتی ژ بەر چاڤان وندا بوو. (میرنامە: ۱۸)

گور ل ڤر جهەك تایبەتە، ژ بەر کۆ جهێ کەسێ مری بتەنێیە. د رۆمانێ ژی دە ئەڤ گور ل گور کلتور و چاندا کوردان و ئولا ئیسلامێ هاتیە سالۆخدان. وەکە چالەك ژ کەڤران هاتیە رێزکرن. لێ مرۆڤێ رۆگرتی دبێژە:

> من کو گۆرا وی کۆلا ژی، خوەست هنەکی گونەهێن خوە داوەشینم و خێرەکا من هەبە. هەتا ژ من هات من گۆرەکە قەنج و فرەه ژێ رە کۆلا. کو من تەرمێ وی داخسستە بنی و هورمەت و هێدی دەرباسی بەرقەڤ کر. (میرنامە: ۲۰۷)

هەر چەندە ئەڤ سالۆخدان، سالۆخدانەك نوورمالا تربا هەر مرۆڤەك بسلمانە، کو بەرێ وێ ل قوبلەیێیە. ل ڤێرە گور دبە دەربرینەك ژ کەسایەتیا خانی ئەو ژی دەما مرۆڤێ رووگرتی وەکە

---

[۲۱۷] سەباح ئیسماعیل: چەمك و ئیستاتیکای شوێن لە ئەدەب دا. ر. ٤٧.

كۆژەكێ خانی دهێ تاوانباركرن، ل داویێ د بێژە من خانی نە كوشتیە و دبێژە من گۆرەك ڤرەه و قەنج ژێ رە كولا. ژ بەر كو ئەو مرۆڤەك قەنج و جامێر بوو. سالۆخدانا گورا خانی هێمایە بوو باڤژیا رەوشتێ خانی، ژ بەر كو گورێن فرەه یێن مرۆڤێن چاك ل گور بیروباوەرێن كەسێ موسلمان نیشانا بێگونەهی و قەنجییێیە.

حوجرەیا خانی یەك ژ جهێن تایبەتە كو گەلەك جاران هاتیە سالۆخدان، ژ بەر كو جهێ سەرەكە یێ كو خانی ژیان ل ور دەرباز دكر. وەكە (تەیمووریێ فاسق) سالۆخدانا جهێ وی دكە:

مووموكە سپی و ستوور هوجرە رۆنی دكر و ئەو ژی ب سەر پەلێن خوە دە خوار ببوو و تشتەك دنڤسی. هیرا شلیا كو ل سەر كاخەتان دهەركی و دبوو گۆتن، د رۆناهیا موومێ دە دبرقی، دەما چاڤ ل من كەت روویێ وی گەش بوو. خامەیێ خوەیێ ژ زلێ و سەرەش ل كێلەكا خوە ب دلۆڤانی رامەداند.

كەسەرك كوور كشاند و پشت رە بێهنا خوە بەردا. زمانۆكێ مووما ڤێكەتی ب هەناسا وی یا كو بەردا رە دیلان كر، لێ مووم ڤەنەمری. سیا وییا كو ل سەر دیوێر رەسم بووبوو هنەكی هەژیا و ب خەمگینی گۆت:

-تەیموور ئەز نامەیەكێ ژ میر رە دنڤیسم.

من هن ئەو وسا خەمگین نەدیتبوو. ئەرێ چاوا كو دەربازی با وی بووم روویێ وی گەش بوو، من ژی گۆت ڤەی ژ بەر وێ موومێیە، من تو جاری مووم ل هوجرەیا وی نەدیتبوو، وی هەر ل بەر رۆنیا چرایێ دنڤیسی و د گۆت:

- مووم پارا میر و بەگلەرانە. (میرنامە: ٢٢-٢٣)

وێنەیێ حوجرەیا خانی ب ڤی ئاوای د هرزا وەرگری دە درۆست دبە. كو ل ڤر ژی دیاردبە ئەو حوجرە مەسكەنێ هزر و داهێنانا خانی بوویە. دیسان ئاماژە ب هنەك كەرەستەێن نڤیسینێ یێن ئەوی چاخی هاتیە كرن وەكە (موم، چراخ، حبر، كاغەز و خامەیێ زلی یێ سەررەش و نامە) د حوجرەیێ دە و بتایەبەت حوجرەیا كەسەكێ مینا (ئەحمەدێ خانی) د ڤێ ئەڤ كەرستە بهێن ئاماژەكرن، ژ بەر كو تشت و كەلوپەلێن د ناڤ مالێ دە دەربریێ ژ كەسایەتیا مرۆڤی دكە. دیسان سالۆخدانا رۆناهیا مومێ خەمگینیا د روخسارێ خانی دە ل سەر دیوارێن حوجرەیێ دنەخشینە،

سالۆخدانەك هێماییە، دیار دكە كو ئەڤ جهە وێنەیێ خەمگینیا خانی دیار دكە و پەوەندیا بجهێ وی یێ تایبەت بوویە سەرنجا خەلكێ بایەزیدێ هەروەكە (حاجی زوهدی یێ بازرگان) دبێژە:

شەڤ و رۆژ د بنێ وێ هوجرەیا خوەیا مینا شكەفتەكێ یان قولەگورەكێ تاری دە بوو و د ناڤ وان كتێب متێبان دە وەكە مشكان (ئەستەخفرەڵاهیا رەبی) هەتا دەستێ سبێ دما. ما یەكی مینا وی دبە مێر ژ كەچا تاجرەكی مینا من رە!" (میرنامە: ٥٤)

ئەو حوجرەیا كو (خانی) د ناڤ دە دخوەند، دنڤیسا، دەرسددان و ل دەردێ كورمانجان دگەرا ب شكەفتەكی هاتیە شوبهاندن و خانی ژی وەكە مشكان هاتیە وەسفكرن. كو ل ڤر جهێ خانی پر تەنگ و تاری مینا كونجێن مشكان و شكەفت و قولێن گورگان دەردكەڤە پێش. هەلبژارتنا جهەكی تەنگ و تاری نیشانا رەشبینیەك كورە، د هەمان دەم دە د وێ كونجا تاری دە دخوازە هزر و عەقلێ مللەتێ خوە رەوشەنبكە. ئانكو ژ بلی واتایێ جهێ خانی وەكە هەر حوجرەیەكێ هاتیە سالۆخدان. دیسان بوهاری وەها دبێژە:

هوجرەیا وییا كو هلما دارچین و هبرێ تم ژێ دفووریا.

كو ئەز دەربازی با وی بووم. من دیت چرا وی مەلوولە. زەیتا وێ كێم بووبوو و فتیل ژی رەش بووبوو و دڤیابوو بێتە گوهەرتن. من دزانیبوو كو دێ دیسا ببێژە: ئەز دەما دنڤیسم نە ب هەوجەیی چرا مە.

وی گەلەك جاران گۆتبوو من كو ئەو ل بەر تاڤا پەیڤێ نەیا هەیڤێ دنڤیسە.

دەما پێژنا من ل بەر دەری كر. هنەكی فتیل بلند كر و رۆناهیەكە سستی هوجرە تژی كر و روویێ وییێ ب ریا بەلەك خەملاندی خویا كر (میرنامە: ٦٦)

هەر كەسەكێ دچە جەم (خانی)، دەردێ دلێ خوە ژێ رە دبێژە، چ ب مەرەمەك باشی بە یان خرابی بە. (بوهار) یێ نڤیسكار وەها حوجرەیا خانی سالۆخددە كو ئەو ژی مینا (خانی) مەلو و بێزار بوویە. ئانكو رۆماننڤیسی خوەستیە پێكڤەگرێدانەكێ د ناڤبەرا كەسایەتیا (خانی) و حوجرەیا وی دە درۆست بكە، ژبەر كو هەر كەسێ دچە جەم خانی بەحسا مەلولیا كو د حوجرەیا وی ڤە دهێ دیتن دكە. كو ئەو جهـ ژ (خانی) رە دبە دەرمانێ دلێ وی و د وێ حوجرەیێ دە هەر كەسەر و

دەردەکێ ددلێ خوە دە درژینە سەر کاخەتێ. لێ دەما کو (خانی) دچە رەهمەتێ (سۆڤی هەیدەری) وەها سالۆخدانا چراخێ ل بەر سەرێ ئەحمەدێ خانی دکە:

- دە نها رابە چراخێ گەش بکە. چراخ ژی هەیاتەکە ژ رۆناهیێیر.

> شەڤا کو ئەو تێ دە چوو رەهمەتێ، چراخا بەر سەرێ وی سێ جاران ڤەمری. من ئەو نیشانەك نەباش دیت. گۆتنا شێخێ من کو چراخ هەیاتە هاتە بیرا من و من ناس کر کو ئێدی چراخا وی ل بەر ڤەمراندنێیە. (میرنامە: ١٢٧)

وەکە دیار ژان دۆست ڤێ وەفاتا (ئەحمەدێ خانی) ل گور نەزەرا نڤیسکارێ کورد (هاشم سەراج) ی ب وەفاتا (هەزرەتێ عیسا مەسیح) د شۆبهینە. ژ بەر کو دەما خانی د چە رەهمەتێ چراخێن مالێن بازیدێ سێ جاران دڤەمرن و ئەڤ دیمەن وەفاتا مەسیحی و سێ جار دەنگێ دیکلی د ئینیتە بیر.[٢١٨] هەروەسان د رۆمانێ دە "وێ شەڤێ د هەر مالەکە بازیدێ دە ژی سێ جاران مووم و چراخ وەکە چراخا بەر سەرێ خانی ڤەمرین." ب وەفاتا خانی چرایێ کوردان ڤەمری. ل ڤر رۆماننڤیسی خانی وەکە پیشەنگ و رابەرەك کورد ل قەلەم دایە و زانین و مەعریفەیا وی چرا و رۆناهییە بوو کوردان. ژ بەر ڤێ یەکێ رۆماننڤیسی پەنا ژ بوو ڤی دیمەنێ فانتازی بریە و مرنا وی ژی وەکە مووعجیزەیەکێ هەسابکریە.

ل بازێرێ جزیرێ چەندین جهێن تایبەت و دیرۆکێ هەنە کو رۆماننڤیسی سالۆخدانا وان کرییە، دەما کو (ئەحمەدێ خانی) دچە بازارێ جزیرێ. (مەلا سالحێ جزیری) وەها بەهسا مەدرەسەیا سۆر دکە:

> من و رەهمەتی مە ب هەڤرا ل بن سیا دارێن زەردەلۆ و هەژیر و بەهیڤان کو د هەوشا مەدرەسێ دە شین هاتبوون. یەك جاران ژی ئەز و وی و فەقەیێن دن ئەم دچوون نێزیکی رەزێ میران و مە ل ور هم ل خەزال و تاوسایێن میر سەه دکر و هم ژی لیسکێن فەقەیان دلیستن. (میرنامە: ١٤٣-١٤٤)

مەدرەسەیا سۆر یەك ژ مەدرەسەیێن هەری ناڤدارێن کوردایە، کو ب مەدرەسەیا (مەلایێ جزیری) ناسیارە. ئەڤ سالۆخدان بتەنێ دیمەنێ حەوشا مەدرەسێ ب ئاوایەك جوانکاری ژ کەسکاتیێ

---

[٢١٨] هاشم سەراج: میرنامە و تەیمووری گۆرجی و چەند بابەتێکی دی. کۆڤارا (ڕامان)، ژمارە(٢٢٧)، هەولێر ٢٠١٦، ر. ١٤٢.

وێنه دکه. زێدەباری ئاماژەکرن ب جهەکێ دن یێ کەڤناریێ باژێرێ جزیرێ ئەو ژی رەزێ میرانه. ب ڤێ یەکێ رۆماننڤیسی گەلەك مافا ژ پاشماوەیێ دیرۆکێ یێ جزیرێ ستاندیە، داکو وەکە ئەرگومێنتەك گرنگ ژ بووی دەربرین ژ شارستانیا ل دەڤەرێ بکە. دیسان وەها سالۆخدانا برجا بەلەکێ هاتیە کرن:

برجا بەلەك کو هن دبێژنێ برجا شەرەف گەریا و پاشێ ل سەر سێسەد و شێست و یەك منارەیان بەژنزراڤ ئالیا، قوبك رامووسان و داکەت د ئاڤا کەڤانێ دژلەیێ دە مینا تۆزا زێر هاتە رەشاندن. (میرنامە: ١٤٥)

ئەڤی بورج دیرۆکەك درێژ ژ هەڤرکییێن ناڤخوەی و دەرەکی هەیە و دبێژن کو ئەڤ ئاڤاهی بەری هەزار سالان ژ ئالیی (گوتیان) ڤە هاتیە ئاڤاکرن. لێ هەر چاوان بە جهێن مینا (برجا بەلەك) رەهندەکێ کەڤناریێ شارستانی هەیە و "بۆ مرۆڤ و مرۆڤاتیی دبن هێما و دەربرینێ ژ شارستانیا مرۆڤێ کەڤن دکە، ژ بەر کو ئەڤ چەندا هەنێ هێمایی هێز و شیان و تێگەهشتن و بەرخوەدانا مللەتان ددە ناساندن."[٢١٩]

د سەردەمێن کەڤن دە هەڤرکیەك دژوار د ناڤبەر میر و بەگلەر و پاشایان دە دهاتکرن و شانۆیا ڤان هەمی بوویەران قەسر و سەراییێن میر و پاشایێن بوون و ئەو جهێ حکم و ب رێڤەبرنا دەستهەلاتێ بوون. وەکە چاونا ئەڤ جه ژ ئالیێ خانی ڤە ب جهێ مرۆڤێن نەباش و نەجس دهێ بناڤکرن، ئەو حوجرەیا خوە ژ کوچکا میری پیروزتر دبینە:

ما چ فەرقا هوجرەیا من و دیوانا میر هەیە؟ بەلکی هوجرە ژ دیوانێ پاکتر بە، هەما کەسێن نەجس و هەرام تێ دە ناجڤن. (میرنامە: ٢٢٠)

ل گورەی دیتنا خانی کوچکا میری جهێ خرابییە، لێ حوجرەیا وی جهێ زانین و زانستێ یە. هەروەسا جهێ هەڤرکی و ململانییێا دەستهەلاتێیە و هەر یەك ئارەزویا رێڤەبرنا کوچکێ دکە کو ل ور ببە دەسەلاتا دار، وەکە ڤێ میناکێ:

سادەرزەمەك ب ناڤێ سەردار فەرهاد پاشا هەبوو میریتیا جزیرێ ب سەد و دوازدە هەزار فلۆریێن زێر فرۆتبوو میر ئەزیزێ کورێ کەك مهەممەدی و ل بەر

[٢١٩] دلێر داود فەتاح: سیمبۆل د رۆمانا رۆژێن ئێتوون دا یا رۆماننڤیس (کۆڤان سندی). چاپخانا هیڤی، هەولێر ٢٠١٦، ر. ٤٣-٤٤.

> دەرێ کۆنێ خوە ل کەلا قەرسێ سەرێ میر ناسرێ برایێ میر شەرەف دا بەر شوورێ جەڵادێ خوە. هەتا سێ رۆژان سەرێ ژێکری ل سەر رمەکێ ل بەر دەرێ کەلا قەرسێ بلندکری بوو و کەسی نەوێریبوو وی داخینە. (میرنامە: ١٤٧)

ئەڤ سالۆخدانە خستنا ترسێیە و بندەستیێ تێخە دلێ مللەتی دە، کو ئەڤ سەرێ ژێکری ب سەرێ رۆمی ڤە نیشاندانا هێزا داگیرکارییە ل بەرامبەر کەسێ داگیرکری.

ژبلی سالۆخدانا گور، حوجرە، قەسر و برجو و شینەوارێن دیرۆکی، دکان ژی هاتیەن بەحسکرن، شێواز و چاوانیا وان ب رێیا سالۆخدانێ دیاردبە، ئەوژی دکانا (سەلاحەدینێ سەحاف) و (سەلیمێ نالبەندە) کو چەندین جاران ئەو بخوە ئامازێ ب کارێ خوە دکەن، هەروەکە سەلاحەدین دبێژە:

> کو کی بینا هبرا تازە ناس نەکە، ئەز ناس دکم. هین ئەز زارۆکەکی نەه دەه سالی بووم د ناڤ هبر و کاخەز و شیرێز و تا و چەرمێن کو پێ کتێپ قاپ دبن و تێنە درووتن دە دژیم.
>
> فەقە و مەلایێن ئەدەبدۆست ل بازیدێ خوە ل بینا هبرێیا کو ژ دکانا من دفووریا دگرتن. ئەز و شاگرتێن خوە، مە مەهێ سی چل نوسخە کتێبێن نادر و بێمسال نەسخخ دکرن. ژ کتابێن بەلاخەت و بەیانا عەرەبی، یێن فقە و هەدیس و سیرەتا پێخەمبەر و ژ دەستانێن فارسی و هکایەتێن مەشهوور، من و شاگرتێن خوە ب سەدان نوسخە نڤیسینە و ل سەر رەفکێن دکانا منیا کو ل نێزیکی نالخانەیا سەلیمێ نالبەندە دانینە. (میرنامە: ١٥٩)

ب ڤێ سالۆخدانا هوورکار یەکسەر وەرگر پیشەیێ (سەلاحەددینی) دزانە، ژ بەر کو هبر، کاخەت، تا و چەرم بەلگەنە ژ بۆ پیشەیێ وی. لێ ئەڤ کەلۆپەلە بوو مە سەردەمی ژی دیار دکەن. کۆ د وی چاخی دە کو دکە سەد سال هەڤدان دە، ب تایبەت ل کوردستانێ ئەوقاس ماکینە و کەلۆپەلێن پێشکەتییێن چاپکرن و سەهافیا پەرتووکان نەبوونە. دیسان د ڤێ سالۆخدانا دکانێ دە خوەزایێ چاندی یێ دەڤەرێ هاتیە کرن ژ بەر کو کوردستان د ناڤبەرا رۆم و عەجەم و عەرەبان دە بوو و ب تایبەتی ب رێکا ئولا ئیسلامێ رەوشەنبیریا ڤان ملەتان تا رادەیەك مەزن هەڤپشك بوو و باندۆر ل سەر هەڤدوو هەبوویە. وەکە ناڤ ئینانا کیتابێن (بەلاخە، بەیان، فقە، هەدیس، سیرەت، دەستان و

هیکایەتان) ناڤ ئینان پرتووکێن ئولی و هونەری مینا دەستان و هیکیەت هەر وەك فیلۆسۆڤێ ئەلمانی (هیگل) بوو وێ یەکێ دچە کوو ئەرکێ هۆنەری د ناڤ چڤاکی دە کێم تر نینە ژ ئەرکێن ئولی و فەلسەڤی. و هەر یەك ژ وان دەربرینێ ژ رۆح یان ژی رەهابوونێ دکەن.[220] هەر ژ بەر ڤێ مەرەمی ڤان پەرتووکێن زمانی، فەلسەڤی، ئولی، ئەدەبی د ناڤ چڤاکا کوردییا وی سەردەمی دە د هاتن خوەندن و ب تایبەتی ژ لایێ مەلا و شاعران ڤە. ئانکو بڤێ سالۆخدانا دکان و پیشەیێ سەلاهەددینێ سەحاف رەوشا چاندی و رەوشەنبیریا باژێرێ بازیدێ ل وی چاخی هاتیە دیارکرن. ژ بەر کو جھ ژ بلی سیمایێن سرۆشتی و جوگرافی یێن دیار، پێتڤییە وەها لێ بنێرین کو پێکهات و سازکەرە یان ژی هالەتێ مەریفی و ئازراندنێ و پێتڤیە لایێ تاکەکەسی و کومەلگەهێ هەبیت و بەژداریەك دیار بکە، ژ بۆ ب دەست خستنا هەستکرن ب ناسناما خوەدی و کومەلێ و بەردەوام بوونا ئەڤان هەستان ل جھم وان.[221]

دکانا (سەلیمێ نالبەند) و (سەلاحەددینێ) ب رەخ یەك ڤەیە. لێ ژ بەر کو کارێ سەهافی تونەیە و کارێ نالبەندی سەحڤ هەیە، وەها دیالۆگەك د ناڤ بەرا وان هەردویان دە درۆست دبە و (سەلیمێ نالبەند) دبێژە:

> جارەکێ ئەز د بەر دکانا وی رە چوومە نمێژا نیڤرۆ، من دیت ب سەر کتێبەکێ دە خوار بوویە و سەهیفەیێن وێ شیرێز دکە. من سلاڤ کرێ و کەنیام و من گۆتێ:
>
> - ها برازێ! مێشێن من تێنە با تە نە؟ ل قوسوورا من و وان نەنێرە ها.
>
> سەرێ خوە راکر، ب روویەك ترش و بێیی ك سلاڤا من ڤەگرینە گۆت:
>
> باژارێ کو مرۆڤێن وێ نەخوینن مێش تێ دە دبن مەلا.(میرنامە: ١٧٤-١٧٥)

ئەڤ سالۆخان ب رەنگەك ڤەشارتی هاتیە کرن. ب ڤێ یەکێ دیار دبە کو دکانا سەهافیێ ڤالایە ژ بکران و دکانا نالبەندی ژی پرە ژ بکران. و ئەڤ پارچە سالۆخدانا شلۆڤەکاری د بە سەدمێ هندێ کو ناسناما خەلکی ل وی چاخی دیار دکەن و ب کەسێن نەزان هاتنە سالۆخدان، وەکە چاوا سەلاهەددین مێشان ب رابەرێن وان دزانە. بێ گۆمان باژەرکێ کو بهایێ نالبەندان ژ سەهافان پتر بە ئەو باژارەکێ وێران، وەکە چاوان نالبەند ترانەیێن خوە ب سەهافی دکە.

---

[220] خەسرەو میراودەلی: ئاین و ئیستاتیکا. چاپخانا کەمال، سلێمانی ٢٠١٢، ر. ١٩.

[221] تانیا ئەسعەد محەمەد سالح: بینای شوێن لە دوو نمونەی ڕۆمانی کوردیدا(هیلنە، ئەژدیها). ر. ٢١٤.

سەرەرای دکانان مال و ئودە ژی د رۆمانێ دە هاتینە سالۆخدان. بو ڤێ نمونێ (شەمسۆیێ قەووال) ژی هەمان سالۆخدانێ دکە و وەرگر هەست ب دیمەنەك واقی دکە. دەما دبێژە:

> وێ سبەها هان. من نەدڤا ئەز ژ مالێ دەرێم. من قاوەیا خوە دانی بوو و قلوونا خوە تژی تووتوون کربوو. د پەنجەرەیێ رە من دکاریبوو ب هێسانی تایێن بارانێ بدیتانا و دەنگێ هن چپکێن کو ل کەڤیکا پەنجەرەیێ دکەن ببهیستان. (میرنامە: ١٨٥)

ب رێکا ئەڤێ سالۆخدانێ پێزانین ل سەر ئەندازە و شێوازێ ئاڤاهیێ مالان بومە ئاشکرا دبە، کو وی چاخی پەنجەر هەبوونە و ئەڤ سالۆخدان د قالبەك هێمایی دە هاتیەکرن ژ بەر کو، رۆماننڤیس خوە دەنگێن چپکێن بارانێ ژی یێن کو وەکە لولاڤەکێ ب شوشەیا پەنچەرێا ئودەیا (شەمسو)ی دە دهێ خار وەسف دکە. ئەڤ رەنگە سالۆخدانە ژی ئاماژە کو ئەو رۆژا خانی مری رۆژەکە بێدەنگ بوو خوە مروڤی کاری بوو دەنگێ وان چکێن بارانێ ژی ببهیزە.

هەروەسان بریێا مرۆڤێ (مرۆڤێ رۆگرتی) پێزانین ل سەر مالا و حالێ خەلکێ وی سەردەمی بوو مە چێدبن، دەما ئەو بخوە دبێژە:

> ئەز د قونجکێ خانیێ مەیێ بچووك دە بووم و من خوە خستبوو پشت پەردەیەکێ و ل وان و شەرێ وان د نێری. من باوەر نەدکر باڤێ من وێ دیا منا خوەشك و جوان ب کوژە."(میرنامە: ١٩٣)

ل ڤێ رە جە دبە بەشەك ژ پێکهاتا بنیاتێ کەسایەتیی و ب رێکا ئەڤێ دەربرینێ "قونجکێ خانیێ مەیێ بچووك" بارێ چڤاکی و ئابووری یێ مرۆڤێ رووگرتی دیاردبە. بێهیڤیبوون و دژواریا ڤی جهی ب کوشتنا دیا مرۆڤێ رووگرتی پێتر لێ دهێ. ئانکۆ ب ڤێ سالۆخدانا کورت چاوانیا ژیانا ڤی کەسایەتیی دیار دبە. بێ گۆمان ئەڤ دیمەنێ تراجیدیك کارتێکرنە مەزن ل سەر کەساتیا مرۆڤێ رووگرتی دکە ب درێژیا رۆمانێ. دیسان ئەڤ جورە سالۆخدانێن کورت ب سالۆخدانێن لڤۆك دهێن هەساب کرن و نابنە سەدەبێ رەوستیانێ دەمێ بویەران. بەلێ پشتی ڤێ ژیانا سەخت مرۆڤێ رووگرتی د خانەیان دە مەزن دبە و دبێژە:

ئێدی من خوە ژ خەلەکا وان نەشتەرچیێن باژێر فلتاند و دچووم خانان. خانەیێن کو خەوله بوون و دووری باژاران بوون، جهێ خولامپەرەس و زنێکار و تاجر و مەلا و فەقی و هەر کەسی بوون. (میرنامە: ١٩٤)

د سەردەمێن کەڤن دە دەما بازرگان، مەلا، فەق یان کەسەك چووبا رێویتیەك دوور ل خانەیان دمان و ل ور دنڤستن تا کو کارێ وان خلاس دبوو. د ڤێ سالۆخدانێ دە دیار دبە کوو هەر مرۆڤەك مالاوی توونەبا ل ڤان خانەیان دمان. د ڤی سالۆخدانا شرۆڤەکاری دە و ب رەنگەك فەشارتی دیار دبە کو ئەڤ مرۆڤ ل ڤان جهێن مینا خانا دمان، کەسێن باش و خراب ژی ل ور هەبوون وەکە کەسێن زنێکار و نێرباز. ژ بەر کۆ مرۆڤێ رووگرتی د ڤان جهان دە ژیە باندوورا خوە ل سەر دەروون و ناخێ وی هشتیە. تا داوی ئەڤ مرۆڤ د بە مرۆڤەك کووژەك ژی و دبە کورێ جادەیان. ئانکو ل ڤر سالۆخدان جهی رەوشا دەروون و رەوشتێ مرۆڤێ رووگرتی دیار دکە. ئەڤ مرۆڤ د رۆمانێ دە دکەڤە روتییێن دور و درێژ ب رییا سەر بور و رەفتارێن وی ئەم راستی گەلەك جهـ و دیمەن و ژینگەهێن جودا جودا دبن پشتی کو د گەل (هوستا خەلیلێ) کارێ باشنڤیسیێ دکە بەحسێ وان جهان دکە یێن وی باشنڤیسی کار لێ کری:

مزگەفت و مەدرەسە، کەڤرێن سەردەرییێن خانەڤانە و هەمام و قەیسەریان، مەنبەر و مهرابێن دیاربەکرێ هەموو ب خەتێن وی خەملاندی بوون."(میرنامە: ١٩٨)

د ناڤ جڤاکێن ئیسلامی، عەرەبی، ئۆسمانی، فارسی و هەتایێ کوردی ژی دە ل جهێن گرنگ مینا مزگەفت، مەدرەسە، خانەڤاە ب خەتێن جوان دهاتن خەملاندن و ئەڤ چەندە ژی مینا کەلتورەکێ بوو د ناڤ وان مللەتان دە و کەسێن ئەڤ کارە دکرن کەسێن هێژا و ب بهابوون ل جەم سولتان و میران. دیسان رۆماننڤیس ب زارێ مرۆڤێ رۆگرتی بەهسا خەلافەتا عەباسی و خەتاتەك مەشهۆر ب ناڤێ یاقووتێ موستاسمی دکە:

ئەو ژ ئاماسیایێ بوو. لێ بەرێ خوە دابوو بەخدایێ و د سیا خەلیفەیێ وێ ئەلموستاسم دە، وەکە کولیلکەکە تەر هاتە ئاڤدان. خەلیفە گەلەك ئەو دهەباند. دیوارێن کۆشکا خوە ب کاخەزێن ب خەتێن یاقووتی خەملاندی خەملاندبوون. گرانیا هەر قوورانەکێ کو وی دنڤیسین زێر و یاقووت ددانێ. وی د ژیانا خوە دە هەزار قووران نڤیسین. دەستخەتەك نە دشبهییا دن. د بێژن دەما کو هۆلاکۆ بەخداد

زەفت کر و کتابێن وێ شەوتاندن و ئاڤێتن دژلە. فەرمان کر کو تەنێ کتێبێن ب دەستێ یاقووتی هاتنە نەسخکرن بمینن. (میرنامە: ١٩٩)

ب ڤان سالۆخدانا مرۆڤ هایداری دیرۆکا مللەتەکێ دبە، کو گرنگیەك مەزن ب چاند و زمانێ خوە دایە.[٢٢٢] وەکە دیار سالۆخدانا دیوارێن کۆشکا خەلیفەیی ب خەتێن یاقووتی و نڤیساندنا وی بوو ڤورانێ ب رەنگەك جوان و جوودا، ئاماژەیە کو بەغداد جهێ ئلم و زانست و مەریفەتێ بوو و خەلیفەیێن وێ گرنگیەك مەزن پێ ددا و کەسێن مینا یاقووتی بهایەك تایبەت هەبوو د سنۆرێ خەلافەتێ دە. دیسان ئەوڤاس پەرتووك ل پەرتووکخانیێن خەلافەتا ئەباسیدە هەبوون کو دەما مەخۆلان بەغداد ستاندی چەمێ دیجلەی ژ هبرێ شین ببوو وەکە جاوان ئەڤ دیمەن د رۆمانێ دە وەها هاتیە سالۆخدان "یاقووتی د خەونێ دە دیتبوو کو دژلە هبر دهەرکی." ئانکو سالۆخدانا جەمێ دیجلەی کو ژ حبرێ شین بوویە، بوویەرەك دیرۆکی و دەربرینێ ژ هوڤاتیا وان مرۆڤان دکە یێن بوونە سەدەمێ ژ ناڤ برنا ئەڤێ چاندا خوەدی ژیەك درێژ و پر ژ بەرهەمێن ژێهاتی.

٣.٣. ئاماژەکرنا ناڤێن جهان:

ب ڤی رەنگی ڤەگێر ب تەنێ ب ناڤئینانێ ئاماژێ بوو هنەك جهان دکە. و ئەڤ جه ژی، دبە جهێن تایبەتێن کەسایەتیان بن یان ژی ناڤێن راستی بن. و ب رێکا ناڤێ راستی هەر وەك چەوان د کەتواری دە هەنە ئاماژێ پێ دکە. و دبە ئەو جه زێدەتر جهێن ناسیار بن و وەرگر ب تەنێ ب بهیستنا ناڤێن وان و برێکا باگرەواندێ خوە وێنێ ئەوی جهی د هزر و ئاشۆپا خوە دە درۆستبکە. چونکی ژ ئالیێ رۆماننڤیسیڤە ب مەبەست ناڤێ راستی یێ جهێن سەرزەمینێ بوو جهێ رۆمانێ گەلەك دهێ جوداکرن و ناسناما دیارا جهی و خوەندەڤان بێ وەستیان دناسیت. د رۆمانا میرنامە دە گەلەك جه هاتنە دەستنیشانکرن و سالۆخدانا وان نە هاتیە کرن و ئەڤ جه ب پرانی جهێن

---

[٢٢٢] یاقووتێ موستاسمی یەك ژ خەتاتێن مەشهوورێن جیهانا ئیسلامی و عەربی بوو و ئەو د سەردەما خەلافەتا ئەباسی دە خوەدی جهەك تایبەت بوو ل جەم خەلیفە ئەلموستاسم بلّاهی. بۆ زانیارییێن زێدەتر ڤەگەرە بۆ ژێدرێ:

- احمد شوحان: رحلة الخط العربي من المسند... إلى الحديث. من منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ٢٠٠١، ص. ١١٢.

راستەڤینەنە چ ل سنۆرێ جووگرافییێ کوردستانێ دە یان ژی ژ دەرڤە. ب پرانیا جاران ڤەگێر ب تەنێ ب رێکا ناڤئینانا جهەکێ و بێ سالۆخدانا وی جهی، ئاماژێ ب وی جهی دکە.[٢٢٣]

ئەم دکارین ئەڤان جهێن ئاماژە پێ هاتین کرن د رۆمانا میرنامە دە ب ڤی خشتەیێ ل خوارێ دیاربکین.

ژ	جهێ ئاماژەپێکری	کەسایەتیێ ئاماژەکەر	رۆپەل
١	باژارێ ئورمیێ	هاجی زوهدییێ بازرگان	١٧
٢	دێرا باکورێ بازیدێ	تەموورێ فاسق	٢٢
٣	خەزینەیا زێران(ئەڤدال خان)	ئەمەرێ خزنەدار	٣١
٤	کەلا بەدلیسێ	ئەمەرێ خزنەدار	٣٤
٥	ئۆدەیا کو شووشەیا هبرێ تێ دە بوو	شەنگێ	٤٤
٦	دەردوورا باژارێ ماکوییێ	شەنگێ	٤٦
٧	سەرێ چیایێ نەمروود	هاجی زوهدییێ بازرگان	٥٢
٧	بەهرا ئۆرمیێ	هاجی زوهدییێ بازرگان	٥٥
٨	کاشانا ئەجەمستانێ	میرزا سەبری	٨١
٩	ریا گرێ کەسك	دۆستۆیێ ئۆرمەوی	٨٩
١٠	کەلا دمدمێ	دۆستۆیێ ئۆرمەوی	٩١
١١	قەهبەخانەیێن باژارێ ئەسفەهانێ	دۆستۆیێ ئۆرمەوی	٩٤

[٢٢٣] دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەممەد مەولوود مەم)دا. ڕ. ١١.

١٢	زنانا تۆپخانەیێ(ستەنبۆل)	رەجەبێ تەرزی	١٠٠
١٣	تاخێ ئۆکمەیدانی	رەجەبێ تەرزی	١٠٢
١٤	ژێرا ڤونتارا چیایێ سیپانێ خەلات	خالدێ چۆلاق	١١٥
١٥	کەڤیێن گۆلا وانێ	خالدێ چۆلاق	١١٥
١٦	مەرقەدا مەلا ئەحمەدێ جزیری	مەلا سالھێ جزیری	١٤٤
١٧	سەربانێ مەدرەسەیا سۆر	مەلا سالھێ جزیری	١٤٥
١٨	تربا مەم و زینێ	مەلا سالھێ جزیری	١٥١
١٩	ھەوشا مزگەفتا ئەحمەدێ خانی	بەنگینێ دەرگەڤان	١٨٣
٢٠	دەردۆرا باژارێ بەغدادێ	مرۆڤێ رووگرتی	١٩٢
٢١	خانەیەك کاڤل	مرۆڤێ رووگرتی	١٩٤
٢٢	کۆکا چیایێ گلیداخێ	میر	٢١٠
٢٣	ئاخورا ھەسپێ مەلا ئسمایلێ بازیدی	مەلا ئسمایلێ بازیدی	٢٢١
٢٤	دێرا ئەشمیازینێ	بوھاری	٦٨

د ڤان ئاماژەیان دە جھێن جوداجودا دھێن دیتن و ھنەك ژ وان جھان د راستی دە ھەنە و ھنەك ژ وان ژ لایێ رۆماننڤیسی ھاتینە درۆست کرن. ب گشتی ناڤێ گەلەك باژارێن کوردستانی و ملەتێن جیران و بیانی د رۆمانێ دە ھاتینە بەھسکرن. وەکە (بازید، بەدلیس، ماردین، دیاربەکر، وان، مووش، ئەلەگەز، خۆیێ، ئەلەشگر، ئەرزەرووم، قارسێ، ئیدر، خنووس، شەنگال، ئەماسیا، زەنجان، ستەنبۆل، کاشان، شیراز، ئەرجیشێ، بەغدا، شام، ھەلەب، ئەدرنا، ئەسفەھان، تەبریز، رەوان، ماکو، ڤیەنا و مەجەرستان) ئاماژەکرن ب ڤان جھین راستەقینە وێ ھەستێ ل جەم وەرگری درۆست دکە کو

ئەو د ناڤ جیهانەك راستی دا یە نەك جیهانەك ئاشۆپی. ئەڤ چەند ژی بو هەفتەریبکرنا ڤان هەردوو جیهانێن (ئاشۆپی و کەتواری) دهێ کرن.

جهێن گشتی و جهێن تایبەت د رۆمانێ دە ب رەنگ و شێوازێن جودا هاتینە سالۆخدان. جهی گشتی ڤان باژێران بخوڤە دگرە (بازید، بەدلیس، ستەنبۆل، جزیرا بۆتان، رەون، ئیدر و ڤیەنا) ل سەر ڤان جهان بوویەرێن گرن یێن دیروکی روودەن و دبنە سەدەمێ بەرڤ پێشچوونا بوویەران د رۆمانێ دە، لێ ژ ڤان جهێن گشتی پێتر سالۆخدانا باژێرێ (بازید و بەتلیسێ) هاتیە کرن، ژ بەر کو ئەڤ هەردو باژێر د سەردەمێن کەڤن دە مەلبەندین زانست و چاندا کوردی بوون. ب تایبەت باژێرێ بازیدێ کو جهەك سەرەکی یێ رومانێ یە. جهێن تایبەت ژی ژڤان جهان پێکدهێ (گور، حوجرە، دکان، کوچك، مال و ئودە، مزگەفت، جهێن شینواری و خانە) د ڤان سالۆخدانان دە چاوانی و شیوازێ ئاڤاکرنا ئەڤان جهێن تایبەت یێن وی سەردەمی بوومە ئاشنا دبن. لێ حوجرەیا خانی ژ وان جهێن دیتر پتر هاتیە سالۆخدان، ژ بەر کو جهێ سەرلەهنگێ رۆمانێ یە و گەلەك بوویەر د ناڤ دە دقەومن. ئەرکێ هەری زال دڤان جهان دە ئەرکێ ڕیالیزمی و ئیبهامی یە، لێ ب رەنگەك گشتی ئەڤ جه دبنە سەدەمێ دەبرین ژ ئاستێ رۆشنبیری، ئابووری، جوگرافی و هزری یێ کەسایەتیان. ئانکو ئەرکەك شرۆڤەکاری، واتایی و هێمایی ژی پێڤە دیارە.

٤. سالۆخدانا سرۆشتی د رۆمانا (میرنامه) ده:

سرۆشتی گرنیەکا تایبەت د ژیانا مرۆڤی دە هەیە و مرۆڤ ب خوە ژی بەشەکە ژ سرۆشتی و نکارە خوە ژێ خلاس بکە. مژارا سرۆشتی چ سەربەخوە یان ژی وەکە بەشەك ژ هونەری، گەلەك ژ ئالیێ فیلۆسۆف و ڕەخنەگر و زانایانڤە هاتیە بەحسکرن و رەنگڤەدانا خوە د ناڤ بەرهەمێن ئەدەبی و هونەری دە هەبوویە. وەکە دیار سالۆخدان وێنەکرنا دیاردێن سرۆشتییە ب رەنگەکێ رۆهن، ئەشکەرا و دابەشکری، خەملاندنا بەرهەمێن مرۆڤایەتیێ ژ بوو دەرخستنا جوانی، شرۆڤەکرنا هەست و سۆزێن مرۆڤایەتیێ، ب ئاوایەکێ کو ب کارە بگەهە گەوهەرا تشتان. ب پرانیا جاران سرۆشت و کەرەستێن وێ، وەکە رەمز و هێما د ناڤ بەرهەمێن ئەدەبی دە دهێن بکارئینان، ژ بەر کو نڤیسکار د بینن کو سرۆشتی و رەگەزێن وێ سەرچاڤەیەکێ دەولەمەندن ژ بۆ بکارئینانا وان وەکە هێما د ناڤ بەرهەمێن خوە دە و ب تایبەت د هەلبەستا مۆدەرن دە ئەڤ یەکە گەلەك بەرچاڤ دکەڤە. ژ بەر کو بێزاربوونا نڤیسکاران ژ کەتوار و دەورۆبەران، وەکریە نڤیسکار پەنایێ ژ بۆ خوەزاییی ببن و بکنە چاڤکانیەك دەولەمەند ژ بۆ رۆمان، چیرۆك و هەلبەستێن خوە.[٢٢٤] لی بەلێ د بەرهەمێن ڤەگێرانی دە ب پرانی ب مەبەستەکا جوانکاری و ئیبهامی دهێت بکارئینان، ژ بۆی رازاندنا تێکستا ئەدەبی یان ژی هەڤتەریبکرنا جیهانا رۆمانێ د گەل جیهانا کەتواری.

فیلۆسۆف و نڤیسکارێ فرەنسی (جان-جاك رۆسۆ / ١٧١٢-١٧٧٨) هەرتم بانگا ڤەگەریان ژ بۆی باوەشا سرۆشتی دکر و ب لایەنەکێ جوان، پاك و ئارام سالۆخدا. هەروەسان بکارئینانا سرۆشتی د بەرهەمێن ئەدەبی دە و ب ریا رێبازێن جودا جودا یێن رۆژئاڤایی مینا ئایدیالیزم، ڕیالیزم و رۆمانسیزم ب رەنگێن جیاواز دەردکەڤە هۆلێ. وەکە ڕیالیزم دبینە "ڕۆلا نڤیسەری ب تەنێ ڤەگوهاستنا جوانیا سرۆشتییە ب ئاوایەك رێك و پێك و رێکخستنا فاکتەرێن جوانییێ، چۆنکە سرۆشت ب خوە هونەرە و نابیت هونەرمەند تەجاوزا کەتواری بکە و د تێکستێ خوە دە دەربێخیت."[٢٢٥] ب ڤێ گۆتنێ ئەم دگەهین وێ راستیێ کو "سرۆشت جوانییە، بەلێ تێکست هوکارە، ئالاڤەکە بوو دەربرینێ."[٢٢٦]

---

[٢٢٤] پەخشان عەلی ئەحمەد: شێوازی شیعری گۆران. مەلبەندێ کوردۆلۆجی، سلێمانی ٢٠٠٩، ڕ. ٢١٧.

[٢٢٥] ئامانج عوسمان حەمەد: سایکۆلۆژییەتی دەقی ئەدەبی. کۆڤارا (ڕامان)، ژمارە (٢٠)، هەولێر ١٩٩٨، ڕ. ٣٦.

[٢٢٦] هەمان ژێدەر. ڕ. ٣٦.

وەکە دیار سرۆشت بەهەشتا خەونێن شاعر و نڤیسەرێن رۆمانسیزم بوو، چۆنکە ئەوان د هەمی تەنگاڤی، نەهامتی، سەختی و باردوخێن دژوار و نەخوشێن خوە دە، پەنا دبرە هەمبەری سرۆشتی و ئەو د وێ باوەرێ دە بوون، ب تەنێ ل هەڤ نێزیکبوونا سرۆشتی، پروسەیا پاقژبوونا دەروونی بجهدهێت، ژ بەر هندێ ئەوان دخوەست ژ ژیانا ئالۆز و پری ئاریشەیا باژاران دووربکەڤن. و بەرێ خوە بدن چیا، دەشت، دۆل، دارستان، سەرکانی، پەراڤێن دەریا و رۆباران، کەنداڤ و ل گوندان ب سادە و ساکاری بژین، جۆنکە رۆمانسیزم پێگیری هەست، سۆز، ئەندیشە و شەیداییێن دیمەنێن جوانن.[٢٢٧] ژ بەر کو جورە روحییەتەك د ناڤ سرۆشی دە هەیە، لەوما ب پرانی کەسێن سۆڤی و رووحانی هەرتم پەنایێ ژ بۆ سرۆشتی دبن. ژ بەر کو سرۆشت ب تەنا سەرێ خوە ئارامی و ئازادییە و مرۆڤ د باوەشا وی دە هەست ب ژیانەك سەرمەدی و ئارام دکە. بڤێ یەکێ کەسێن ڤەدەر و یاخی ژ چڤاکی هەمان بووچون هەیە و ئەو سرۆشتی ب جهەك ئارام پەخش دبینن و هەرتم قەستا وی دکن.

رۆمان ژی وەکە ژانرەك ئەدەبی پتر ژ هەر جورەك دی پێتڤی ب سالۆخدانا سرۆشتییە. پێتڤیە سالۆخدانا سرۆشتی وێنەیەکێ واتادار هەبیت. بهایەکێ دەروونی و کومەلایەتی هەبیت. بەلکۆ رەنگڤەدانا بارێ ئابووری، چڤاکی و دەروونییێ کەسایەتیان نیشان بدە و رۆل هەبیت بوو دیارکرنا دەم، جه، ژینگەه و بارێ کومەلایەتی یێ کەسایەتیان. ژ ئالیەك دن پێدڤیە ئالیکاریا کەسایەتیێن رۆمانێ بکە بوو هندێ دا ل گەل گهورینا ژینگەها دەردوورێ وان، ئەو ژی بهێن گهوورین. واتە بارەدووخەکێ گونجایی بوو کارتێکرن و بەرەڤپێشچوونێ و د گەل بەرەڤپێشچوونا ڤەگێرانێ دە ب ئافرینیت.[٢٢٨] لێ ئەم دکارین بێژین جوانییا سرۆشتی جوانییەك رێژەییە. د بە ل جەم کەسەکێ جوانی بە و ل جەم کەسەك دن جوانی نەبە، ئەڤ رێژەیا جوانییێ د گهوورینا بەردەوام دایە. ئەڤ ژی ژ بۆ هۆکارێن خوەدی و بابەتی ڤەدگەرە. ئانکو ڤێ یەکێ پەیوەندی ب ئاستێ دەروونییێ نڤیسکاری یان وەرگری ڤە هەیە. بوو میناك (ل جەم [کیتس – Keats] ی خوەزا چاڤکانییێ جوانی و هەمی بهایەکێ خێر، شەرەف و چاکییێیە. لێ ل جەم [شیلی – Shelley] خوەزا هێمایێ راستگووتن، دلسۆزی، تێگەهشتن و گۆنجانەك تەمام هەیە. و ل جەم [ۆردز ۆرس – Words Worth] تشتەك

---

[٢٢٧] رزگار عومەر فەتاح: رۆمانسیزم لە شیعری (هێمن و محەممەد نووری)دا. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠١٣، ڕ. ٦٠.

[٢٢٨] نەجم ئەڵوەنی: ٣ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی رۆمانی کوردییەوە. ڕ. ١١٦-١١٧.

پیرۆزه و سەرچاڤەیێ هەمی تشتەکێ چاك و دادپەروەره.)[٢٢٩] بڤێ یەکێ هەر نڤیسکارەك بۆ مەستەك تایبەت سرۆشتی د بەرهەمێ خوه ده بکارتینه.

ژ بەر کو رۆمانا میرنامه ب گیانەك تەسەوفی و رۆحی هاتیه ئافراندن و کەسایەتیێ وێ یێ سەرەکه کو (ئەحمەدێ خانی)یه و ئەو (وەکه کەسەك سۆفی) دهێ هەژمارتن.[٢٣٠] بەلێ رەنگڤەدانا سرۆشت د رۆمانێ ده د دوو قوناغان ده دەرباز دبه:

یەك: ئەڤ قوناغ ب رێکا سرۆشت و قالبەك سوفیگەری دەربرینێ ژ هەبوون و ڤیانا خوەدێ دکه. جوره ئارامیەکێ ل جەم وان کەسایەتیان پەیدا دکه یێن ب چاڤێن رۆحی تەماشەی ژیان و هەبوونێ دکن.

دوو: ئەڤ قوناغ د قالبەك جوانکاری و ئەستاتیك ده دەرکەڤە. ب مەبەستا هەڤتەریبکرنا جیهانا رۆمانێ یا ئاشوپی د گەل جیهانا رِیالیزمی. ب ریکا بکاربرنا سرۆشتی د قالبەك ئەردنیگاری و جیولوجی یێ راستیێ کوردستانێ ده.

لەوما رەنگڤەدانا سرۆشتی د ڤی بەرهەمی ده ب رەنگەك بەرچاڤ دهێ دیتن. چ ئەو سرۆشت ب ئەرکەك جوانکاری یان ئیبهامی یان شرۆڤەکاری و هێمایی یان ژی ب مەبەستا هەڤتەریبکرنا جیهانا رۆمانێ د گەل جیهانا کەتواری یان ژی ب مەبەستەك ئەستاتیکی دەربکەڤن. د رۆمانێ ده دیدارەك د ناڤبەر (ئەحمەدێ خانی) و (تەیمووری فاسق) ده روودەت و تەیموور وەها ب خانی رە د پەیڤە:

- یەك ناڤێ دەریایێ دبهیزه، پشتره تێ ل بەر پەراڤان رادوەسته و دەریایێ دبینه، ب دوو ده دکەڤە ناڤا ئاڤێ و ب ئاڤا شۆر و بینا وێ دهەسە، و داوی پێل وی ددن بەر خوە و ژ هش دچە. مەیخوەری و سەرخوەشی ژی وسایە ئەزبەنی. (میرنامە: ٢٤)

دەریا یان ژی (بحر) مەزناهیا زاتێ خوەدێ و سالۆخوتێن وی یێن بێ دووماهینه و"جیهانا هەبوونێ، جیهان بخوە و یێن دجیهانێ ده دژین" هەمی ئێك تشته، کو ئەو ژی (هەبوونه) و ئەڤ هەبوونه مینا دەریایەکا پێلدار و پێلهاڤێژه. هەروەسان دبێژن دەریا جیهانا مرۆڤێ کامله، کو چ تشت

---

[٢٢٩] رِزگار عومەر فەتاح: رِۆمانسیزم له شیعری (هێمن و محەمەد نووری)دا. رِ. ٦٠.

[٢٣٠] عیزەدین مستەفا رِەسوول: (ئەحمەدی خانی/١٦٥٠—١٧٧٠) شاعیر و بیرمەند، فەیلەسۆف و سۆفی. ——، سلێمانی ٢٠٠٨، رِ. ٣٥٩.

و چ کەس ژ وی باشتر نینن، چ بوونەوەرەك ژ لایێ (شەریفییێ، مەزناهیێ، باشی و بهادارییێ)ڤە ناگەهتە ڤی رەنگە مرۆڤی.[٢٣١] بەلکو ب گشتی سالۆخدانا دەریا ل ڤێ رە ژ بۆ مەرەمەك سۆفیگەری بوویە و مژارا هەبونێ مینا دەریای ئالۆز و پێلدار هاتیە وەسفکرن. ل جهەك دی ئەمەرێ خزنەدار وەها سالۆخدانا سرۆشتێ جوانێ باژارێ بەدلیسێ دکە:

پاییز بوو، وەکە نها سار و سەرما بوو. شابەڕوویێن کو ژ دارێن خوە دوەشیان، مینا ژووژیێن سەری د چەرممێ ب ستری دە ل بنێ داران بەلا وەلا بوون. دوویێ کو ب سەر کەلا بەدلیسێ کەتبوو، ئێدی رۆژ کو ل ئالی موتکیێ دچوو ئاڤا ڤەشارتیبوو. وێ ئێڤارێ ئەز د مال دە بووم و من ژ خوە رە چەند شابەڕوو ل سەر مەنقەلەکێ دبراشتن و د پەنجەرەیێ را ل پێلێن زەریێن دارا شابەڕوویانیا د نیڤە هەوشا مە دە دنێری. (میرنامە: ٣١)

د ڤێ پارچە سالۆخدانێ دە چەندین دیاردە و بەشێن سروشتی هاتینە دیار کرن. وەکە(بایز، سەرما، ئیڤار، ئاڤابوونا روژێ، شابەروو، دارا شابەرویان و دوویێ حەمامان) د گەل ئاماژەکرنا ب ناڤچەیا موتکیێ ل رۆژئاڤایێ بەدلیسێ ب مەرەمەك ئەردنیگاری. ئەڤ سالۆخدان بوو پتر دیارکرنا لایەنێ فیزیکی و ئەردنیگاری یێ بەدلیسێ هاتییە کرن. دیسان ئەمەرێ خزنەدار ل جهەك دی بەهسا شەڤێن ل باژارێ بازیدێ دکە:

د شەڤێن درێژ یێن زڤستانێن بازیدێ دە، خانی شەرەفنامە دخوەند و من ژێ رە دەڤەرێن کو ئەو تێ نەدگەهشت زەلال دکرن. (میرنامە: ٣٧)

ئەڤ سالۆخدان ب تەنێ ب مەبەستەك فیزکی و دیارکرنا سەردەمێن کەڤن هاتییە کرن. کو ل وان چاخان چ ئالاڤێن هوسا نەبوون کو دەمێ مرۆڤی پێ بوریبا مینا تلەفزون، ئنتەرنێت و دراما...هتد، لەوما د شەڤ بهورکان دە و بتایبەت د شەڤێن درێژ یێن زڤستانێ دە، خەلکی دەمێ خوە ب حیکایەت، سەربور، شعر و دەنگبێژیێ دبووراند. میناك ژی ل سەرڤێ گوتنێ، دەما ئەمەرێ خزنەدار دچە د ناڤ ئاغایێن جەلالیان دە د بە دەنگبێژ و وەها بەهسا سرۆشتێ دەڤەرێ دکە:

سالێن من یێن ل ور زوو دەرباس بوون. داویا بوهارەکێ، کۆچەر چووبوون زۆزانا و بینا تۆراقێ هەتا ئیدرێ دچوو. (میرنامە: ٣٨)

---

[٢٣١] مەسعود خالد گولی: فەرهەنگا کلاسیکێن کورد. ڕ. ٥٦.

تۆراق، خوارنەك ژ ئاڤا پەنێریا كەلاندی دهێ چێكرن و دهێ خوارن. د ڤێ سالۆخدانێ دە، رۆماننڤیسی ڤیایە مفای ژ سروشت و دیاردەیێن دەڤەرێ بستینە و ب رەنگەك نەراستەوخۆە ڤان هایداری و پێزانینا بدە وەرگری. ب ڤێ یەكێ دیار دبە، كو رۆماننڤیسی مفایەك باش ژ كەلتور و چاندا دەڤەرێ ستاندیە و وەكە ئالاڤێن پێكهینەر د رۆمانا خوە بكارئینایە. پشتی (عەمەرێ خزنەدار) ژ بەدلیسێ دوور دكەڤە. هەست ب خەریبیا وەلاتێ خوە دكە و سرۆشتێ وێ دبە سەدەم كو ئەو ل وەلاتێ خەو ب ڤەگەرە. دەما ب مەنالۆگ دبێژە:

> نها دیسا ل بەدلیسێ شابەڕوو ژ داران دوەشن. مینا ژووژیان ل بنێ كۆم دبن و زارۆك تێن و وان ڤالكێن ب ستری رادكن و شابەڕوویێن جێوی ژێ دەردخن و دبرێژن و كاكلان دخون. ئەز ژی دڤێ ئێدی ڤەگەرم. بەسە. دڤێ ل بێدلیسێ ڤەگەرم و جارەكە دن هەوا كو ژ هێلا چیایێ نەمروودێ تێ، بین بكم. كو ئەز ب ڤیم و رەزا خوە نەچم، وێ ئەڤ تاجرێ دەستدرێژ و بێیمان هەججی زوهدی من ب زۆرێ بقەورینە. رەهمێ ل كالبوونا من نەكە. ئەز ڤەگەرم و د گازەك ئاخا بەدلیسێ دە وەرم دەفناندن، قەنجترە كو ل ڤر بمرم، كورمی ببم و كەس ب من نەهەسە. (میرنامە: ٤١)

سرۆشتێ دەڤەرێ دبە سەدەم كو (عەمەرێ خزنەدار) ل وەلاتێ خوە ڤەگرە و ئەڤ ڤەگەر پەیرەوكرنا ڤێ گوتنا مەزنانە "هەر بەرەك ل جهێ خوە بقیمەتە" ئاماژەكرنا ئەمەری بو "دارێن شابەرووان، هەوایێ دەڤەرێ، چیایێ نەمرۆدی و ئاخا بەدلیسێ." وێ هەستا نوستالژی یا د هندرێ ئەمەری دە، دیار دەكەت، دەما دبێژە:" ئەز ڤەگەرم و د گازەك ئاخا بەدلیسێ دە وەرم دەفناندن، قەنجترە كو ل ڤر بمرم، كورمی ببم و كەس ب من نەهەسە." بەلكو ئەڤ سالۆخدان ب ئەركەك شلۆڤەكاری هاتیە ئاراستە كرن.

شەنگێ یا كو د رۆمانێ دە ژ خانی هەسدكە. دەما بابێ وێ، وێ ب پەرە و پوولان دفرۆشە بازرگانەك ماكوویی ب رێیا سرۆشتی سالۆخدانا بەختێ خوە دكە:

> بەرف بوو. ب ڤاسی كو وێ زڤستانێ بەرف سپی بوو، بەختێ من رەبەنا خوەدێ ژی رەش بوو. (میرنامە: ٤٥).

یان ژی:

شەڤ هێدی هێدی تاری دبوو وroوویێ سپی یێ بەرڤێ ڤەدشارت. ئێدی داوەتی بەلاڤ بوون و هەر یەك چوو مالا خوە. (میرنامە: ٤٦)

شەنگی بەختێ خوە ب سرۆشتی دشوبهینە و ئەو دبە ئیخسیرا پەرە و مالێ دنێ. و ئاماژەرکرنا رۆمانڤیسی ژ بوی "بەرف، زڤستان و شەڤ" هێمایەکە بو بەختڕەشیا شەنگێ. ئەڤ دیاردە د ناڤ چڤاکێن رۆژهەلاتی دە، ژ سەردەمێن کەڤن و تا نها دهێت دیتن. بەلکو ژنێ چ بریار و ڤیما خوە د ناڤ چڤاکی دە نەبوو. بەرامبەری وێ رێز و حورمەتا زەلامان هەی. د بەردەوامیا مفا ستاندنا رۆمانڤیسی ژ سروشتی و دەما کو رەحمەتی ئەحمەدێ خانی وەفات دکە، بارەنەك دبارە کو ل بەرچاڤێ پرانیا کەسایەتیان ئەو باران دبە مژارەك سەرکە، کو هنەك تەخمین دکن کو ئەو بارانا هبریە و هنەك هەڤدژ دبینن، ژ بەر کو خانی خوەدی علم و مەعریفەت و زاتەکێ باڤژ بوو. لەوما ل بەر چاڤێن وان ئەو باران بارینەك نە سرۆشتییە. وەکە چاوا (هاجی زوهدی یێ بازرگان) د بێژە:

ئەس نزانم چ باران بوو وێ رۆژێ دباریا؟ چیکێن رەش وەکە کو تەڤ ل تەنیا بنێ سێلێ بووبن جلێن منی نوو لەوتاندن. من ئەو جلێن خوە ژ تەبریزێ ب پێنج توومەنان کڕیبوون. هەما ڤوتك تەنێ ب سێ توومەنان بوو. تە دگۆت ڤەی ئەو باران ل من هاتیە خەزەبێ و ب سەر من تەنێ دە دبارە. (میرنامە: ٥١)

د دەرباری ڤێ بوویەرێ دە (مەلا فەرید) ژی وەها سالۆخدانا وێ بارانێ دکەیا کو ل سەر وان دباری و دبێژە:

بارانا رەشیا کو ب سەر کەفەنێ ئەحمەدێ خانی دە دباری، دبوو کەلەبۆخ و کەفەن هەر زوا دما. هن نوو مە ئەو ژ مزگەفتێ دەرخستبوو من بالا خوە دابوویێ لێ من نەدگۆت. وسا ژی من، بەری کو تیمووری فاسق بقیرە و ببێژە: هەی باڤوو هبر دبارە، بالا خوە دابوو رەنگێ وێ بارانێیێ تاری. من زانیبوو کو ئەڤ نە تەنێ بارانە و د تەمامێ ژیێ خوە دە من تشتەك وسا نەدیتبوو. (میرنامە: ٧٣)

ئەگەر مروڤ ب رەنگەك ریالیتی و فیزیکی ل ڤێ مژارێ بنیرە. نە بەرئاقلە حبر ببارە و د سرۆشتی دە ئەڤ دیاردە ناهێ دیتن. بەلکو بتەنێ رۆمانڤیسی ژ بۆی ئازراندنا مێشك و تەخمینێن وەرگری ئەڤ مژار پتر ژ چەند جارەکان ئازراندیە و ئەڤ یەك وێ گوتنێ دوپات دکە کو گەلەك جاران رۆمانڤیس هنەك سالۆخدانێن ڤەشارتی دکە و شلوڤەکرنا و لێکدانا وان ب بارا وەگری دهیلە. گەر

ئەم شلۆڤەکرنا خوە ل سەر بدین ئەم دکارین بێژین مەبەستا سەرەکا یا رۆماننڤیسی ژ ڤان سالۆخدانا دیارکرنا زاتێ خانیێ یێ باقژە و ب نەرینا رۆماننڤیسی خانی نە مرۆڤەك نورمالە د رۆمانێ دە. لەوما وی خوەستیە داوییا وی ژی ب رەنگەك نە نۆرمال بە و ژ هەرکەسەکێ دن جودابە، چونکە دەما باران دباری هەر کەس دلەوتی و شل دبوو بتنە کەفنێ خانی زۆها دما. ئەم دکارین ناڤێ موعجیزە ل ڤێ بوویەرێ بکین، چونکە مرۆڤێن پاقژ و خوەدی رەۆشت و ب تایبەت د سەردەمێن کەڤن دە خوەدی موعجیزەیین خوە بوون و ب تایبەتی کەسایەتییێن مینا پەیامبەر و مرۆڤێن سالح ئەڤ جورە موعجیزە ب سەری دهاتن. دبە ژی ئەڤ دیاردە د رۆمانێ وەکە رەشەیەکێ یان ئاشوپەکی بیت ل بەرچاڤێن کەسایەتیان. ژ بەر کو (شێخ سەیفەدینێ جوبەشین) دبێژە، ئەو نە حبر بوو دباری بەلکو تشتك دنب د گەل بارنێ تەڤلی هەڤ دبوو دەما دبێژە:

> تەیموور نەهشت کو ئەز تەلقینا خوە ژی خوەشك بخینم. لێ ب سەرێ قوتبێ ئەخلاتی نە هبر بوو. رەش بوو ئەرێ، لێ دبە کو تەڤ ل دوویێ پخێریکان بووبە. پاییزێن بازیدێ سارن و وێ رۆژێ ژی دوو ژ هەر پخێریکا دکشیا ئەزمان. (میرنامە:١٣٦)

شێخ سەیفەدین ئاماژە ژ بوی سرۆشتێ سارێ بازیدێ دکە و دیار دکە کو خانی د پایزێ دە وەفات دکە و پایزێن بازیدێ د سارن و ئەو بارانا کو دباریا د گەل دیکێلا بوخیریان تەڤلی هەڤ دبوو. و ئەو باران مینا حبری ل بەر چاڤێ خەلکی خویا دکر. بڤێ یەکێ وی خواست ڤێ مژارێ ل بەرچاڤێ خەلکی ئێکلایی بکە. لێ نە کاری و تا داوییا رۆمانێ ئەڤ مژار ئێکلایی نابە. ب گشتی رۆماننڤیسی گەلەك مفا ژ سرۆشتێ دەڤەرێ ستاندیە و وەکە چاوا هەی هوسان د رۆمانا خوە دە سالۆخدایە و ئەڤ یەك ژی پێتر بوو دیارکرنا جهێ فیزیکی یێ کەسایەتیان دهێ کرن.

هەر د بوویەرا دەفناندنا خانی دە (سۆڤی هەیدەرێ قەرسی) ب رەنگەك جودا تر سالۆخدانا وێ بارێن دکە یا کو ل وان دباریا. دەما دبێژە:

> سبەها دەفنێ بارانەکە هوورك و خەمبار دباریا. چپکێن بارانێ و هێسترێن کو د چاڤێن مە دە دبرقین تەڤ ل هەڤ بووبوون. ژ نشکێ ڤە تەیموورێ ڤێریا و گۆت: هبر دبارە. ئەز رابوومە سەر پیان و من ل ئەزمانێ ئەورگرتی نهێری. سوبهانەڵاه تە دگۆت دەڤێن ئەنبەرێ نە ل سەر کتانەکی سپی. هەر کەسی مستا دەستێ خوە ڤەگرتبوو و پەشکێن کو ب سەر دە دباریا بین دکرن. من چاڤێن خوە ژ وی ئەزمانی

نەبڕن. بینا مسکێ ژ وان پەشکان دهات. من زانیبوو کو کەرامەتەك شێخە. کێلیکەك دەرباس بوو من سەرێ خوە داخست و ل جلێن خوە نهێری. خوەدێ وەکیل بە بینا مسکێ دفووریا. ئێدی من ناس کر کو مسك ب خوە دبارە نە هبر. (میرنامە: ١٢٨-١٢٩)

(شەمسۆیێ قەوال) ژی وەکە کەسەك ئێزدی و هەڤالێ خانی، وەها بەهسا رۆژا وەفاتا (ئەحمەدێ خانی) دکە:

د بنێ وێ بارانا پاییزی دە ئەز دمەشیام. د هشێ من دە ژی بارانەکە سپی دباریا. بارانەکە کو ژ ئەزمانێ رووهێ خانی و دلێ وییێ فەرەهـ و جەفاخور دهاتە خوارێ.

رۆژا شەمیێ بوو، رۆژا ئەوول ژ رۆژیا مسلمانان بوو. (میرنامە: ١٨٦)

ئەو کەسایەتیێن کو ل خانی دگەهشتن. سالۆخدانا وێ رۆژێ ب رەنگەك جودا دکر. شەمسۆیێ قەوال کو کەسەك ئێزدییە و هەڤالێ خانییە. بەهسا زاتێ خانییێ باڤژ دکە و دیسان خانی جوداهی نەدخستە د ناڤ بەرا مسلمان، ئەرمە، ئێزدی و جهییان دە، و ب نەرینا وی هەر مرۆڤەك و هەر ئولەك ب ریا خوە، خوەدێ د پەرێسن. لەوما شەمسۆ وێ رۆژێ ب رۆژەکە خێرێ کو ئێکی رەمەزانێیە و بارانەك سپی سالۆخدەت. ئەڤ یەك ژی ژ بوی باشی و جامێرییا خانی ڤەدگەرە. میر ب خوە ژی سالۆخدانا وێ رۆژێ دکە. لێ چ هایداریان دەرباری خانی نادەت. ب تەنێ رەوشا سەقاییا رۆژێ دیار دکە .

"وێ سبەهێ، وێ سبەها کو خالیچەیا ئەورانیا تاری ل سەر سنگێ ئەزمانێ بازیدێ هاتبوو راخستن و باران دباریا ئەز ژ هەمێزا وێ دەرکەتم. شەڤا بەری وێ شەڤەکە هنگڤین ژ شەڤێن بوهوشتا خوەدێ بوو کو من نە دۆخوەست ب داوی ببە."(میرنامە: ٢١٠)

د ڤێ پەرچە سالۆخدانێ دە میر بەهسا دەمێن خوەیێن خوەش د گەل وێ کەچا گورجی دکە. و چ هایداریان د دەرباری رۆژا وەفاتا خانی دە نادە. بەلکو ب تەنێ ئاماژێ ب رۆژ و شەڤێن خوەیێن خوەش دکە. و بەهسا چوونا خوە ژ بوو نێچیرێ دکە و ناچە ل ئاخسپارتنا خانی ئامادەنابە. ب ڤێ سالۆخدانێ رۆامننڤیس کەساتیا کەسێ کورد ب تایبەت میر و پاشان دیار دکە و ب نەرین وی ب پرانی

ئەو سەدەمێن پاشڤەمانا کوردانن. بەلکو ب تەنێ چاڤێ وان ل بها و خوەشیێن دنیاییێنە. ب ڤی رەنگی ئەحمەدێ خانی ل هەمبەر وان دراوستە و وان رسوا و شەرمزار دکە.

بوهاری ژی وەکە هەڤالەکێ خانی د رۆمانێ دە، د سالۆخدانا سرۆشتێ بازیدێ دە وەها دبێژە:

ئێڤارەکە هاڤینێ بوو. هەیڤا ل چاردە پۆرێ خوەیێ زیڤین تا ب تا ب سەر گلیداخێ و دەردۆرێ دە بەلاڤ کربوو. بەرێ من د وێ تاڤەهەیڤێ دە ل هوجرەیا خانی بوو. (میرنامە: ٦٥)

د ڤێ سالۆخدانێ دە رۆماننڤیس ب رەنگەك ئەستاتیکی سرۆشتێ بازیدێ سالۆخدەت. و جورە بهێنڤەدانەکێ ل جەم وەرگری درووست دکە، دا کو وەرگر هەست ب بێزارییێ نەکە. دیسان ئەڤ سالۆخدان د قالبەك هوورکار دا نەهاتیە کرن. بەلکو چەند کوپلەیەکێن کورتێن مینا (ئێڤار، هاڤین، هەیڤا چاردە شەڤ، تاڤەهەیف و چیایێ گلیداخێ) دیارکرینە. ژ بەر کو (سالۆخدان چەند درێژ بە وەرگر ئەوڤاس کێم تشتان دبینە.)[٢٣٢] مەبەست ژ ڤێ گۆتنێ ئەوە دا کو تەڤلیهەڤی و گێلەشۆك د سالۆخەتان دە درۆست نەبیت، پێدڤی رۆماننڤیس ل سەر سالۆخدانێن خوەیێ رەوان و زال بیت، دا وەرگر ب ئاسانی وان سالۆخانا بخوینە. ل سەر ئاستێ ڤەگێرانێ ژی چ راوەستیانێن درێژ چێنەبن. دەما (مەلا فەرید و میرزا سەبری و مرۆڤێ روونخامتی) دچنە دیوانا خانی و وی تەهدید بکن. وەها سالۆخدانا رەوشا سەقایێ وێ رۆژێ دکە:

بایەکێ سار ل دەرڤە دهات، مە هەرسێیان من و میرزا سەبری و وی مرۆڤێ وییێ روونخامتی، مە کورکێن خوە ل خوە پێچابوون. (میرنامە: ٧٩)

ئەڤ سالۆخدان ب رەنگەگ کورت و ژێگرتی و د قالبەك سەردابرنێ دە هاتیە ئارەستەکرن. ژ بوی دیارکرنا وێ یەکێ کو د سەردەمێن کەڤن دە و د رۆژێن سار دە و ب تایبەت ل جەم کوردان کورك یێن کو ژ پویرتێ گیانەوەران دهاتن چێکرن، ل خوە دکرن. بوو خوە پاراستن ژ سەرمایا دژوار.

هەر د مەسەلەیا سرۆشتی دە و پەیوەندیا د ناڤبەرا مرۆڤ و ئاخێ دە و دەما (رەجەبێ تەرزی) ژ بازیدە دەردکەڤە و قەستا ستەنبۆلێ دکە. (ئەحمەدێ خانی) وەها ژ وی رە دبێژە:

---

[٢٣٢] نەجم ئەلۆەنی: ٣ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی رۆمانی کوردییەوە. ر. ١٢٨.

- ده تو زانی. لێ چ هات سەرێ تە خوە وندا نەکە. ڤێ دەشتێ و وی چیایی بینە بەر چاڤێ خوە. زانبە کو تو کورێ ڤێ ئاخێیی. (میرنامە: ٩٨)

گرێدانا مرۆڤی ب ئاخێ ڤە هێزەك فترییە. لەوما چەند مرۆڤ ژ ئاخا وەلاتێ خوە دوور بکەڤە وەلاتێ مرۆڤی پتر ل جەم مرۆڤی شرین و خوەشتڤی دبە. د ڤێ سالۆخدانێ دە خانی خوەستیە دیاربکە کو پێتڤیە هەر کوردەك ئاخا وەلاتێ خوە ژ هەر تشتەکێ مەزنتر ب پەژرینە. هەتا کو رەجەب بەریا چوونا خوە ژی بو ستەنبۆلێ حەزا خوە ژ بوو ڤەگەریانا وارێ خوە دیار دکە:

وێ مالێ من پڕ ببە و ئەز دێ ل بازیدێ ڤەگەرم و سەرایەکێ ل کۆکا چیایێ گلیداخێ ئاڤا بکم. (میرنامە: ٩٩)

(رەجەبێ تەرزی) دەما دچە ستەنبۆلێ. ل ور دەربەدەر و بێ خوەدی د مینە و ب درووستی بهایێ واری خوە ناس دکە. دەما دبێژە:

ب ساعەتان ل رەخێ بەهرێ روودنشتم و من روویێ خوە ددا بەر چیکێن پێلان و ل وان ڤەیك و زەنبەری و گەمی ئان ژی ل ئاسۆیێن دوور دنێری. ل کەڤا کو من تێ دە بەرفا گلیداخێ ددیت، دنێری. (میرنامە: ١٠٤)

دەریا بخوە ژی هیمایە بو ئارامێ و بێهنفرەهی و ڤەرەڤینا خەما. بڤێ یەکێ رۆمانڤیسی ب زانا بوون مفا ژ سرۆشتێ ستەنبۆلێ ستاندیە. وەکی ناڤئینانا ڤەیك، زەنبەری و گەمی د ناڤ ئاڤێ دە ئاماژە بوو وارەك پێشکەتی و خوەدی دەسەلات. لێ ئەڤ سرۆشتێ بالکێش و وارێ پێشکەتی، نەکارییە بوو رەجەبی ببیتە وارەك ئارام و بهێنفرەه، لەوما هەردەم سروشتێ بازیدێ ل بەرچاڤێ وی ناچە، دەما دبێژە:"ل کەڤا کو من تێ دە بەرفا گلیداخێ ددیت، دنێری." ئانکو ئاڤا پێلێن دەریای یێ ستەنبۆلێ ل بەر چاڤێن وی مینا بەرڤا چییا گلیداخێ خویادکر. دەما کو (رەجەبێ تەرزی) ب لەشکەرێ ئۆسمانیان رە دچن شەرێ نەمساوییان و دەما کو شەر دەستپێدکە رەجەب وەها سالۆخدانەك هوورکار یا سەقایێ وێ رۆژا نەخوەش دکە:

پاییزێ دەست پێ کربوو و سەرما کەتبوو ئەردێ. خوشەخوشا داران بوو و چەم وەکە بووکەکێ رەنگین بووبوو. بارانەك هوورك ژی ب سەر هالان دە دباریا. یێ کو هەسپا وی هەبوو خوە زوو گهاندە وی ئالی چەم، لێ وەی ل وی بەیێ کو پەیادە بوو. ئەز بخوە یەك ژ سواریان بووم، و من دیت ژ نشکێ ڤە شنگەشنگا شووران لۆ پێ

من تێ. ڤێرین و هالان کەتبوو نێڤا لەشکەرێ مە و دێ وەلەدێ خوە داڤێت. (میرنامە: ١٠٧)

پشتی کو شەر کوتا دبە (رەجەبێ تەرزی) بریارا ڤەگارانا خوە ژ بوو بازیدێ د دە و وەها سرۆشتێ وێیێ بالکێش سالۆخدان دکە:

ژ بەرێ بێتر ل دۆرا خوە دزڤریم. ئەز دزڤریم مینا چەرخکێ لێ سوورەتێ بازیدێ ژ بەر چاڤێ من نەدچوو. هەر ب چەرخەکێ رە بێهنا بازیدێ بێهنا بوهارا وێ بیندارتر و بتینتر دبوو و ئەز گێش دبووم. قەلەندەرەکی کۆر ژ بورسایێ بووبوو دۆتێ من. ئەز و وی گەلەك جاران دچوون ل کەنارێن خەلیج روودنشتن و بێدەنگ مە ل پێلێن ئاڤێ دنێری. وی دگۆتە من : ئەز دخوازم ب چاڤێن تە بەهرێ ببینم. من ژی دخوەست ئەز ب دلێ وی ل نوورا خوەدێ بنێرم. (میرنامە: ١٠٩)

ل داویێ سرۆشتێ بازیدێ د دلێ (رەجەبێ تەرزی) دە دبە برینەکە کۆر. و ئەو بیریا بێهانا بازیدێ و بهارا وێ دکە. ئانکو ب گشتی سرۆشتێ بازیدێ مینا چیایێ گلیداخێ، بەرڤ، بوهارێن وێ و ئاخا وێ دبە سەدەمەك سەرەکە ژ بوی ڤەگەرییانا (رەجەبێ تەرزی) بووی وارێ خوە بازیدێ. ل ڤێرە هێزا سرۆشتی و بەهڤگرێدنا مروڤی پێڤە باش خویا دبە. کو مروڤ ب خوە بەشەکە ژ سرۆشتی و نکرا زووبزوو خوە ژێ خلاس بکە. نەخاسما وارێ کو مرۆڤ د ناڤ دە مەزن دبە، کوردستان بخوە ژی خوەدی سرۆشتەك بالکێشە و رۆماننڤیسی ژی گەلەك مفا ژ ڤی سرۆشتی و دیمەن و جهان وەرگرتییە.

سرۆشت ب هەر ئاوایی مفایێ خوە هەیە. و پشتی ڤۆناغا سەرهلبونا مرۆڤی ل سەر سرۆشتی، مرۆڤ کارییە گەلەك داهێنانا ژێ پەیدا بکە. وەکە حەکیمێ فلەه بەهسا جور و چاوانییا دەرمانێن خوەیێن سرۆشتی دکە:

من ژی خانی وسا دەرمان دکر. گیایێن کو ل بازیدێ شین داهتن مینا بەیبوونان و تیتاڤك و خەردەل و پرپر و تۆلك و زلندار و تووزك و کولیلکێن چۆلێیێن مینا بنەفش و ئەندەکۆ و قەوان و یاسەمین و سۆسنان و هەتا ب هنگڤێ شکەفتان ژی، من هەمی کرن تریاق و ماجوون و دانە وی ژ بۆ کو ژەهر د بەدەنا وی دە کۆمبوویی دەرینم. (میرنامە: ١٤١)

سرۆشتێ کوردستانێ تایبەتمەندیا خوەیا جوودا هەیە. و رۆماننڤیس ژی د ڤێ سالۆخدانێ دە چەندین جورێن گیایێن کوردی و تایبەت ب سرۆشتێ کوردساتانێ ڤە ژ بوو وەرگری ئارەستە دکە، وەکە (بەیبوون، تیتاڤك، خەردەل، پرپر، تۆلك، زلندار، تووزك، کولیلکێن چۆلێیێن مینا بنەفش، ئەندەکۆ، قەوان، یاسەمین، سۆسنان و هنگڤێ شکەفتان) ئانکو ب ڤێ یەکێ دەولەمەندی ئاخا کوردستانێ سالۆخدەت. ل ڤێرە هایدارییا رۆماننڤیسی ل سەر گیادەرمانان خویا دبە و باش زەلال دبە کو وی مفا ژ زانستێ دەرمانێن گیایی ستاندیە و ئاما ژە ب دەرمانێ "تریاقێ- تریاکێ" کرییە. کو بو وان نەخوەشان دهات بکارئینان یێن دهاتن ژەهردان. (حەکیمێ فلەه) د درەرباری مفایێ سرۆشتی دە د بێژە: "- هەر نەخوەشەك دڤێ ب پنجار و گیایێن و گیایێن وەلاتێ خوە وەرە دەرمانکرن" ئەڤ دەربرین ب رەنگەك سیمبۆلی گرێدانا مرۆڤی ب سرۆشت و ئاخا وەلاتی ڤە دۆپات دکە.

دەما خانی دهێ دنیایێ و د وێ رۆژێ بخوە ژی دە باران دباری. وەکە چاوان (سەلاهەددینێ سەحاف) دبێژە:

> مالی و خزمێن مەلا ئلیاسێ باڤێ خانی ئەجێب مابوون و ژ وی رە ماجەرە گۆتبوون. مەلا ئلیاس کو کورێ خوە خستبوو هەمێزا خوە، د پەنجەرەیێ رە ل تایێن بارانێ سەه کر و گۆت:
>
> -د قوورانێ دە باران ب مانەیا خێرێ ژی بیا بێیۆمیێ ژی هەیە. یان کورێ من دێ شانەکی وییێ مەزن هەبە یان ژی دێ بەلاکە مازن وەرە سەرێ وی. (میرنامە: ١٦٠)

د ڤێ سالۆخدانا شرۆڤەکاری دە. باران وەکە هێمایەکێ هاتیە بکارئینان. ل گورەی هزرا مرۆڤێن باوەردار یان ژی مرۆڤێن ئایدیال و کەڤنەشووپی ڤان جووره دیاردان راستیا خوە هەیە. و د بەرهەمێن ئەدەبی دە، ب پرانی باران ب ڕامانا خێر و بەرکەت و باقشکرنا دل و دەروونی ژ خەم و کەدەران دهێت. لێ هنەك جاران ژی ب مانایا خرابوون و بێچانسییێ دهێت.[٢٣٣] د ڤێ سالۆخدانێ دە هەر دوو ڕامان کۆمڤەبوونە. هەم هاتنا خانی رامانا خێر و بەرەکەتێ بوو ژ بوو چڤاکا وی دەمی. لێ ژ بەر کو کەسێ گوه نەدا خانی. ئانکو ئەو نە هات ناسکرن و پەژراندن و گۆتن و شیرەتێن وی نەهاتن فام کرن، بەلکوو کەسێن وەکە هاجی زوهددی، میرزا سەبری و میر ب خوە ژی کەتن درێیا وی

---

[٢٣٣] پەخشان ئەلی ئەحمەد: شێوازی شیری گۆران. ڕ. ٢١٧-٢١٨.

ده و ئەو ژەهردان. ب ڤێ یەكێ بەلایا تێ سەرێ خانی گرێدایی وێ بارانێ بوو، یا كو د رۆژا چێبوونا وی دە دباری.

ب رەنگەك گشتی هنەك پارچە سالۆخدانێن دن ئەم دكارین وان د خشتێ خوارێ دە رێزبكین:

ژ	سالۆخدانا سرۆشتی	سالۆخكار	رۆپەل
١	رۆژئاڤابوون ل ستەنبۆلێ	رەجەبێ تەرزی	١٠٢
٢	زڤستانەك سارا بازیدێ	شێخ سەیفەدینێ جوبەشین	١٣١
٣	سەرمایا بارانا پایزێ	شێخ سەیفەدینێ جوبەشین	١٣٥
٤	سرۆشت و گیایێن بازیدێ	حەكیمێ فلەه	١٣٨
٥	هەوایێ ژ دەرڤە	حەكیمێ فلەه	١٤٢
٦	شەڤێن ئەینیان	مەلا سالحێ جزیری	١٤٥
٧	خالێن مسك و عنبەرێ	سەلاحەدینێ سەحاف	١٦٠
٨	سبەه	شەمسویێ قەوال	١٨٥
٩	هاڤین	مرۆڤێ رووگرتی	١٩٤
١٠	هەیڤا چاردەشەڤی	مرۆڤێ رووگرتی	١٩٦
١١	هەلاتنا رۆژێ	مرۆڤێ رووگرتی	١٩٧
١٢	بەفر و سارمایا شەڤێ	مرۆڤێ رووگرتی	٢٠١
١٣	بەفر و چەڤ	مرۆڤێ رووگرتی	٢٠٢
١٤	سبەهەكا بارانی	میـــــر	٢١٣

١٥	رۆژەكا بوهاری	مەلا ئیسماعیلێ بازیدی	٢١٩

١.٤. سالۆخدانا گیانەوەران د رۆمانا (میرنامە) دە:

سالۆخدانا گیانەوەران د رۆمانێ دە ب رەنگێن جودا دەردکەڤە. کو د هندرێ وێ دە چەندین گیانەوەر ژ بووی مەبەستێن جودا هاتینە سالۆخدان. کو شەنگێیا خوەشتڤیا خانی وەهە بەهسا ئشقا خوەیا بەرمبەری خانی دکە و ئشقا خوە ب ئەڤینا مەم و زینان دشوبهینە و بۆزێ رەوان دکە ئامرازێ گەهشتنا ئشقا خوە. دەما دبێژە:

> من هێڤی دکر کو وەکە د ئەفسانە و چیرۆك و بەیتێن مە کورمانجان دە، دەلالیێ دلێ من ئەهمەد ل سەر هەسپێ بۆز وەرە، ب چەپلێ من بگرە و من ل پشت خوە سوار بکە و ب دوو زختان رە هەسپێ وی خوە بگەهینە وەلاتەکی دوور، کو نە دەستێ باڤێ من، نەیێن خۆجە ئەلاهقولی و نە ژی دەستێ چ بازرگانی نەگهن ور. (میرنامە: ٤٥)

د دەستانا ئەلیادە و ئودەسا دە پەگاسۆس، د ممێ ئالان دە بۆزێ رەوان، د مراجیێ دە بۆراق. سمبۆلێن هەڤپشکێن گەهشتنا خوەشتڤییەکێ یان ئارمانجەکێ نە. چ ب مەرەمك رۆهانی یان ژی شەهوانی و جسمی بە. د ڤێ سالۆخدانێ دە رۆماننڤیسی ڤیایە مفای ژ میسۆلۆژیا مللەتێ خوە بستینە و بۆزێ رەوان وەکە رەمزەکێ د ناڤ رۆمانا خوە دە بکاربینە و ئەڤ بۆز وەکە جانەورەك ئەفسانەیی دهێ هەساب کرن. و دکارە ب رەنگەك بێ وێنە بڤرە و مرۆڤی ب گەهینە جهێ مەبەست. وەکە چاوان مەمۆ د وەلتێ مخربیان تێ وارێ بۆتان .

د شەرێ گرانێ ڤیەنایێ دە (رەجەبێ تەرزی) وەهە سالۆخدان هەسپێ خوە دکە:

> هەسپێ من بناڤ بووبوو و فەتسی بوو، من ژی ئاڤژەنی نزانی بوو! خوەدێ د ناڤ وێ هرمەگورمێ دە ژ من رە هەسپەکی قەمەری بژیدرێژ شاند. من ژ شێرانیا روهێ خوە هەر تشتێ خوە ئاڤێت و خوە ل سەر پشتا هەسپێ زینکری ئەدلاند و دا ناڤ ئاڤێ.(...) دیا من ژ من رە دوا کربوو و خوەدێ ئەو هەسپێ قەمەر ژ من رە

> شاند. ته دگۆت ڤەی ئەو هەیوانەکی بەهرێیە و ژیانا خوە هەمی د ناڤ پێل و ئاڤا چەمان دە دەرباس کریە، وسا رهەت و نەرم و خوەش د ئاڤێ دە دهەرکی. (میرنامە: ١٠٧-١٠٨)

د سەردەمێن بەرێ دە و ب تایبەت د شەران دە هەسپان گرنگیا خوەیا تایبەت هەبوو. و هەسپێن باش و ڤەمەری بارا سەرکردە و سەرداران بوون. لێ ل ڤێ سالۆخدانێ دە هەسپێ ڤەمەری د بە بارا (رەجەبێ تەرزی) و وی ژ مرنێ رزگار دکە. ئەڤ سالۆخدان ب ئەرکێ سەردابرنێ هاتیە ئارەستەکرن و دیمەنێ شەری و رزگار کرنا رەجەبی وێنە دکە.

د سالۆخدانا کۆچکا میر شەرەڤ دە وەها سالۆخدانا بازێ وی هاتیە کرن:

> بازێ وییێ نێچیرێ ل رەخ وی چاڤ ڤەکری ل هاویر دنێری و وی ژی ب پاچەبەندێ کو نگێ باز پێ ڤە گرێدایی بوو دلیست. (...) میر شەرەف ژ جهێ خوە نەلەڤیا، دەستێ خوە د سەر سەرێ بازێ خوە رە بر و کەوەکێ کوشتی ئاڤێتە بەر. (میرنامە: ١٤٩)

د ڤێ پارچە سالۆخدانێ دە ب تەنێ ب رەنگەك جوانکاری سالۆخدانا ناڤا کوچکا میری و بازێ وییێ نێچیرێ هاتیە کرن. ب تەنێ بۆ مەبەستەك ئیبهامی و ئامژەکرنا سەردەمەکێ دیارکرییە. کو د سەردەمێن کەڤن دە بالندە و گیانەوەرێن کوڤی مینا خەزال، باز، شێر و پلنگ یان ژ گیانەوەرێن گێرێدایی ب سرۆشتێ ناڤچەیەکا دیارکری ڤە، د ناڤ کوچك و تەلارێن سۆلتان و میران دە د هاتن خوەدیکرن.

میر و دەسەلاتدارێن کو ب تەنێ هزراوان ل سەر خوەشی و مالێ دنێ و تشتێن ب بوهان بە. کەلۆپەل و پێدڤی و تشتێن وان ژی دێ گرانبەها و بێهەمپا بن. وەکە چاوا (سەلیمێ نالبەند) سالۆخدانا هەسپێ میر دکە:

> میرێ مە ب خوە هەر رۆژا ئینێ من داوەتی کۆشکا خوە دکە دا کو ئەز سەری ل کمێتێ وییێ ناڤدار شاهین بخم. ئەڵاه وەکیل هەسپەکی مینا وی نە د تەویلەیێن شاهێن ئەجەمان دە نە ژی دیێن سولتانێن مە دە هەیە. کو سمەکە وی داتینم سەر کابۆکا خوە دبێژم دنیا هەموو بوویەیا من. ئەو ژی هۆگری من بوویە. کو چاڤ ل

من دکەڤە سەرێ خوە دهەژینە و بەر ب من ڤە تێ وەکە کو ئەز خوەدییێ وی بم. (میرنامە: ١٧٥)

ئەڤ سالۆخدان د ئەرکەك شرۆڤەکاری دە هاتیە ئاراستەکرن. و د ڤێ سالۆخدان دە هەسپێ میرێ بازیدێ مینا سەرلەهنگەکێ هاتیە سالۆخدان. ناڤداریا شاهینی سنۆر دەرباز کرینە و هەسپەکە مینا وی تونەیە. لێ د رۆمانێ دە بەشداری چ بوویەران نا بە، بەلکو چەند جاران سالۆخدانا وی هاتیە کرن، بوو دیارکرنا ناخێ میر و خوەستەکێن وی. ل جهەك دن میر بخوە سالۆخدانا شاهینێ خوە دکە، کو خانەکێ تەبریزێ ئەو ب زوهدییێ بازرگان رە بوو میر شاند بوو. و دبێژە:

رەنگێ وی سۆرەکێ تارییێ مینا کەزەبا خەزالەکە نووسەرژێکری. سەرێ وی بچوك و گوهێن وی بەل و سینگا وی فەرەهـ و پشتا وی پەهن و هەردو فرنکێن وی فەرەهـ و سمێن وی خورتن. تەریا وییا رەش وەکە شەڤەکە چکسایی و بێهیف ب ئەردێ رە دخوشە و بژیا وییا قەترانی و هەڤرێشمین وەکە چەمەکی ژ مسکێیە ل سەر ستوییێ وی دهەرکی... (میرنامە: ٢١١-٢١٢)

دەما میر سالۆخدان بازێ خوە شهابی دکە. و دبێژە:

چ بازە! هەما ببێژە نکلێ وی خەنجەرەکە کۆچەران ر، پانجێن وی چەنگەلن و سینگا وییا فەرەهـ و دەقدەقی مینا چەرمێ پلنگەکییە.

چاڤێن وییێن مەزن و کلدایی کوربین و تووژن، کو مشکەك ل سەر ئەردێ بلڤە و ئەو ژی د ناڤ وەران دە بە، ئەو دبینە.

ئەم دکارین سالۆخدانا گیانەواران د خشتەیێ ژێری دە ریز بکین:

ژ	سالۆخدانا گیانەوەران	سالۆخکار	رۆپەل
١.	نالکرنا هەسپی	بوهاری	٦١
٢.	خەزال و تاوس	مەلا سالحێ جزیری	١٤٤
٣.	بازێ شهاب یێ میری	بەنگینێ دەرگەڤان	١٨٤

٤.	دووپشكێ رەش و بەقێ	مرۆڤێ رووگرتی	١٩١
٥.	هەسپێ كمێت	میر	٢١٠
٦.	رەق (كووسی، كیسەلە)	مەلا ئسمایلێ بازیدی	٢١٩
٧.	پەروانە (پەلاتینك)	مەلا ئسمایلێ بازیدی	٢١٩

سالۆخدانا سرۆشت د رۆمانێ دە، ژ بلی ئەركە جوانكاری، ئەركەك هێمایی ژی پێڤە دیارە، ژ بەركو چەندین جاران سرۆشت د خزمەتا دەربرینێن سوفیگەری و ئاستێ هزریێ مرۆڤان دە هاتیە كرن. سالۆخدانا سرۆشتی د رۆمانێ دە جورە واقعی بونەكێ ددەتە بویەران. ئانكو جهەك فیزیكی یێ بەرجەستەكری نمایش دكە.

٥. سالۆخدانا کەلوپەل و تشتان د رۆمانا (میرنامە) دە:

د رۆمانێ دە کەلۆپەل و تشت ب رەنگێن جواد دیار دبن و سالۆخدانا وان د رۆمانێ دە گرنیەك تایبەت هەیە، ژ بەر کو هەلگرێ چەندین واتاێن جودا و دەربرێن ژ چەند رەوشێن جودا دکە. د رۆمانا نوو دە سەرەدەری د گەل تشتان هاتیە کرن وەکە کەسایەتێن رۆمانێ و رۆل و ئەرکێن جودا دگێرن. کەلوپەل هەلگرێ واتایێن جودانە و چ کەلوپەل د رۆمانێ دە بێ مەبەست ناهێنە سالۆخدان. هەر د ڤێ دەربارێ دە (ئالان رۆب گرێ) دبێژە:

> دەما بەلزاك سالۆخدانا تشتەکێ دکە، دخوازە دەربرینێ ژ سیفەتێ مرۆڤان بکە واتە دەمێ سالۆخدانا بەرداخەك ئاڤێ دکە، دخوازە سیفەتێ خوەدیێ وێ باسبکە. کا یێ هەژارە یان دەولەمەندە، یانژی مرۆڤەك دڤنبلندە یان ژی مرۆڤەك سادەیە. ژ بەر کە ئەڤ کەلوپەل بریتینە ژ مولکێ وی و دەربرینێ ژ کەسایەتیا وی دکە.[٢٣٤]

ل گورەی گوتنا بەلزاکی کەلوپەل و تشتێن مولکێ مرۆڤی دەربرینێ ژ رەوشت و سلوکێ مرۆڤی دکەن و د گەل ڤێ چەندێ ژی بارێ ئابووری و کومەلایەتی یێ مرۆڤان دیاردکە. هەر ژ بەر ڤێ یەکێ فەلەسفەیا کەلوپەلان پەیدا بوو و د هەمان دەم دە ئەو کەلوپەلێن مالێ پێ دنەخشینن کومەکا بهایێن کومەلایەتی و مادی و جوانکاری دگەهینە. بڤێ رێکی رەوشا دەروونی ژی دهێ دیارکرن.

د رۆمانا (میرنامە) دە رەنگڤەدانا کەلوپەلان ب ئاوایەك بەرچاڤ دیار دبە و سەرەدەرییا رۆماننڤیسی دگەل ڤان کەلوپەلان ب رەنگەك جوان و رێکوپێك بویە، بڤێ یەکێ دیار دبە کو رۆماننڤیس مفایەك مەزن ژ چاڤکانیێن دیرۆکی ستاندینە هەتا ژ بۆی رۆمانێ بخوە بووینە کەرەستەیێن گرنگ و ئاماژێ ددن سەردەمەك دیروکی یێ دیارکری. وەکو چاوان سالۆخدانا بەرهەمێ خانی (مەم وزین) ب ڤی رەنگی هاتیە کرن:

> ژ بینا کتێبێ، ژ چەرمێ وێ یێ نەرم و سەحیفەیێن وێ یێن هین بینا قومێ و حبرێ ژ وان دهات، من زانی بوو کو ئەو نوو نەسخبوویە. من پشکێن خوە ژ هلما وێ یا خوەش داگرتن و گوت:

---

[٢٣٤] پەری سالح موفتی: گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل دا). ر. ١٩٠.

- بینا دوو دلێن شەوتی ژێ تێ.

(...) ئەو کتێبا تژی فاحیشە و کوفری دێ ب کیژان ئالیێ خوە بهاتا پەسناندن ژ هێلا میرێن مە ڤە؟ (میرنامە: ٨٢/٤٠)

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی یەك ژ کیتابێن گرنگ و پیروزە ل جەم کوردان، ئەڤ پەرتووك بەحسا ئەڤینا دوو عاشقان دکە (مەمۆ و زینێ)، کو د ڤی بەرهەمی دە خانی مفا ژ داستانا کوردی یا گەلەری (مەمێ ئالان) ستاندیە و هزروبیرێن خوە ژی ل سەر دارشتنە، کو مژارا سەرکە ژ ڤی بەرهەمی، پرسکرنا خانیە ژ بوی نەبونا کوردان بوو دەولەتەکێ و ل هەڤنەکرنا میر و سەردارێن وان. لەوما خانی ژی وەکە سەرلەهنگێ رۆمانێ ئەڤان پرسا دکە و ل چارەیا وان دگەرە. ژ ئالیەك دنڤە مەم و زین ب ئەڤینا دوو دلێن شەوتی هاتیە وەسفکرن، کو ئەڤ چەندە ژی دەربرینە ژ وێ ئەڤینا ڤەشارتی یا د دلێ خانی دە چ عەشقا وەلاتە یان عەشقا خوەدێ یان عەشقەك جسمانی بە. ئەڤ پەرتووك د رۆمانێ دە دبە مژارەك گرنگ و هنەك خانی سوجباردکن کو ژ رێ دەرکەتیە و هەلویست جودا ل هەمبەری ئبلیسی، جماع و ریسواکرنا ترك و عەجەمان هەبوویە. ب گشتی ئەڤ سالۆخدان ب رەنگەك کورت چاوانیا دروستکرنا و نسخکرنا پەرتووکان ل وی چاخی دیار دکە. ئانکو سالۆخدانا مادی و مەعنەوی ژی هاتیە کرن. دیسان رۆماننڤیس دچە وەسفا کەلوپەلێن د ناڤ حوجرەیا خانی دە هاتیە کرن:

قوومدانکا خوە یا چینگوی ل بەر کابوکا خوە دانی. جارەکێ دوو جاران بف کرە قووما ل سەر کاغەزان ، چەند چپسك ب تلیا نێڤی ل پرتکێن مای ژ وێ قوما هوورا کو ب سەر حبرا کو نو پێ هاتبوو نڤیسین و ل بەر روناهیێ دچریسی خستن. (میرنامە: ٧٩)

کەلوپەل دەربرینێ ژ کەسایەتیا مرۆڤی دکە، چونکە سالۆخدانا تشتان جهی تژی دکە، ئانکو د هەر ژورەکێ دە هنەك کەلوپەل دهێن دیتن، وەکە چاوان د حوجرەیا خانی دە (قوومدانك، کاخەز، حبر و چراخ) دهێن دیتن. ب ڤێ یەکێ تشت دبن پێکهێنەرێ کەسایەتی و جهی د رۆمانێ دە. ژ بەر کو ژ ئالیەکێڤە جە پێ پڕ دبە و ژ ئالیەك دنڤە دەربرینێ ژ ئاستێ رۆشەنبیر، هزری، ئابووری و

سیاسیێ مرۆڤی دکه. د رۆمانا نوو ژی ده چاوان کەسایەتی دهێن سالۆخدان هوسان کەلوپەل ژی دهێن سالۆخدان، (ئالان رۆب گریێ) میناکه بەرچاڤێ ئەڤی شێوازییە.[٢٣٥]

سەلاحەدینێ سەحاف ژ وان کەسێن هەڤالێ خانیە و کارێ سەحافیا پەرتووکان دکە، ئامەژە ب پرانیا کەلوپەلێن نڤیسین و چاپکرن و جلدکرنا پەرتووکان ل ئەوی چاخی دکە:

> من ب دەستێ خوە ب دەهان کتاب جلدکرن و دفروتن. قەت نەبویا رۆژێ یەکێ دهات و کاغەز و زلا کو ژ بازارێ زەنجانا وەلاتێ عەجەمان دهات و خامە و قەلەمێن هەری باش پێ سازدکرن، یان ژی قۆمدانکەك، یان مورەکەبدانکەك دکری.

هەر تشتەك د رۆمانێ دە، د خزمەتا سەرلەهنگێ رۆمانێ دە هاتیە وەسفکرن. ژ بەر کو سەر لەهنگێ رۆمانێ نڤیسکارە، لەوما رۆماننڤیسی ئاماژە ب گەلەك کەرەستە و پەرتووك و تشتێن گرێدای بخوەندن و نڤێسینێ کرینە ژ بەرکو (تشت دەربرینێ ژ کەسایەتیا مرڤان دکە). سالۆخدانا ڤان کەرەستان و دسەردەمەك دیرۆکی یێ دیارکری دە بەلگە ل سەر ئاستێ بەرزێ مەعریفی یێ ڤێ رۆمانێ. ب ڤێ یەکێ رۆماننڤیس ژ سنورێ چاندا مللەتێ خوە دەرکەتیە و ئاماژە ب چاندا هنەك مللەتێن جیران کرییە وەکێ سالۆخدانا دەستانا (شێرین و خوسەرەو) یا (نیزامێ گەنجەوی)، هەروەك سەحاف دبێژە:

> ژ پاشلا خوە کتابەك دەرخست، کتابەکا خوەشك ب قابەکا چەرمین و خەتێ سولس. ئەو دەستانا نیزامێ گەنجەوی شێرین و خەسرەو بوو. ئەو ب خەتەك پر جوان و نازك هاتبوو نڤیساندن. (میرنامە: ١٦٥)

سالۆخدانا ئەڤێ کتابی مینا کیتابین سەردەمێ خوەنە کو ژ ئالیێ کەسەکێ کو خەتێ وی خوەشك بە و د باشنڤیسێ دە شارەزابە دهات نڤیسین و ئەو ب قاپێن جەرمێ گیانەوران دهاتن پارستن. ئەڤ سالۆخدانە ژی وێنەیێ پەرتووکان ل وی چاخی دیاردکە. دیسان ئاماژەکرن بڤێ دەستانێ جهێ نیقاشێیە،[٢٣٦] ژ بەر کو د سەردەمێن کەڤن دە کلتورێ گەلەك مللەتان یێ هەڤپشك بوو یان ژی

---

[٢٣٥] کاروان مەهدی عوسمان: تەکنیکی وەسف لە رۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. ر. ٣٤-٣٥.

[٢٣٦] داستانا (فرهاد و شرین یان خسرە و شرین) خوەدی چەند شێوازەکێن نڤیسکی یێن فلکلوریێن جوربجورە و رەنگڤەدانەك باش د چاندا مللەتێن روژهەلاتا ناڤین، ئەنادول و ئاسیا ناڤین دە کرییە. بوویەرێن ئەڤێ داستانێ د

گەلەك نێزی هەڤ بوو ئەڤ چەندە ژی بوو هوکارێن سیاسی، ئولی، ئابوور و جڤاکی ڤەدگەر، کو ب رێکا ئەڤان هوکاران بەرهەم ژ سنورێن خوە دەرباز دبوون و دبوونە بەرهەمێن ناڤنەتەوی. د رۆمانێ ژی ئەڤ بەرهەم دبە سەدەمێ پەیدابونە بویەرەك گرنگ کو ئەڤ دەستان ب حبرەك ژەهرکری هاتیە نڤیسین ژ ئالیێ یاڤوزی (مرڤێ رۆگرتی) ڤە و ل جەم سەحافێ ددانا، داکو خانی بخوینە و ئەو ژەهر بچە بەدەنا وی و ببە سەدەمێ مرنا وی ب رێك و سەدەمەك نەناس.

د بەشا کو شەنگێ یا دەستگرتیا خانی دئاخڤە ئاماژە بهنەك کەلوپەلێن جوانکاریێ یێن ژنان دهێ کرن. ژ بەر کو شەنگێ ب مرازا خوە شاد نا بە و دبە قوربانێ خوەستەك و پەرەیێن باڤێ خوە. د هەڤتیا خوە ئامادەکرنا بوکانی رە وەها دپەیڤە:

> ئەز ل سوکا بازیدێ ل جهازێ بوکانیێ دگەریام، کل و کلدان و کلچیڤ. هەننەیا عەرەبی و حبریێن موسلی، مرێکێن حەلەبی، سولێن موشێ و قوماشێ ئەسفەهانی. و بازن و گەردەنی و نەترك و گوهارێن زێر. کو من دەستێ خوە دئاڤێتە کیژان قوماشی، ل بەر چاڤێن من دبوو کەفەن! سەندوقا بوکانیێ بوو داربەست و گەلافا کو من ژ عەتار و حەکیمێ ئەرمەنی زوهراب کریبوو، بووبوو بینا کو بەری دەفنانەدنێ ب سەر تەرمێ مریان دە درەشینن. من دخوەست کو ئەڤ تشتێن دڤەومن خەون و کابوس بن، خەیالێن بەتال بن. (میرنامە: ٤٥)

گەر ئەم د ناخێ پڕ ژ ئازار یێ شەنگێ بنێرین، دیار دبە کو نە مالێ دنێ و نە چ تشت نکارن بەختەوەریێ ژ بوی مرۆڤی پەیدا بکەن. هەرتشتێ وێ دخواست ل بەر دەستێ وێ بوو مینا کل، کلدان، کلچیڤ، هەننەیا عەرەبی، حبریێن موسلی، مرێکێن حەلەبی ، سولێن موشێ، قوماشێ ئەسفەهانی، بازن، گەردەنی، نەترك گوهارێن زێر، گولاڤ و عەتر ئەڤ هەمموو تشت و کەولپەلێن ب بها ل بەر چاڤێن شەنگێ مینا کەفن و داربەست و مرنێ دهاتن بەر چاڤێ وێ. ئەڤ سالۆخدانا ناڤەندی یا شەنگێ دەربرینێ ژ دیاردەکا خراب و بەربەلاڤ د ناڤ جڤکا کوردی ب تایبەتی و وەلاتێن رۆژهەلاتی ب گشتی دکە. دابونەریت و پەرە و بەرژەوەندی یان ژی خویندکاری دبونە سەدەمێ وێ یەکێ کەچا کورد

بنگەهـ دە (فارسی – کوردی) نە، ژ بەر کو ئامژێ ددەتە هنەك بوویەرێن دیرۆکی یێن راستین کو پەیوەندی ب جڤاکێن فارسی و کوردیڤە هەیە. دیسان ئەڤ داستان ژ ئالیێ شاعرێ ئازەری (نیزامێ گەنجەوی) ب ناڤێ (خەسرەو و شرین) هاتیە نڤیسین ل سالا (١١٨١ ز) یا کو ل روژا بیرئانینا وەفاتا هەڤژینا خوە ژ بوی جانێ وێ کرییە دیاری کو د ژیەك گەنجاتی دە جانێ خوە ژ دەست دابوو. بو زێدە پێزانینان ل سەر ئەڤی بابەتی ڤەگەرە بۆ ژێدەرێ:

- جودت هشيار، ذخائر التراث الكردي في خزائن بطرسبورغ.مطبعة كاروان، اربيل ٢٠١١، ص. ٥٧-٥٨.

ببه قوربانى ڤان دیاردین نەباش و کەچ بێ بها و بریار بمینە. ئەڤ دیار دە تا سەردەمێ نها ژی یا بەردەوامە و رۆماننڤیسی خوەستا ب ریکا سایکولۆجیا شەنگێ ئەڤێ دیار دا خراب ریسوا و شەرمزار بکە. وەکە چاوا شەنگێیا جوان، رند و بچیك ب کالەکێ ئازەریێ زێدەی شیست سالی دهێت زەوجین. ل ڤێرە ژی ئەڤ کەلۆپەل بونە سەدەمەك بو دەربرین ژ ناخێ شەنگ ژ بەر کو ئەڤ تشت ب بهانە و بتەنێ دەولەمەند ڤان تشتان ل بەرخوە دکن. لێ ژ بۆ شەنگێ بوونە تشەك رەش و خراب و مینا تابوتەکێ لێهاتنە ل بەر چاڤێن وی.

د رۆمانێ دە گەلەك شەر دەرباز دبن و ژ وانا خالدێ چولاق مەیدانا شەر وێنە دکە و وێنەیەیێ کەلوپەلێن جەنگی دکێشە:

هنەك ب شوور و مەرتال بوون. هنەك ب رم و مزراق و قەسەب بوون. هن ب گورز بوون و هن ژی تفنگ د دەستێ وان دە بوون. هندەك ژی ب تیر و کەڤان بوون. کەیبەر د بەر هنان دە بوون وێ من و چەند هەڤالان ژی ئەم ب تەڤر و ساتوور بوون و پەیادە بوون.

شورێن مسری، جافەرین هندی و لاهوران هەڤدو رادموساندن و ژەهرا مرنێ ژ راموسانێن وان د وەرڤی. ئاشێ ئەجەل هاتە گەراندن و سەری مینا دانەیان هێران (میرنامە: ١١٦-١١٨)

بەریا دەستپێکرنا شەری رۆماننڤیس سالۆخدانا هنەك کەلوپەل و ئالاڤێن جەنگی یێن ئەو چاخی د شەران دە دهاتن بکارئیان دکە، وەکە (شور، مەرتال، رم، قەسەب، گورز، تفنگ، تیر و کەڤان، کەیبەر، تەڤرٍ و ساتورٍ) ئەڤ هەموو کەلوپەل دەربرینێ ژ سەردەمەك دیارکری دکەن، وەك (شورێن مسری، جافەری، هندی و لاهورانی) کو بەرییا چاخێ مودەرنیتێ و شورەشا پیشەسازی ل ئەورۆپا ئەوڤاس چەکێن گران نەبوون کو شەر پێ بهێن کرن، بەلکو د وی چاخی دە شەر ل سەر زیرەکی، نەخشەدانان و هەژمارا شەرڤانان دما. دەمێ ئەڤی جەنگی ڤەدگەرە بوو سەد سالا هەڤدێ، وەکە چاوان (خالد) ئاماژە پێ دکە. کو د وی چاخی دە دەولەتا عوسمانی د هەڤرك و ململانێیەك مەزن دە بوو د گەل ملەتێن جیرانێن خوە، پێخەمەتی بەرفرەهکرنا سنۆرێ ئمبراتوریەتا خوە. ل داوییێ ژی رۆماننڤیسی ب ئالاڤێ رەوانبێژیێ و ب شیوەیێ خواستن ئەجەل و سەرێن مرۆڤان مینا هێرانا ئاشی دشوبهینە، ئەڤ چەندە ژی دەربرینە بۆ هژمارا زور یا قوربانیان د ناڤ شەرێن رۆم و عەحەمان دە.

پەرتوكێن جوربجور د رۆمانێ دە دەردكەڤن و رۆماننڤیسی سالۆخدانەك مادی و مەعنەو ژی ژ بوو هنەك ژ وان پرتووكان كرییە وەكە عەمەرێ خزنەدار وەسفا كتێابا شەرەفنامێ دكە:

كتێبا شەرەفنامەیێ، ژ قەولكەكێ هەڤرێشم و زەركەش دەرخست و دا دەستی وی و گوتێ:

- ئەحمەد! ئەڤ كتێبا ل مالا میر ئەڤدال بوو، بنێرە چەرمێ وێ ژی چەرمێ خەزالێ یە، خەزالەكە كو میر ب خوە ئەو ل نێزیكی چیایێ نەمرودێ خستبوو فەتراكا خوە، بخوینە تو یێ هن جەوابان تێدە ببینی.

خانی شەرەڤ نامە دخوەند و من ژێ رە دەڤەرێن كو ئەو تێ نەدگەهشت زەلال دكرن. فارسیا وی ئێدی خورت بووبو (...) تشتێ كو بالا وی كشاند بوو پەرچەبوونا كورمانجان و نەلهەڤكرنا سەركێن وان بوو.(میرنامە: ٣٦ - ٣٧)

ئەڤ پەرتووك یەك ژ پەرتووكێن هەرە گرنگێن دیرۆكا كوردایە، كو ژ ئالیێ (شەرڤ خانێ بەدلیس) ب زمانێ فارسی هاتیە نڤیسین. سالۆخدانا ڤێ پەرتووكێ د رۆمانێ دە خزمەتا ئاڤاكرنا كەسایەتێ رۆمانێ ئەحمەدێ خانی دكە، كو ب رێكا ئەڤێ پەرتووكێ ئەو هایداری، جوگرافیا، دیروك، عەشیرەت و بنەمالێن كوردان دبە، ژ بەر كو رۆماننڤیس ژ بلی سالۆخدانا وێ یا مادی، وەسفا ناڤەرۆكا وێ دكە و دبێژە، رۆمان ب زمانێ فارس و بەحسا دیرۆك و سەركردێن كوردان دكە، ئەڤ چەندە ژی كارتێكرنێ ل سەر ئەحمەدی خانی دكە. دیسان سالۆخدانا ماددی یا ئەڤێ پەرتووكێ ژی هاتیە كرن كو ژ چەرمێ خەزالان هاتیە سازكرن، ئەڤ چەندە ژی هێمایە بوو بها بەرزیا ئەڤێ پەرتووكێ ل جەم میری و هەر كوردەكێ. ژ بەر كو ئەڤ پەرتووك ل سەر دەمەك كەڤندا هاتیە نڤیسین، رۆماننڤیس ئاماژی ب وان كەلوپەلان كرییە یێن پەرتوك پێ دهاتن دروستكرن و پاراستن وەكە (جزدان، ئارمیش، ب زێری خەملاندی و چەرمێ خەزالان) واتە ئەڤ پەرتووك د ناڤ قوماشەك ئارمیشی و ب زێری خەملاندی د ناڤ جزدانەكێ دە هاتبوو پاراستن.

د بەردەوامیا ئاماژەكرنا كەلوپەلان دە، رۆماننڤیسی چەندین جلوبەرگ و كەلوپەلێن كو د ناڤ چڤكا كوردی یا وی سەردەمی دە دهات بكارئینان ئاماژە دكە:

من چەند هلمەكێن سڤك و ل پەی هەڤ، ل قەلونا خوە یا دارین خستن و قاوەیا خوە نیڤچۆ هێلا و دەركەتم (...)

و من کورکێ خوە یێ ب پوستێ بەرخان ئاستارکری ئاڤێتە سەر هەردوو ملێن خوە. (میرنامە: ١٨٦)

تشتان دیرۆکەك هەڤپشك هەیە د گەل کەسان، چونکە مرۆڤ ژ خوە بتەنێ پێکناهێ، کەس و کەسایەتییێ رۆمانێ پێدڤی ب تشتان هەیە، چونکە لەش بتەنێ نینە، بەلکو یێ نخافتیە ب جلکان. بگشتی مرۆڤ ژ لەشی و تشتێن پێدڤیاتییێن مرۆڤی پردکەن پێکدهێ. د ڤێ پارچە سالۆخدانێ دە ئاماژە ب هنەك کەلوپەل و پێدڤییێن مرۆڤی هاتیە کرن وەکە (قەلونا داری، قەهوە و کورك). کو ئەڤ تشت یەکن ژ پێداوستێن مرۆڤی.

د رۆمانێ دە سالۆخدانا جورێن باشنڤیسیێ و پێداویستێن وێ هاتیە کرن، کو ل گورەی بابەتێ رۆمانێ ئەڤ چەند دهێ خواستن ب تاییبەت خەتێ عەرەبی ل وی چاخی ب رەنگێن جودا دەر دکەت و قورعان، فە، حەدیس و حیکایەت هەر پەرتوکەکا ب زمانێ عەرەبی، عوسمانی و فارسی هاتبا نڤیسین پێدڤی بوو ب خەتەك جوان و خوەشك هاتبا نەسخکرن و نڤیسین. ژ بەر کو د وی چاخی دە ئەو ڤاس ئامیرێن پێشکەتی یێن چاپکرنا پەرتووکان نەبوون، وەکە چاوان مرۆڤێ رۆگرتی (یاڤوز) دبێژە:

علمێ خەتا عەرەبی ددا من، قەلەم ب کێرەکێ توژ دبری و د دوێتێ دا دکر و ل بەر من خەتێن سولس و نەسخ و کووفی و دیوانی توگرا خێزدکرن

من دەست ب نەسخکرنا شیرین و خەسرەو کر. من ژەهرا سلێمانی کو ژ سیماڤ و هنەك دەرمانێن دن تەکیب دبە رژاندن ناڤا حبرێ و ب خەتا خوە یا جوان ئەو نڤیسی. (میرنامە: ٢٠١ - ٢٠٥)

د ڤێ سالۆخدانێ دە پیشە و هوستایا مرۆڤێ رۆگرتی دیار دبە کو وی شارەزایەك باش د درۆستکرنا ژەهرێ دە هەیە، زێدەباری کو ئەو خەتاتەك باش بوو، ئانکو ڤان کەلوپەلانا خزمەتا ئاڤاکرنا کەسایەتیێ مرۆڤێ رۆگرتی کرییە د رۆمانێ دە و بوونە سەدەمێ بەرڤ پێشچوونا بویەران، ئەڤ چەندە ژی ل گورەی رۆمانا نوو یا فرەنسی هاتیە تەوزیڤکرن کو گرنگی ب تشتان بهێ دان چ وەکە کارەکتەر یان ژی سنورێ کارتێکرنا د ناڤبەرا وان و کەسایەتیان دە بهێ دیارکرن. هەر دڤی سنۆری دە رۆماننڤیس هوڤاتیا ئەڤی مرۆڤی ب رێکا ئەوان کەلوپەلان دیار دکە یێن وی بو کوشتنا خەلکی بکارتینان، دەما ئەو بخوە دبێژە:

توورەكی من هەبوو من ناڤێ وی كربوو مرندانك ئەو ب رەنگێ خوە زەر بوو، لێ من یەك جاران ناڤێ وی دكرە قەرەتور ژ بەر كو ژەهر و ئامورێن كوشتنێ مینا خەنجەرێن سەرخوار و وەریس و بستێن زراڤ و یێن كو من پێ دلێ كەسێن كو مرنا وان ژ من دهات خوەستن قول دكر هەبوون. د وی توری دە دوێتەكە زیین تژی هبر ژی هەبوو. من ئەو ژ مەلایەكێ (...) دزیبوو. (میرنامە: ٢٠٥)

هەر كەسایەتیەك ل گورەی هزر و خوەستەكێن خوە وان كەلوپەلان ب كارتیینە یێن د گەل كەسایەتیا وی دگونجە، نڤیسكارەك دێ پێدڤیا وی خامە، كاخەز و مێزیەكێ بە، لێ كەسەك مینا یاڤوزی دێ پێوستیا وی ب (خەنجەرێن سەرخوار، وەریس، بستێن زراڤ و ژەهرێ بە) بە. د ئەڤێ سالۆخدانا هێمایی دە توركێ یاڤوزێ ب توركێ مرنێ هاتیە وەسفكرن، ئەڤ یەك ژی ب ئاوایەك جوان ژ ئالیێ رۆماننڤیسڤە هاتیە تەوزیڤكرن، دا كو ب رێكا ئەڤان كەلووپەلان بچە د ناڤ ناخێن كەسایەتیێن خوە دە و حەز وئارەزوییێن وان دیاربكە. لێ دڤێ ئەڤ چەندە ژی ب زانا بوون بهێكرن دا كو ئەو ئەو كەلوپەل دگەل سرۆشت و رەفتارێن كەسایەتی بگونجن.

د بەشا كو میر دئاخڤە ئاماژە ب هنەك كەلوپەل و تشتێن گرانبەها دهێ كرن كو ئەڤ چەندە ژی دەربرینەك راستەراستە ژ كەسایەتیا میری، دەما ئەو بخوە دبێژە:

دلێ منێ چوونا نێچیرێ هەبوو. من كاروبارێ خوە كرن. خولامان ژی هەسپێ منێ كمێت زینكربوون، راتب و تیر و كەڤان و تڤنگا منا كو دیاریا پاشایەكێ رۆمی بوو هازكر كربوون و ئەم چوونە كۆكا چیایێ گلیداخێ نێچیرێ بكن. (میرنامە: ٢١٠)

ئەز ل سەر پشتا شاهینێ خوە بووم و شهابێ منی ئاورتیر ل سەر زەندا منی ب دەستبەندەكە ژ چەرمێ گامێشانی كو ئەرموشەكێ شیرازی یێ سپی لێ گەراندی ب ئارامی ڤەنیشتی بوو. ئسكۆڤا ل سەر هەردو چاڤێن وی ئەو بێدەنگ كربووو پاچبەندا د لنگان دە ئەو ب زەندا من ڤە گرێدای بوو. (میرنامە: ٢١٣-٢١٤)

د ڤێ سالۆخدانێ دە كەلوپەلێن گرانبەها یێن میری دهێن دیتن مینا (هەسپ، باز، راتب و تیر و كەڤان و تڤنگ، ئەرموشەكێ شیرازی) ئەڤ چەندە ژی بەلگە ل سەر وێ یەكێ كو پرانیا كەسێن دەولەمەند یان دەسهەلات دار بەردەوام د خوازن ئەو تشتێ وان هەبە ژ هەر تشتەكێ كو كەسەك دن

هەبە جودابە، ئانکو حەزێن مرۆڤی ل گورەی پێدڤیێن مرۆڤینە، د رۆمانێ ژی دە کەسایەتیا میری ژی ب ڤی ئاوای دیار دبە، ئەڤ گوهنەدانا میری ب مللەتێ خوە دبە سەدەمێ سەرەکە یێ وێ هەڤرکیا د ناڤبەرا میری و خانی دە.

د رۆمانێ دە سالۆخدانا نامەیێ هاتیە کرن یا کو بوویە سەرناڤێ رۆمانێ و نامەیا کو خانی ژ میر رە دنڤیسە مژرەکە سەرەکە یا رۆمانێ یە، ژ بەر کو هونەرێ نامەیان د سەردەمێن کەڤن دە دیاردەك بەربەلاڤ بوو، ب رێکا نامەیان پەیام، زانیاری و خەبەر دهاتن شاندن، خانی ژی ناخازە ل کوچکا میر ئامادەبە، لەو ئەو دخوازە نامەیەکێ ژ وی رە بنێرە و دەردێ دلێ کورمنجان ژێرە بێژە و وی هایدار بکە، لێ ل داویێ میر چ قیمێ نا دە نامەیا وی و ناخوینە و نامێ ددە دەستێ (مەلا ئیسماعیلێ بازیدی)، ئەو ژی وەها دبێژە:

> چاڤێن من ل چەند کاغەزان کەتن بەلا وەلا بووبوون و ژ شلبونێ گران بووبوون و ب ئەردێڤە زەلقی بوون. هن ژ وان بووبوون مینا هەڤیر و ئێدی تشتەك د وان دە نەمابوون. ل سەر هن کاخەزان ژی شۆپا نگێ ماتەمیان و سمێن هەسپ و قانتران هەبوو. من ئەو کاغەز یەك ب یەك و ب لەز بەرهەڤکرن.
>
> نامەیا خانی یا کو وێ بارانێ لێکربوو مهیابوو. تەنێ هەر کاخەزەکێ چەند خێز ژێ مابوون. هێسرێن من ب سەر وان خێزکێن مای دە هاتن خوارێ. خێزکێن کو ب لەز و ئەنگرین هاتبوون نڤیساندن لێ ب نازکیەك بێهنا تلیێن خانی ژێ دهات. ل بەر چاڤێن من دبوو خومام. ژ هەر کەلیمەیەکێ بێهنا هەیتەرێن خانی دفووریا، ژ هەر هەرفەکێ نالینەکە وی دهات و د هەر خێزەکی دە کەسەرەکە وی ب هبرێ و هێسرێن من رە دهەرکی. (میرنامە: ٢٢١)

ئەڤ سالۆخدان د ئەرکەك هێمای و واقعی دە هاتیە کرن. نامە دبە هێمایێ دەر و کەسەرێن خانی و ئەو دخوازە ب رێکا ئەڤێ نامێ دەنگێ گەلێ خوە ب گەهینە دەستهەلاتداران. لێ ئەو نامە ل داویێ ل ئاخورا هەسپی دهێ دیتن کو شینەوارێن پیساتی و سمێن هەسپان لێ خوایە، دیسان شلبوویە و گەلەك خیزك ژ ناڤ چوونە، ئەڤ چەندە ژی هێمایە کو دەنگێ خانی چ قاس بلند بە دەستهەلاتدار ناخازن ببهیزن یان ژی هەر گوهداری ناکن. ل شونا نامە ل جەم میری بهێ خواندن و پارستن، بەلکو داخوازیێن خانی ژی بهێن جێبەجێکرن، لێ بەروڤاژی جهێ وێ دبە ئاخوور و جهێ حەیوانان. ئەڤ چەند ژی دەربرینێ ددە کو خانی د سەردەمەکێ دە ژیایە، قیما وی نەهاتیە زانین و کەسێ گوهداریا

داخوازی و ژانێن د دلێ وی ده نەكرییە، ژ بەر كو مەلا ئیسماعیل دبێژه؛ د هەر هەرفەكا نامەیێ ده دەنگێ نالینا وی ژێ دهات بیستن. ل ڤێره نامه بوویه سەدەمێ دیار كرنا سایكولوجیا دوو كەسان، ئەو ژی كەسایەتیا (فرێكەر و وەرگر)یە. فرێكەر كو خانیه دخوازه خوەدی هەلویست بە ل هەمبەری گەلێ خوه و بەرەڤانییێ ژ مافێن وان بكه، یێ دن وەرگره كو ئەو ژی میر، لێ ئەو قەت گوه ناده خانی و بتەنێ ب پەریا گورجی، باز و هەسپێ خوەیێ كمیتڤه مژول دبه و گوهناده توكەسێ ژ خەیری خوەشیا خوه. ئانكو فرێكەر چەند د گوتن و نامەیا خوه ده یێ رەوان و شارەزابە، گەر گوهدار د پروسێسا وەرگرتنێ ده ئاماده نەبه، ل وی دەمی ئەو گوتار بێ فایدەیە، هەر وەك چاوان خانی ل دەستپێكێ دگوت؛ ئەڤ نامەیا ئەس دنڤیسم بێ فەیدەیە. لێ هەر ئەو ژ هەلویستێ خوه یێ پوشمان نەبوو.

د دەر ئەنجامێ سالۆخدانا كەلوپەلان ده، رۆماننڤیس كاریه سەرەدەریەك جوان و ب زانا بوون د گەل وان كەرەسته و كەلوپەلان بكه، یێن د رۆمانێ ده دهێن دیتن، ژ بەر كو نه ئاسانه رۆماننڤیس بكاره ڤان هەمی كەرەستەیان یێن كو د سەردەمەك دیرۆكێ ده هەبوونه، بەحسبكه، چونكه د هەر سەردەمەكێ ده هنەك كەلوپەل هاتینه بكارئینان ئەڤ چەنده ژی گرێدای بارێ ژیانا كومەلایەتیا مرۆڤانه. دیسان كەلوپەلێن د ناڤ رۆمانێ ده هاتین دیتن كارینه ببن سەدەمەك بوو دەربرین ژ بارێ سایكولوجیا ئەوی كەسی یێن پێدڤیا وی پێ هەی یان ژ وان بكارتیەنه. دیسان ئەڤ كەلوپەل كارین بوو وەرگری سەردەمەك دیرۆكی وێنه بكن كو دكه سەردەما خانی و بەریا وی ده.

ئه نجام

١- سالۆخدان د رۆمانا كلاسيك ده ئامرازەك بوو، بۆ ڤەگوهاستنا وێنەیێ راستەڤینە یێ تشتەكێ. نە ژ بوو مەبەستێن واتايى. ئانكو وەكە كاميرەكێ شێوەيێ فيزيكى يێ هەرتشتەكێ وێنە دكر. بەلێ د رۆمان نوو ده سالۆخدان ب ئاوايەك ئالۆز و هێمايى دياردبە، ب ڤێ چەندێ وەگر پتر پێتڤى ب هزركرن و وەستيانێ دبە بوو لێكدان و شلۆڤەكرنا ئەوان سالۆخدانان. سالۆخدان د رۆمانا نوو ده يا ڤەكرييە، ئانكو چەندين واتا يێن جودا دده دەستێ وەرگرى و د ڤێ پرۆسێسێ ده سالۆخدان بەژداريەك تمام د ئاستێ واتايى يێ رۆمانێ ده دكە. سالۆخدان د رۆمانا (ميرنامە) ژى ب پرانى خوە د ناڤ تەكنيكا رۆمان نوودە دبينە، ئانكو سالۆخدانێن رۆماننڤيس دكە ب پرانى د كۆرتن و زۆبزۆ رێكێ ل هەمبەرى بەرڤ پێچونا بوويەران ناگرە.

٢- سالۆخدان و ڤەگێران دوو بنياتێن گرنگێن هونەرى يێن تێكستێ رۆمانێنە. هنەك جاران ب سەربەخوە و هنەك جاران ب هەڤرا د تێكستێ رۆمانێ دە دەردكەڤن.

٣- سالۆخدان د رۆمانا (ميرنامە) دە پروسەيەكە كو ب پرانى و ب هەماهەنگى و هەڤتەريبى د گەل لڤينا ڤەگێرانێ هاتيە نمايشكرن و ئەڤ چەندە ژى نابيتە سەدەمێ راوەستيانێ، بەلكو هندەك جاران سستيەكێ چێدكە. ئەڤ يەك ژى ب زانابوون ژ ئاليێ رۆماننڤيسى هاتيە ئەنجامدان. كو سالۆخدانێن خوە د گەل ڤەگێرانێ تەڤليهەڤ بكە. ئانكو سرۆشتێ سالۆخدانێ دەرفەت ژ بۆى هزركرنا وەرگرى هێلايە بۆ وان تشتێن هاتينە سالۆخدان. ب ڤێ يەكێ سالۆخدان خوە د جورەك كورت و ئەركەك شلۆڤەكارى و هێمايى دە دگرە. ئەڤ يەكە ژى مەودايەكێ ژ بۆى هزركرنێ دهێلە.

٤- رۆماننڤيسى ب ئاوايەك رەهوان و راستگوى سالۆخدانێن خوە ئاراستەكرينە. ئانكو ب ئاوايەكێ فرەواتاى و ب رێكا زمانەكێ شعرى و ئالاڤێن رەوانبێژيێ مينا (لێكچواندن، خواستن و مەجاز) دير ژ زمانەكێ سادە.

٥- ئەحمەدێ خانى وەكە سەرلەهنگێ رۆمانێ ژ هەموو كەسايەتيێن ديتر پتر هاتيە سالۆخدان. لايەنێ وى يێ جەستەيى و دەروونى هاتينە سالۆخدان. كەسايەتيا خانى وەكو سەرلەهنگێ رۆمانێ ژ دوو ئاليان ڤە هاتيە كرن، ئاليەك سالۆخدان و بەسنا خانى ب مرۆڤەكێ باش و ب زاتەكێ پيرۆز و مرۆڤپەر دكەن. ئاليێ دن سالۆخدانا خانى ب مرۆڤەكێ ژ رێدەركەتى وەسف دكەن، ئەڤ چەندا هە ژى ل گورەى عەقل، ديتن و هزرا كەسايەتيێن دن يێن رۆمانێ ل هەمبەرى خانى هاتيەكرن.

٦- سالۆخدانا جهی و سرۆشتی ب رەنگەك باش دەردكەڤیت. ئەڤ سالۆخدان ب پرانی ب ئەركێن شلۆڤەكاری و جوانكاری هاتینە كرن، كو برێكا جهـ و سرۆشتی دەربرین ژ رەوشا دەروونی، رۆشنبیری، ئابووری و سیاسی یا كەسایەتیان، یا وی سەردەمی دكە.

٧- هنەك جاران سالۆخدان، ژ بوی خزمەتا هەفتەریبكرنا جیهانا رۆمانێ یا ئاشۆپی د گەل جیهانا ڕیالیزمی هاتینە كرن. ب رەنگەكێ كو ئەو جهـ، كەسایەتی و كەلوپەلێن د هندرێ رۆمانێ دە هاتینە سالۆخدان ئاماژی ددن سەردەمەك دیروكی و وەرگری دبە ئەوی چاخی.

٨- هەرسێ تەكنیكێن (دیالۆگ، مونۆلۆگ و فلاشباك) رۆلێ خوە د سالۆخدانێن د رۆمانێ دە دتیە. ئەڤ چەندە ژی دەورێ پردیتن و جوراوجوریا گوشا نێرینا سالۆخدان و ڤەگێرانێ د رۆمانێ دە دگێرن.

٩- سالۆخدانێن كورت و درێژ د رۆمانێ دە دهێن دیتن، كو هنەك جاران وەسف ب ئێك رستە یان ب ئێك پەیف هاتیە كرن. هنەك جاران ژی سالۆخدان ب پەراگرافەكێ یان چەند رۆپەلان هاتیە كرن. ل گورەی پێدڤیاتییێ ب رەنگەك كو خواندەڤان هەستپێدكە كو چ پەیف و رستە دزێدەنین.

١٠- هنەك جاران سالۆخدان ب شێوازێ راگەهاندنێ هاتیەن كرن، كو وێنەیێ رۆخسار و دەروونێ راستەڤینەیێ كەسایەتی هاتینە سالۆخدان. لێ هنەك جاران و ب رەنگەك نەراستەوخو و برێكا رەفتار، تورەبوون، كەیفخوەشی، هەیەجانا كەسایەتیان، ناسناما وی دهێ دیاركرن.

١١- د میرنامەیێ دە سالۆخدانێن جوربجور دهێن دیتن، مینا (كەسایەتی [دەروونی و رووخساری]، جهـ، سروشت، گیانەور، كەلۆپەل و تشت و ئەفسانە).

چاڤکانی

ب زمانێ کوردی:

أ- پەرتووک

بۆتان جەلال: (١٠١) شاعیر و نوسەری جیهانی. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠١٤.

پەخشان سابیر حەمەد : رەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجیی خوارووی کوردستان ١٩٧٠-١٩٩١. ئەکادیمیایی کوردی، هەولێر ٢٠١٣.

پەخشان عەلی ئەحمەد: شێوازی شیعری گۆران. مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی ٢٠٠٩.

پەری سالح موفتی: گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل دا)، ئەکادیمیایی کوردی، هەولێر ٢٠١٢.

تانیا ئەسعەد محەمەد سالح: بینای شوێن لە دوو نمونەی ڕۆمانی کوردیدا (هیلنە، ئەژدیها). دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی ٢٠١١.

جەوهەر شێخانی: بنیاتی کارەکتەر لە رۆمانەکانی (حسێن عارف) دا. لەبڵاوکراوەکانی یەکێتی نوسەرانی کورد / مەڵبەندی گشتی، هەولێر ٢٠١٤.

دلێر داود فەتاح: سیمبۆل د رۆمانا رۆژێن ئێتوون دا یا رۆماننڤیس (کۆڤان سندی). چاپخانا هیڤی، هەولێر ٢٠١٦.

رەمەزان حەجی قادر: جه د رۆمانا کوردی یا دەڤەرا بەهدینان دا گەریان ل بابێ بەرزە و دۆزەخا مرنێ. وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد. دهۆك ٢٠٠٦.

ڕزگارعومەر فەتاح: ڕۆمانسیزم لە شیعری (هێمن و محەمەد نووری)دا. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠١٣.

رینێ وێلیك، ئوستن وارین: تیۆری یا وێژەی. وەرگێران بو عەرەبی: محي الدين صبحي، حسام الخطيب. وەرگێران بۆ کوردی: عارف حیتۆ. وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد، دهۆك ٢٠٠٨.

ڕێبوار محەمەد مەلا زادە: نالی و سایکۆلۆژیای شیعر(داهێنانی شیعری نالی لە ڕۆانگەی ڕەخنەی دەروونی و میتۆدی دەروونیشیکارییەوە. ناوەندی ئاوێر بو چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٦.

ڕێزان سالح مەولۆد: ئەندیشەیی شیعری لە نێوان ڕێبازی کلاسیك و ڕۆمانتیکی کوردی لە کرمانجی خواروو دا. چاپخانا شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.

سابیر ڕەشید: ڕۆمانی کوردی (خوێندەوە و پرسیار). بەشی یەکەم، دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

سالار عەزیز مەحمود: هزری فەلسەفی لەشیعری (مەلایی جزیری) دا. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠١٤.

سەباح ئیسماعیل: چەمك و ئیستاتیکای شوێن لە ئەدەب دا. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٩.

سەنگەر قادر شێخ محەمەد حاجی: بنیاتی گێرانەوە لە داستانی(مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی و ڕۆمانی (شاری مۆسیقارە سپییەکان)ی بەختیار عەلی دا لێکۆڵینەوەیەکی (ڕەخنەیی، پراکتیکی، بەراوردکاری) یە. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٩.

جیرالد پرێنس: زارافێن ڤەگێرانێ (فەرهەنگا زارافان). وەرگێران بۆ عەرەبی: عابد خەزنەدار. وەرگێران بۆ کوردی: جەلال مستەفا. پرۆژێ هەڤپشکێ کۆڤارا (مەتین) و ڕێڤەبەریا گشتی یا ڕۆژنامەنڤیس و چاپ و بەلاڤکرنێ. دهوك ٢٠١١.

سۆران مامەند عەبدوولا: نۆستالژیا لە شیعری هاوچەرخی کوردی دا بە نموونەیی (عەبدۆلا پەشێوو، ئەنوەر قادر محەمەد، سەباح ڕەنجدەر). ناوەندی ئاوێر بو چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٦.

عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی: یاخیبوون د ناڤ هوزانا نویخازا کوردیدا (سەلمان کوڤلی) وەکە نموونە لێکولینەکا وەسفی شلوڤەکاری یە. دەزگەهێ سپیرێز، دهوك ٢٠١١.

عیزەدین مستەفا ڕەسوول: (ئەحمەدی خانی/١٦٥٠—١٧٧٠) شاعیر و بیرمەند، فەیلەسۆف و سۆفی. ——، سلێمانی ٢٠٠٨.

کەیفی ئەحمەد عەبدولقادر: ڕیالیزم لەشانۆی کوردیدا(١٩٧٦-٢٠٠١) لێکۆلینەوە هونەری. بەرێوەبەریاتی چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٣.

کومەلێك نوسەر: تیۆری رۆمان. وەرگێران بو فارسی: حسین پاینده. وەرگێران بو کوردی: محمد کەریم. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی ٢٠٠٢.

لوقمان رەئوف: رەهەندەکانی شوێنکات له دەقە والآکانی (شێرکۆ بێکەس) دا. بەرێوەبەریاتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠١٢.

مارف خەزنەدار: مێژووی ئەدەبی کوردی (سەدەکانی چواردەیەم - هەژدەیەم)، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠١٠.

مارف خەزنەدار: مێژووی ئەدەبی کوردی (لەسەرەتاوە تا سەدەی چواردەم). بەرگی یەکەم، چاپا دووێ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠١٠.

ئام: لیژنەی ئەدەب له کووری زانیاری کوردستان: زاراوەی ئەدەبی (کوردی – ئەرەبی – ئنگلیزی). ئەکادیمیایی کوردی، هەولێر ٢٠١٦.

ماریۆ ڤارگاس یۆسا: ١٢ نامه بۆ رۆماننوسێکی لاو. وەرگێران: شیرین. ك. له بڵاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٨.

مەسعود خالد گولی: فەرهەنگا کلاسیکێن کورد. چاپا دووێ و ب سەرڤەهی، وەشانێن ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد، دهۆك ٢٠٠٩.

مەلایێ جزیری (دیوان): تحسین دوسکی. چاپخانا هاوار، دهوك ٢٠٠٠.

محمد لطیف عبدالرحیم(باڤێ نازێ): دیرۆکا ئەدەبا بیانی یا سەد سالا (١٩-٢٠ز)، بەرگێ پێنجێ، چاپا ئێکێ، چاپخانا پارێزگەها دهوکێ، دهوك ٢٠١٣.

محەمەد وەسمان: سۆکرات یەکەمین قوربانی ئازادی بیرورا له جیهان دا (ژیانی، فەلسەفەیی، پەندزانینەکەیی، سەرگۆزەشتەکانی، دادگاییکردنی و ژەهرخواردکردنی). چاپی دووەم، ناوەندی ئاوێر بو چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر ٢٠١٣.

مهاباد ئازاد محەمەد: وێنەی رۆشەنبیر لە رۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی ۲۰۱۰.

موحسین ئەحمەد عومەر: فەرهەنگی ئەدەبی. چاپخانا حەمدی، سلێمانی ۲۰۱۲.

نەجم خالید ئەلوەنی: بینای کات لە سێ ڕۆمانی کوردی دا (ژانی گەل، شار، ڕاز) لێکۆڵینەوەیەکی (تیۆری، پراکتیکی، ڕەخنەیی). دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی ۲۰۰٤.

نەجم ئەڵوەنی: دەسەڵاتی حەکایەتخوان لە چیرۆکدا بەنموونەی کۆ چیرۆکی (کێ وەستا کەریمی کوشت؟) لە نووسینی (موحسین چینی)، شیکردنەوەیەکی ڕەخنەییە لە ڕوانگەی بنیاتگەری سۆسیۆلۆجییەوە. چاپخانەی زانکوی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۱۵.

نەجم ئەڵوەنی: ۳ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی رۆمانی کوردییەوە. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۱۱.

نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد: فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتیەکان. غەزەلنووس بو چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ۲۰۱۵ .

نەوزاد ئەهمەد ئەسوەد: فەرهەنگی زاراوەیی ئەدەب و رەخنەیی. بەرێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ۲۰۱۱.

ئەحمەدێ خانی: دیوانا ئەحمەدێ خانی. بەر: تەحسین ابراهیم دوسکی، دەزگەهێ سپیرێز، دهوك ۲۰۱٦.

ئارام یوسف ئیبراهیم: بنەمایێن درامایێ د چل حیکایەتێن (مەلا مەحمودێ بازیدی)دا. رێڤەبەریا چاپ و وەشانێ، دهوك ۲۰۱۲.

ئازاد محەمەد سەعید: کورتیلە چیرۆکی کوردی لە باشووری کوردستاندا(۱۹۷۰-۱۹۷۹). چاپخانا شەهاب، هەولێر ۲۰۱۳.

ئالان رۆب گرێی: چیرۆکی نوێ، ئینسانی ڕێبازی نوێ(تیۆری رۆمان). و: حوسێن شێربەگی. دەزگای تۆیژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۱۱.

ئەمین عەبدولقادر: تێکست د ناڤبەرا گۆتارا رەخنەیی و رێبازێن ئەدەبی دا. وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد، دهوك ٢٠٠٨.

ئەمین عەبدولقادر: شیعریەت د رۆمانێن(سدقی هروری)دا. دەزگەهێ سپیرێز، دهوك ٢٠٠٨.

خەسرەو میراودەلی: ئاین و ئیستاتیکا. چاپخانا کەمال، سلێمانی ٢٠١٢.

Jan dost: Mîrname. Çapa sêyem, Avesta, Stembol 2015.

Kamêran Botî: Ferhenga Kamêran (Kurdî-Kurdî). Dezgehê Spîrêz, Duhok .2006.

ب- کۆڤار:

بوشرا کەسنەزانی: تەکنیکا شەپۆلا هش د چیرۆکا کوردی دە (حسێن عارف، شێرزاد حەسەن، کاروان کاکە سۆر) وەکە نمونە. ژ سورانی: ئەیپ سوباشی. کوڤارا (زارەما رەخنە و تەیوری). ژمارە (٤)، ٢٠١٤.

جۆرج دورلیان: ڕۆمانی نوێ لە فرەنسا وەرچەرخانێك لە فورم و ناوەرۆکدا. وەرگێران ژ عەرەبی: تاهیر عوسمان. کۆڤارا (ڕامان)، ژمارە (١٠٣)، هەولێر ٢٠٠٥.

حەسەن مەحموود حەمە کەریم: خوێندنەوەیەکی دیکە بۆ رۆمانی میرنامە. کوڤارا (ڕامان)، ژمارە(٢٢٠)، هەولێر ٢٠١٥.

ڕێبین خەلیل: میتودی ڕەخنەی دەروونی لە بواری ئەدەبدا. کۆڤارا (ڕامان)، ژمارە (١٧٠)، هەولێر ٢٠١١.

سەدات ئولوگانا: د ئێورا (ئەڤدال خان) دە ستاتوو و سینۆرێ میرەکتیا بیتلیسێ. کۆڤارا (نووبهار)، کۆڤارا چاندی هونەری ئەدەبی، ژمارە (١٣٠)، ستانبۆل ٢٠١٥.

عەلی گوردلی، هەڤپەڤین ب (ژان دۆست)رە. کوڤارا فەلسەفەڤان (کوڤارا فەلسەڤ، زانستی و ڕامانی)، هژمارە(٢)، سالا یەکێ، بوهارا ٢٠١٥.

کۆڤان سندی: بەراوردکرن د ناڤبەرا (مەم و زینا ئەحمەدێ خانی و شاهناما فیردەوسی). کۆڤارا (پەیڤ)، ژمارە (٦٧)، دهوك ٢٠١٤.

هادی حەبیبی: زیندە خەو، زمان و چەند ڕەگەز لە پێکهاتەی داڕشتندا. کوڤاری ڕامان، ژمارە(١٥٣)، هەولێر ٢٠١٠.

هاشم سەڕاج: میرنامە و تەیمورێ گورجی و چەند بابەتێکی دی. کوڤارا (ڕامان)، ژمارە (٢٢٧)، هەولێر ٢٠١٦.

ئاری عوسمان خەیات: بنیادی وەسفی شوێن لە دەقی ڕۆماندا. کوڤـارا ڕامـــان، ژمارە (٢١٣)، هەولێر ٢٠١٥.

ئامانج عوسمان حەمەد: سایکۆلۆژییەتی دەقی ئەدەبی. کۆڤارا (ڕامان)، ژمارە (٢٠)، هەولێر ١٩٩٨.

ت- نامەیێن ئەکادیمی:

دیار فایەق مەجید: بونیاتی وەسف لە رۆمانی(رێگا)ی (محەممەد مەولوود مەم)دا لێکوڵینەوەیەکی رەخنەیی، شیکاری، پراکتیکییە: ناما ماستەرێ، کۆلیژ پەروەردا (ئیبنی رشد)، زانکویا بەغدا، بەغداد ٢٠٠٨.

شیاو ڕەشید ئەبوبەکر: شێواز لە ڕۆمانی(دواهەمین هەناری دونیا)ی بەختیار عەلی دە لێکولینەوەیەکی (تێوری-شیکار-وەسفی) یە. ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکۆیا سەڵاحەددین، هەولێر ٢٠٠٤.

قمری سعید عزیز: وەسف لە بەرهەمەکانی (نالی و سالم و کوردی)دا نیوەی یەکەمی سەدەی نوزدەیەم. ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکویا سەلاحەدین، ١٩٩٠.

کاروان مەهدی عوسمان: تەکنیکی وەسف لە ڕۆمانەکانی (بەختیار عەلی) دا. ناما ماستەرێ، کولیژا زمان – بەشێ زمانێ کوردی، زانکویا کۆیە، کۆیە ٢٠٠٨.

ث- مالپەرێن ئەنترنێتێ:

هڤب. جەمل ئۆگوز: چما خانی دەڤ ژ نڤیسینێ بەردا؟. ژ مالپەرێ دیارنامە:

http://diyarname.com/news.php?Idx=855

پەرویز جیهانی: مەخین؟، (Amidakurd.com ،2007)

شاکر ئەپوزدەدمر: د دیرۆکا کوردان دە باژارێ بەدلیسێ. ژ ماڵپەرێ:

http://mirbotan.com/dirok/١٥٧٢٦١-di-diroka-kurdan-de-bajare-bedlise.html

ج- وانەیێن ماستەرێ:

Abdurrahman Adak: Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de Naverok: Tema, Mijar û Cureyên edebî. Dersên masterê, zanîngeha Mardîn Artuklu, ziman û çanda Kurdî ، Mêrdî .**2015**.

ح- نامە:

(نامە) ژ رۆماننڤیس بخوە هاتینە ستاندن. ل ٢-٣-٢٠١٧. ب رێیا ئەنترنێتێ.

ب زمانێ عەرەبی:

أ- پەرتووك

إبراهيم جنداري: الفضاء الروائي في أدب (جبرا إبراهيم جبرا). تموز للطبع و النشر و التوزيع، دمشق ٢٠١٣.

إبراهيم فتحي: معجم المصطلحات الأدبية. دار شرقيات، قاهرة ١٩٨٠.

إبن رشيق القيرواني: العمدة في محاسن الشعر وآدابه ونقده، ، تحقيق: محيي الدين عبد الحميد، الطبعة الرابعة، دار الجيل، ١٩٧٢م .

احمد شوحان: رحلة الخط العربي من المسند... إلى الحديث. من منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ٢٠٠١.

آمنة يوسف: تقنيات السرد في النظرية و التطبيق. الطبعة الثانية، المؤسسة العربية للدراسات و النشر. ٢٠١٥.

تزفيطان طودوروف: الشعرية. ترجمة: شكري المبغوت، رجاء بن سلامة، الطبعة الثانية، دار توبقال للنشر، الدارالبيظاء ١٩٩٠.

جاستون باشلار: جماليات المكان، ترجمة:غالب هلسا. دار الجاحظ للنشر- وزارة الثقافة و الإعلام، ، بغداد، ١٩٨٠.

جان ريكاردو القضايا الجديدة للرواية. ترجمة: كامل عويد العامري. دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد ٢٠٠٤.

جمال خضر الجنابي: الرواية التأريخية دراسة في الأدب الروائي(محمد سليم سواري) نموذجا. مطبعة الثقافة، اربيل ٢٠٠٩، ص. ١٩٧.

جميل حمداوي: بنية الوصف في الرواية التونسية رواية الدقلة في عراجينها (للبشير خريف) أنموذجا. مكتبة المثقف، ٢٠١٦.

جودت هشيار، ذخائر التراث الكردي في خزائن بطرسبورغ. مطبعة كاروان، اربيل ٢٠١١.

جيرار جنيَت: خطاب الحكاية بحث في المنهج. ترجمة: محمد معتصم، عبدالجليل الأزدى، عمر حلي. الطبعة الثانية، المجلس الأعلى للثقافة، ١٩٩٧.

جيسي ماتز: تطور الرواية الحديثة. ترجمة و تقديم: لطفية الدليمي. دار المدى، بغداد ٢٠١٦.

حسن بحراوي: بنية الشكل الروائي (الفضاء – الزمن – الشخصية). المركز الثقافي العربي، بيروت ١٩٩٠.

حسين نجمي: شعرية الفضاء السردي. المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء ٢٠٠٠.

حميد لحمداني: بنية النص السردي من منظور النقد الأدبي. المركز الثقافي العربي للطباعة و النشر و التوزيع، بيروت ١٩٩١.

خالد جميل محمد: الجزيري شاعر الحب و الجمال (دراسة). دار الزمان للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق ٢٠٠٦.

الخليل ابن احمد الفراهيدي: العين. تحقيق: الدكتور عبدلحميد هنداوي. الجزء الرابع، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٢.

روبرت همفري: تيار الوعي في الرواية الحديثة. ترجمة: الدكتور محمود الربيعي، دار غريب للطباعة و النشر و التوزيع، قاهرة ٢٠٠٠.

رولان بارث، فليب هامون اخرون: الأدب و الواقع. ترجمة: عبدالجليل الأزدي و محمد معطتصم. منشوران الاختلاف، الجزائر ١٩٩٢.

رينيه ويليك، أوستن وارين: نظرية الأدب ، ترجمة: محيى الدين صبحى، حسام الخطيب، المجلس الأعلى لرعاية العلوم والفنون والآداب، دمشق، ١٩٧٢.

سيزا قاسم: بناء الرواية دراسة مقارنة في ثلاثية (نجيب محفوظ). مهرجان القراءة للجميع مكتبة الأسرة، ٢٠٠٤.

صلاح فضل: نظرية البنائية في النقد الادبي. دار الشروق، قاهرة ١٩٩٨.

طرائق تحليل السرد الأدبي(دراسات)، جيرار جنيت: حدود السرد. ترجمة: بنعيسى بوحمالة. منشورات اتحاد كتاب المغرب، الرباط ١٩٩٢.

عبد الناصر هلال: آليات السرد في الشعر العربي المعاصر. مركز الحضارة العربية، قاهرة ٢٠٠٦، ص. ١٣٤.

عبدالرحمن محمد محمود الجبوري: بناء الرواية عند (حسن مطلك) دراسة دلالية. المكتب الجامعي الحديث، موصل ٢٠١٠.

عبدالكريم السعيدي: شعرية السرد في شعر (أحمد مطر) دراسة سيميائية جمالية في ديوان لافتات. الطبعة الاولى، دار السياب للطباعة و النشر و التوزيع، لندن ٢٠٠٨.

عبداللطيف محفوظ: وظيفة الوصف في الرواية. منشورات الاختلاف، الجزائر ٢٠٠٩.

عبدالملك مرتاض: في النظرية الرواية بحث في تقنيات السرد. سلسلة عالم المعرفة الكويتية. كويت ١٩٩٨.

عبير حسن علام: شعرية السرد و سيميائيته. الطبعة الثانية، دار الحوار للنشر و التوزيع، لاذقية ٢٠١٢.

عمر عيلان: في مناهج تحليل الخطاب السردي، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ٢٠٠٨.

كوثر محمد علي جبار: تبئير الفواعل الجمعية في الرواية. دار الحوار للنشر و التوزيع، اللاذقية ٢٠١٤.

لطيف زيتوني: معجم مصطلحات نقد الرواية (عربي - إنكليزي - فرنسي). مكتبة لبنان ناشرون، بيروت ٢٠٠٢.

لوسيان غولدمان وآخرون: البنيوية التكوينية و النقد الأدبي. ترجمة: محمد سبيلا. الطبعة الثانية، مؤسسة الابحاث العربية ش.م.م، بيروت ١٩٨٦.

محمد التونجي: المعجم المفضل في الادب. جز. الثاني، الطبعة الثاني، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٩.

محمد شاهين: آفاق الرواية (البنية والمؤثرات)، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق ٢٠٠١.

محمد عزام: فضاء النص الروائي مقاربة بنيوية تكوينية في أدب نبيل سليمان. دار الحوار للنشر والتوزيع، لازقية ١٩٩٦.

مراد عبدالرحمن مبروك: بناء الزمن في الرواية المعاصرة رواية تيار الوعي نموذجا(١٩٦٧-١٩٩٤). الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٨.

مرشد أحمد: البنية و الدلالة في روايات (إبراهيم نصر الله). المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت ٢٠٠٥.

مها أحمد السيد الشناوي: صورة سقراط في كتابات الفلاسفة و المؤرخين. المكتبة العصرية للنشر و التوزيع، مصر ٢٠١٣.

موريس ابوناضر: الألسنية و النقد الأدبي في النظرية و الممارسة. دار النهار للنشر، بيروت ١٩٧٩.

ميشال بوتور: بحوث في الرواية الجديدة. ترجمة: فريد أنطونيوس. الطبعة الثانية، منشورات عويدات، بيروت ١٩٨٢.

نانسي كريس: تقنيات كتابة الرواية (تقنيات و تمارين لابتكار شخصيات ديناميكية و وجهات نظر ناجحة). الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت ٢٠٠٩.

والاس مارتن: نظريات السرد الحديثة. ترجمة: حياة جاسم محمد. المشروع القومي للترجمة، ١٩٩٨.

يلماز أوزتونا: تاريخ الدولة العثمانية. ترجمة: عدنان محمود سلمان، المجلد الأول، منشورات مؤسسة فيصل للتمويل، تركيا، اسطانبول ١٩٨٨.

ب- گۆڤار:

سليمة خليل: تيار الوعي، الإرهاضات الاولى للرواية الجديدة. مجلة المخبر، عدد(٧)، بسكرة ٢٠١١.

طلال خليفة سلمان: مستويات السرد الوصفي القراني (دراسة أسلوبية). مجلة تراث النجف، العدد(٢)، النجف ٢٠١٣.

نضال محمد فتحي الشمالي: الوصف في الخطاب الروائي و أبعاده التقنية (زياد قاسم) أنموزجا. مجلة (دراسات، العلوم الإنسانية و الاجتماعية)، مجلد (٣٣)، عدد(١)، عمان ٢٠٠٦.

ت- نامەيێن ئەكاديمى:

أحمد رحيم كريم الخفاجي: المصطلح السردي في النقد الأدبي العربي الحديث. رسالة ماجستير، جامعة بابل، كلية التربية. بابل ٢٠٠٣.

ازاد عبدالله محمد خورشيد: القصة القصيرة في أدب (زهدي الداوودي). رسالة ماجستير، جامعة صلاح الدين، كلية اللغات، اربيل ٢٠١٠.

ربيعة بدري: البنية السردية في الرواية (خطواط في الأتجاه الأخر) لـ(حفناوي زاغر). رسالة ماجستير، جامعة محمد خيضر، كلية آداب، بسكرة ٢٠١٥.

سلوى بوراس: الرواية الجديدة الفرنسية. رسالة ماجستير، جامعة الإخوة منتوري. كلية الآداب و اللغات، قسنطينة ٢٠١١.

صالح لونيسي: تيار الوعي في رواية التفكك لرشيد بو جدرة. رسالة ماجستير، جامعة الحاج لخضر، كلية الآداب واللغات، باتنة ٢٠١٢.

مديحة سابق: فعاليات الوصف والياته في الخطاب القصصي عند (السعيد بوطاجين). رسالة ماجستر، جامعة الحاج لخضر ، كلية الاداب واللغات، ٢٠١٣.

مرزاق بوقرن: تجليات الشعريية في الرواية الجزائرية الأعمال الروائية غير الكاملة ل(عزالدين جلاوجي) أنموذجا. رسالة ماجستير، جامعة أكلي محند أولحاج، البويرة ٢٠١٤.

ملكية بوجفجوف: بنية الوصف ووظائفه في ألف ليلة وليلة حكايتا: (الحمال والثلاث بنات) و(السندباد البحري). رسالة ماجستير، جامعة منتوري، قسنطينة ٢٠٠٩.

هبة إبراهيم منصور اللبدي: الوصف في شعر الملك الأندلسي يوسف الثالث. رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية، كلية الدراسات العليا، نابلس ٢٠١٢.

هيثم كريم الغراوي: الوصف في شعر الهذ ليين (دراسة فنية تحليليّة). رسالة ماجستير. جامعة المستنصرية، كلية الاداب، بغداد ٢٠٠٩.

ث- مالپەڕێن ئەنترنێتێ:

أحمد زياد محبك: جماليات المكان في الرواية، ديوان العرب(منبر حر للثقافة و الفكر و الأدب) ٢٠٠٥. www.diwanalarab.com

عبدالله خمار: فن الكتابه تقنيات الوصف. من موقع:

http://www.khammar-abdellah.art.dz/Art٢٠%d'ecrire.html

عبلة عباد: تقنية الوصف. مجلة أقلام الثقافة. من موقع: www.aklaam.net

K.T.

Zanîngeha Mardin Artukluyê

Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê

Makezanista Ziman û Çanda Kurdî

Teza Lisansa Bilind

SALOXDAN DI (MÎRNAME) YA (JAN DOST) î DE

Diler DAWOOD

14711038

Şêwirmend (Navxweyî)

Doç. Alk. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Şêwirmend (Derekî)

Dr. Emin EBDULQADIR

2017-Mêrdîn